

А. Гогәуа

АЗЫЖЬ

Ажәабжьқәа
Апублицистика

Аҕәа
Апхәынтшәкәтыжьырта
2015

ББК 84 5(Абх) 6-5
Г 57

Гогәуа, А.Н.

Г 57 **АЗЫЖЬ**. Ажәабжьқәа. Апублицистика.

Ақхәынтшәкәтыжырта. Ақәа, 2015. – 224 д.

Алықса Гогәуа иеизга ғыц ианылеит ацыхәтәнтәи ашықәсқәа рзы иаңитаз афымтақәа.

© Гогәуа, А.Н., 2015

© Ақхәынтшәкәтыжырта, 2015

АЖӘАБЖЬҚӘА

АҲӘХӘАБЖЬ

...Избанзар... адунеи иаакәыршахьюу иреиғу Нанду длыман уи. Ашкол аҫалара ааины ашә инылагылаанза, аҫхынра, абра, Нанду лҫы илхылгон. Ус иҫан лхы лдыруа дҫалазар, аха ҫыпҫх, лыпҫшьара мшқәа анынҫәаггы, Аҫәәҫа дзымхынхәзеит. Аабатәи акласс «ибзиазоуп», «ибзиоуп» хәа ишалыркызггы, ажәбатәи артыха ладымразеит. Есышықәса ашкол ианынҫалалак «Сынҫәа аҫхынра шысхызгаз» хәа иддырҫоуаз иацуггы ҫалеит, ишынҫәашаггы азәггы издырам.

Нанду ишылхәаз еиҫш, усҫан амра каххаа ишыпҫхозггы, дҫанасит. Еибашьрахеит. Илхәаз иақәшәазшәа, азынра асымҫәыл каҳаит, еиҳаракггы ара, ақыҫа иалган, хәхәабжьи ахьымнаҫуа аҫыҫаҫ.

Абри алзынракггы Нандуи лареи рымаҫара ирхырҫеит. (Зны-зынла лаб даадгылалон, зны – ихала, зных – иҫызҫәәқәак иҫны.) Урҫ арахь ихалон, лбаа, Аҫәәҫа игаз амҫаду иаваршәны иҫаз афронт аҫнытә. Уи дара ибарҫггы даауан, аха уахьггы афатә-ажәтә гатәын. «ҫахәсна бышпәҫоу? – дҫаауан уи, лызқәа инапы нықәҫан, лара иабҫьар, иеибыҫашья ухәа уаҳа дзамышьҫылакәа дрыхәәпшуа дахьгылаз. – Аҫсыршьага иан дикәыхшоуп хәа, ҫатәы бымам, пхьатәы...» Лара бзиа илбон лаб инапы ас ҫыҫрак лыжәҫахыр ианықәыз. «ҫахәсна» хәа

дахыхәмарны илеихәон, лыхьзцәкьа рацәак дахьакә-шахәтмыз азы. Ас лыхьззаарын рандук. Уажәазы, дара рҕаацәара иахьынзатанакуа, Акәагь, арагь, лаб ацәы алацан излеихәооз ала, еиха имодаз ахьызкәа змаз лани лареи ракәын. Лан Сабина лыхьзын, аха иара данлыцәгәаалак Сабрина хәа леихәон.

Лара лыхьзытцәкьа лызтазгы лан лоуп. Уи, ашьтахь, лгәалакәзаара аныбзиахалоз, илхәалон, рҕаацәа рҕы убриала ареформа кәцара ахы асырkit хәа. Лангы ақыта иалцыз лакәын, аха тәыла-маалагьы, зегьрыла уи лҕеалылгар лҕахын. Рыхьызкәа ракәзар, арахь иузцәырго ракәзам хәа илыпхьазон.

Лара даниз, Нандугьы аоны дызтәозма, ахшараиурҕа дантыргоз аены уахь днеит. Уи аҕацәхьа, лҕаца лҕызцәа, ақалакь хәсахәыцкәа, еилаеырбо еилагылан. Нандугьы иаарласны еилылкааит урҕ зегьы, еиха имодоуп хәа ирыпхьазоз хьзык-хьзык ахахәкәа реипш рмагракәа ирҕакны ишгылаз. Нандугьы ус акы рхианы дшааиз акарагьы агәара рыман. Цкәа ирыззомызт, рмагракәа ирҕакыз ацхьа изыршәуа хәа рҕеырхианы ишыказ. Лан, лара дҕахәхәаны длыман данаадәылтц, Нанду дналыдгылан лҕы аахылтит. «Соупшәыл хәычы, – лхәазаап Нанду. – Сыпсықәра...» «Милана!» – ланхәа аеакы ахәаха даламгзакәа ҕаалтызаап лан. Лҕызцәа иргәацханы еипхьхәхәазаап. Уимоу, лара деикәцәх дҕахәаны дахьыркызгы, лцәа аалхыпсазаап. Ускан ари ахьз модан. Нандуи лаби ракәзар, урҕ ргәаанагарала арахьтцәкьа иузцәырымго ахьызкәа ныкәыргозаап: Шьямсиа, Камыгә.

Уажәы урҕкәа усыс измада. Алзынрак Нандугьы ара афронт лыман. Уи аибашьра аамтатәи абызшәа ала атыл ахьзын. Уаанза аоны икәтатәызгы иахьзатәын, мчыбжыкахь знык-ҕынтә иадамхаргы лыцкәын иҕызцәеи иареи рхәы кәцаны илҕилар акәын. Нанду аҕатцәах рацәаны илыман, аха убрыгь хәычы-хәычла антәара иаҕын.

Милана еспҕхны Нанду длышьтаҕало длыцын, иааҕал-
тозгыи хэмаррак илзаһызан. Дааҕсо, лгэи ахшэо да-
налагалак, иаразнак Нанду игэалтон. «Уажэшьта быҕсы
шьа...» – лхэон, ллактаҕыи ишылбоз иаалашон.

Еснагь, ҕыц изэзэоу амаҕта афһы хаа зхаз лкасала
еилфаца иҕақыз лхахэи ҕаашза ишлахьан. Ишлан, аха
ишыжэпац ижэпан. Милана илдыруан уи шаҕа ижэпаз,
избанзар, зны-зынла длыхэан лыхцэи лхэалон. Уи Нан-
ду лзы ижэһангэашэҕхьаран. Нанду қара дукгыи лыман
дыҕамызт, хынһажэижаба сынтэа илхыҕыртц дыҕан.
Милана лаб игэи иҕан иан лымшира азгэеиҕартц, ауаа
адгалан. Миланагыи заа илеихэеит, избанзар, еснагь
дшымақаруаз идыруан, Нанду лымшираз лара илызку
ашэа лхэарц шылтаху азы.

Нанду лыблақэа цаҕацшһылан, убас иагыи хаан. Аха
лара Милана лыблақэа ахьжэһангэиҕшһылаз еихагыи
деигэиҕртгон. Милана лаб изы, иаб иахь дымцеит хэа
лгэи иалан, аха лара Милана лабду иахь дыҕоуп хэа да-
ара деигэиҕртгон. Лабду заа, рацэак нымҕцкэа дыҕсит, иа-
хьа уажэраанзагыи ихьаалгоит.

Лара Милана, быблақэа жэһангэиҕшһылоуп хэа
лалхэаацыҕһаза, ддэылҕны ажэһан ахь дыҕшуан.
Уи арахь асаркьеиҕш аеылнарбон, бысныҕшыл хэа.
Иаргыи аныҕшыларақэа бзиа иабон. Аккара зеылазо
илсны ицоз акэара, Гэибызыгыи хэа изышьтазгыи,
иахьааацэиҕыҕшлак ианыҕшылон. Иара Гэибызыгыи,
ақэа анлеиуаз, иааҕэоумшьартэ ихыҕуан, азыжьқэа
артбаауан, ианзалак амра ахаҕы иҕегь ианубалартэ.
Ус анакэха, ажэһан ҕыртгон. Лара Милана махьана
дҕыртбоит хэа узлызхэомызт, аха лыблақэа иара аҕшһыи
ахьрымаз гэицхэиҕ еиҕш илыҕһазон.

Милана уеизгыи даара деигэиҕуан Нанду лымшира
азгэартартэ иҕалап хэа. Лара лақара уи аеазэи дазыҕ-
шымызт. Убри адагь, ланду ашэа лзылқырт лтахуиҕһэи

акраатцеит. Нандугы, аҫацаагарашәақәа рынахыс-
гы, ашәақәа рацәаны илдыруан, аха илымхәеижьтеи
акраатцуан. Излалахәхьаз ала, Милана лабду иааиқәшәан,
дынкахан дыңсижьтеи.

Зны, Милана, ус лыбжыы ныцкашәа илхәон «Мой
костер в тумане светит» амелодиа. Нанду дшааиу-
аз даагылан даалзызыршит, нас дналыдтәалан, лара
иаацәырылгеит. Милана иацылхәон, еиқәшәангы
ирхәеит. Нанду лыбжыы даара ибзиан, илхәонатгыы
уажәы-уажәы дцәыуарыма ухәартәы акәын дшықаз.
«Ашәы сшәыбхит, быхьша сыхәаит...» – лхәан даалыгә-
зит. Даныналыхәацш, лыблақәа рҕы лылаҕырзқәа
кәеицеиуан.

Зны-зынла, шыжьла, убас еицш иқаз шытыбжьқәак
лгәы ишықәыз дҕыхон, убарт абжыы лзырхатцар, Нан-
ду лымшира аан илҕахызгыы убри акәын. Арт реицш
ашытыбжьқәа цытрак инылкыларц лҕышыталкуан. Уи
Нанду аҕыршышра хәа дашытан.

Ари алзынрак урт зегыы акыр рҕеырцсахит. Уи азы
аамтагыы ықамызт. Цасатәи ахәмаррақәа зегыы уажәш-
та иустцәкәхеит. Урт қататәын, саацсеит хәа инышыта-
цан, аҕа хәмаррак ахь узисуамызт.

Амҕы, амца, аоны аилыргара, ацссара, Нанду афатә
ахықалцоз лыцхраара мацара акәымкәа, адәахыы,
шәамхахыытцәкәа асы цуа длышытан. Арахә еилыргатәын,
акәытқәа акыррыталатәын, итаклатәын. Азын зегыы убас
акәзан. «Ахәычы дысшыт, дхәызжәеит...» – лхәалон
Нанду уажәы-уажәы.

Милана лыжәахыркәа, лызқәа зегыы зыртәуаз
лхахәы уажәшәта деиланархон. Ианаамтоу иҕыштәын,
ирбатәын, ихәатәын. Нандугыы данызгабыз лыхцәы,
лшәапақынзатцәкәа акәымзаргыы, лара дахыхәмарны,
азәгыы дшықазамызгыы, иныцакны ишылхәоз ала,
лыгәчама инықәсуа иқан.

Милана илдыруан Нанду азгаб длымазар шылтахыз. Ирхэо лахахьан, Нандуи лабдуи аңсаҗеи аңыкаци реиңш еиқәнагон хәа. Ашьтахь излеилкаахаз ала, урт зеиқәнагоз иахьеиңшыз акәзамыт, иахьеиңшымыз акәын. Лабду ииашам хәа иара итәала ииңхьазоз ихы адишьылозаарын. Иашья гәакья иакәзаргы ианаи-жьюамыт. Иаразнакгы дытқьон. Шьямсиа дкәыбчан, лфызцәа зеггы рҗы лажәа иалнадон. Ирхәоит, иара лабдуггы убри лыда уафы дизхәыцуамыт хәа. Ашкол еицтанаты, еснагь даанылкылон, дылқажон. Ашкол ианалгозгы еибагеит. Уи дуаф ғыгкын, аха иңшра-исахья, иоура-иҗбаара – уахь акы игмыт.

Милана ирхәо лахахьан, абрахь, ахафазарахь, ажәытә лабацәа ааңтракәа ахьрымаз, азын рырахә ахьырбоз, даазгазгы лара лоуп хәа.

Лабду избахә анырхәоз, Милана апхьарцархәафы хәа дзышьтаз ачкәын дылгәалашәон. Уи класск акара длеихабын. Ашколаҗгы еиҗархасыртамыт. Ус харантәыла дылдыруан. Зны, ашколахь дызлацоз автобус аагылартахь дышнеиуаз, илзымдыруаз, илеихабацәаз чкәынцәакәак лыхьзеит, лымфәа ркуа, дырмышьтуа, илхыччо иалагеит. Ларгы ус аламала ишәоз лакәмыт, аха акгы лылымшеит. Убри аамтаз дахьынтәааз рымбаза-кәа, абри даарыбжаңалеит. Лара иаалкәатцны иара дыр-кит. Знык даныкша, руазәы ишьапы дықәгылазамшәа дықәкьеит, аҗазнык дыкшан, егыгь длаишьтит. Афы-цьягь, ирулак ифәгылан, ршьамхы реадыргеит. Ларгы днарыдкья дцеит. Уи убас икалеит, акино акны аиңш, иара лылаҗ дааирц еибыхәан икартаз цыылшьеит.

Ашьтахь излеилылкааз ала, карате атәы цытқ игәылак иирбахьазаарын, аха ахи ацыхәеи, иара еснагь иабду искирка ахьаирхәоз акынтә, имахәҗа арғәҗеит. Иара, Миланараа зыфназ, инеилышь-ааилышьны җыц идыргы-

лаз, пшьбаны еихагылаз аоны зышьтахь аиадырхаз, анапы згыз ажэйтэ оны пшзак афы уадак змаз аквартираф дьоназаап, иан ачымазафи иареи. Уи иабду дынцьныр ргылашын, зны уа х-уадак змаз аквартира иман, аха 37 рзы ддырзит. Иара иан дьчмазаоуп акынтэ, ашколахь дцон, уантэи аоныка даауан, уахагыы ыызакгыы димаыызт. Иабду дынцьнырын, аха ашкол-интернат дантаз аскрипка архэара идырцеит. Уи нахысгыы, аскрипка иман, архэарагыы бзиа ибозаарын.

Иара, дышхэычзаз иан данычмазаоха, иаб икажъны дцеит. Ашьтахь, ипа даныоидас, дибарц иеазикит, аха импан дыкэимыжълеит. «Уи сабду дахьдырзыз ипырхагахар хэа дшэаны ауп дзыбналаз – ихэеит иара ачкэын. – Амц зхэо, ачархэара злоу баны сыкэгылом...»

Амузыкатэ школахь дцартэ атагылазаашья имамызт, аха иан данкэыпшыз уахь дныкэон, убригь аскрипказ. Уажэы лпа илырбон, илыртон. Абас, ачкэыни Миланеи еиоыцэахеит. Иалхэеит ларгыы ашэахэара бзиа ишылбо, аха дшацэыпхашьо, амузсколагыы дыштарымтаз. «Сара амедехэшьара сзахымсит, аха сыпха дхакыымхароуп, – лхэон лан. – Уи збоуп!»

Лара, лтаацэа ирамхэазакэа, зны ашколхэычкэа рыоунуцка еифыркааз аконкурс ахыгы лэанылтан, аха лгэатара аамта анааи, дыбналт. Илзымгэагыт. Аха аскрипкархэао иан лфы илгэагыт. Еснагь дзыцэшэоз, еснагь дызцэыпхашьоз лыхьит: ашэа уаоцас дналагон, иахьытгатэыз даннеи, лыбжыы лымпыткэон, уаха аеылнаоомызт, илзырхынхэуамызт. Лара, дыпхашьян, дындэылкэан дцарц далаган, ачкэын димышьтит. Уи имахэфа шака игэгээз еиталгэалаиршэеит. «Ибзиоуп, ибзиоуп, – лхэеит иан, – абжыы бзиа бымоуп, ма амузыкатэ школ бталароуп, ма хазы ртаоык дбыцшаароуп...»

«Сыбжыы сыххэыцуамеи...» – лхэеит лара дыштэыуара.

«Агогика», – уи лыцкэын иахь дыцшны даапышээрч-
чеит – ахи атыхэеи абжыы бзиа лымоуп... Абжыара ма-
риоуп...»

Аскрипкархэаф Антон ихьзын. Иабдуггы ус
ихьззаарын. Зны, иан дылбарц рыфны дахьнеиз ис-
крипка лирбеит, атра ааиртын, аскрипка арахь иааҕеит.
«Абра дакуа дыказтгы сабду азэггы дизицшаауамызт, –
аскрипка атыццэҕа инапы нахышыт. – Ара аскрипка
абжыггы иарггы рыцсы ршьоит...»

Уажэы уи ианггы иарггы ахыкоу, ишыкоу здыруада.

«Аҕыбааа иеаиргеит, – лхэон Нанду Милана лабду
изы. – Уафцас хаказар стахуп хэа уахи-ени дтэамызт...»

Уи ифотосахьа иазырханы, аҕы лара дахышыталоз
ахь ирханы, ауаҕыаҕ аханы, анцэа иан лныха иава-
гылан. Уантэи икэашза ишлахьаз лхахэы зкэыршаз,
акычыракэа даара изныцшхьаз, анцэа иан лныха
еицшыз лхы-лҕы ахь иааихмырсыҕьзакэа ицшуан, ма-
кьана кычырак зхызҕы ианымыз, ахатца еибага иблакэа.
Есуаха данышталоз, есышыжь дангылоз, лнацэақэа
рыла илрыцкьон уи афотосахьа зтасаз асаркьа аҕэы.

Икалахьазма Милана ахчы лхы нылалцан, иараз-
нак ацэа хааза дынтанамгалакэа. Аха абри алзынрак
акраамта данызмыцэоз ыҕан. Убарт атцкэа зеггы дзыз-
хэыцуаз атцарашыкэс ҕыц ианналагоз ирфуаз атема
акэын: «Сынтэа ацхынра шысхызгаз». Алзынракгы
данызмыцэоз, убри «лыфуан» гэаныла. Уахагы усоуп.

Уаха абри рхыбра иатцаиоуп ртаацэа зеггы... лан
лыда. Уи, аиашаз, ари ахыбра шака датцаиахьоу уна-
цэақэа рыла иуцхьазартэ икоуп. Уажэазы, анцэа
ицшьыала, ус иахьшэартам цьара дыкоуп, аеацьара дта-
насит. Лаб аҕны даакыдгылацыцхьаза, Нанду уеибга-

* Агогика (бырзен бышэала) – агара, анаскьагара. Амузыка аҕы пытк
аҕара иапу атемп ахыхэҕэара ауп иаанаго.

ны усзырбаз хәә, илахь ицьымшь лзатәуан, нас иа-
разнак лтаца лтәы дазтаауан. Имыргыкәангы (уи
ианакәызаалак иаргыны дцәажәазом) диабашьуа дала-
гон, итцегы улышьтацаауам хәә. Иара җытуамызт, аха
Милана илбон, иан иеыңнылкылаз акәу, ипқхәыс лхабар
ахызымдырытәкьоз акәу, акы игәы ишытқхоз. Ишьа
зны ихы-иҗы инықәшуан, нас иаакәбон, дырөегыых
еиҗаакәшуан, ихәдахьгы иацралон.

Милана лан дышпагәхьяалымгоз, аха уажәы лара
леипш ара дтанасны дынхар еиғзу, уахь, цсшьара
дахьцоз лыҗхәара нцәазаргы, цъара хыдкылартак ло-
уны дынхазар еиғзу лыздырамызт. Арахь данаалоз-
гы, уахык-өаха иреиҳаны инеиқәкны илзычҳазомызт.
«Аҳауа лнаалом» хәә атәы алеитқон лаб. Зегы зыхкьоз,
лхатца дыҗкьаса ақыҗеи ақалақы дрыбжьамкәә, уах-
гы-еынгы уа дықазар лтахын. Милана лаб, иан ара
дахьықоу мацараз адагы, иөны, иқыҗа ада дхәартамызт.
Инхара-инцыра, хныкәгагас убрагь абрагь ирымаз,
рмандаринатра ду налатқан, зегы ара акәын иахьықаз.

Лара Миланагы ус акәын. Цыпқ Сабина даара
аеышәара қалҗеит, есышықәса цсшьара, еыхәшәтәра
дахьцалоз Железноводск Миланагы дылгарц. Аха Ми-
лана ақсра ләалҗеит, лабгы лара длыдгылт. Зегы даара
рыгәкәә еибарганы ауп ишеицыртыз.

Уажәы, абартқәә зегы дцо-даауа дахьрызхәыцуаз,
ихьухьуа лгәы ицалан дықан.

Уаха зәыр дыцәазар Милана лаб иоуп. Уи хөык
иөызцәә айбашьцәә ицны ашьыбжышьтахә иааит. Лаб
изы даарҗеит ухәар қалоит, убасқак айргьхәә ишьапы
дыхгылан. Нанду харантә рцәажәашьтыбжькәә лаҳаит,
иаразнакгы ддәылкьеит. Миланагы дналышьтаххит.
Агәашәәҗ лаб данынаихәәпш, лгәы нтыцсааит, лыпсып
аөагара лцәыуадаөны. Уи дыхәны дааргоз цьылшьеит.

Аха цкъа даныңшы, илбеит зегъы ршыапы ишықәгылаз. Лаб, аиашаз, азәгы дибомызт, акгы иахауамызт, аха данаалывала, ла лахь дааңшын, даалацәкәысшәа иуит. «Шәымшәан, ус дааңсоуп, – ихәеит наҕ-ааҕ ивагылаз ифызцәа руазәы, – хаха-хымш цуеит лацәааихышь ҕаимтцеижьтеи... иңсишьароуп...»

Амлагы иакуан. Камыгәгы акы днамыцхақәатцәкыа дыцәар лтахымхеит Нанду. Акрифонатцгы уажәы-уажәы ихы имыфрны идәықәлон. «Ахаангы ацәара фатәык иалоуцдомызт, нан Камыгә», – дихыхәмаруан Нанду. Уи дышгәыргъоз лзыцәахуамызт, лпазатцә, лыхәшәыц уаха ихыбра днатцаиан дыцәартә дахьлаз.

Егырт анцоз реидаратцәкыа афатә-ажәтә рылтеит. Излархәоз ала, Милана лаб имашына акы агхан, арахь иааргартә иҕамызт, шыапыла ицар акәын.

«Иагымхакәа, ианбатәиу, – лхәеит Нанду. – Ағыц сзаахәозар хәа игәы итамзи...». Милана игәалтеит Нанду абри анылхәа ашьтахь лылахь шеикәыз дшынхаз. «Ңшзала, дахьымзо» хәа азәы инацитцап хәа дазыңшызар акәхарын. Аха урт уи аха рымамызт. Ифашьомызт рфыз а дрыцымкәа иахьцоз даара еитцакны ишамаз. «Дыцәароуп, иңсишьароуп, ида цсыхәа хамазам... Ихадгылоу ацкәынцәа реихарафык арра имцац, абцар атәы рыздырам, еихарак атанкцәыгақәа, Базуки хәа изышьтоу... Издыруагы, идзыртцозгы Камыгә иоуп, – Нанду иахынаскьалгоз илеихәон иреихабыз. – Уатцәы ашарпаз, атц ишалюу, нтытрак хамоуп. Камыгә зегъы азирхиеит, досу иҕаитцаша идыруеит... Убри игәы ицхон, аха аиашаз дхацәкахауан, ихамукәа арахь даагеит, уахагы цсыхәа имазамызт...»

Ианеицырцуаз Нанду дрызцааит дырфагых, убри антыцрахь иандәықәло азы. Миланакы, Нанду дызлалдыруаз ала, лпа, дырфыха хәа шларымхәазгы, дырхылыгзарц длырфыхар ҕалон. Ус анакәа, уаха

лацәаихьшь калцарц дшыкам еилылкааит. Насгы, Камыгә данышьталцозгы, Нанду дырхынхәны акы леихәеит. Убрыгь иан длеипшын, хымцада длырфьхарц длыхәеит.

Абас, Нандугы ахасабтә лыртон, уажәы хымцада лацәаихьшь камцакәа дыцшуп. Икалап уажәы-уажәы дгылан асаат дахәацшуазаргы.

Миланагы атц лхылгарц даафөымцзакәа «ацхынра шылхылгаз» лыоуеит. Алцхынрак ақытаф, Нанду лфь мацара илыхганы, ашкол аталамтаз Акәа даннеилак, лфьзцәа лыкәшон. Дыбзарыбзаруа, амрагы дашәны, зегы лгәы рыхәо данырбалак, ицъаршьон, аха знымзарзны лхы дахашшааргы цәгәа ирбомызт. «Алцхынрак, аеакы акәым, аршәы гәхәабымгазози?» – илазцауан урц.

«Ескимо?»

«Пломбир?»

«Екстрим?»

«Лиафам?»

«Мап, мап!..» – лхәон лара дыччо.

«Избанзар... – адрухәа еицырхәон лфьзцәа. – Адунеи иаакәыршахьоу иреицгу Нанду длымоуп... Уи зегы дрыхәшәуп...»

Ускан зегы ччон, аиашаз, Нанду икалцоз аршәы афьза агәамагы рымбацызт. Лфьзцәа зегы бзиа илбон, лара рацәак дзымбозгы нанду лымшира аназгәарто иаалыцхьар лтахын. Даргы даара иртахын.

Еибашьра аныкамызгы, лфьзцәа ацхын игәхәаалгон, аха уажәы дшырзыкоу агәхәаагара атцкыс еихәуп. Агәхәаагарагы агәалашәара атцкыс ахәоит хәа лыцхьазон, аха уажәтәи убрыгь азхомызт. Абжәаацны акәзар, зегы рзы Нанду длызцауан. Уи лфь ианакәызаалак акгы лзомызт. Илзарц далагаргы иалцуа-

мызт. Иаразнак лѣацшыларала илдыруан. «Саргы ашпаргалкақаа сымоуп, – лхэалон Нанду дыччо. – Шэара шэатцкыс сызлеиҕу, урт рыхэацшра сақәитуп...»

Уажэы, абас иаатҕкыаны аибашыра аныкала, зэызыц-сахыз цѣа рыматцѣкыам. Цаса, хьахэа-цѣхэада издыруеит хэа илыцхьазоз акырза шылзымдыруаз аацшит. Цаса «лышпаргалкақаа» Нанду лѣы илымцѣахуазтҕы, уажэы акырцъара урт рцѣыргара лзыгэаҕыуамызт. Цъара-цъара лыртцаѣцѣа дахьреицшхаз калейт, рыхэацшыа лалразомызт.

Аибашыра атэы, атоурых азы артцага шѣкѣкѣа рѣы мацара акэым, егырахыҕы иахьырхэоз ыкан. Угэы иаангарын, атоурых хэа изышьтоу аибашырақэа ирызку ажэабжыуп хэа. Уеизгы урт зегы аеакын. Уажэы иара ахата абжыы аранзагы иааѣуан. Лабдугы ландугы еҕа иѣаскьазаргы, алацш цѣгьақэагы хеырцѣахьчяп, хазхарагы хайбабап хэа, аибашыра аицш икоу агыгшыг баацсы абжыы изацѣымцазаап. Уажэы уи абжыы араанзагы иааѣуеит. Абжыаацны ага-ѣахь иантагыргэырлак, Нанду илхэалон: «Шѣкѣырча итагыргэырит, ақэа ауеит...» Ақэа анатахыз деигэырган илхэон, ианатахымыз – дазгэауан. Цыцх аахыс уахь азынгы итагыргэыруан. Ари аибашыра акэын. Уи абжыы мацара акэым, ахатагы ааскьахьан. Мызкы ацхьа лбаатэи хаблак саатк агаѣантэ бзарбзанла иалахысуан. Аѣнқэа блит, итахаз, ихэыз мацѣымызт. Ацсыжрақэа аныказ, Нандугы дылбааит уахь. Милана лхала аѣны дыкан акынтэ, дымназац лхэоны, дхынхэны дааит. Уи лхы-лѣы ацсрақэа раан илшэылцоз аиқэареицш икан. Зегы Милана лѣы илхэомызт, хэарада, лгэы тнамкьарц. Даара лгэы иалсыз, итахаз азэы итэы мзакэа илалхэеит Нанду. Ашкол дантаз, ацхын цъамшанцаѣыс знапатака аус луаз абригадир иакэын уи. Уаанзагы илгэалашэон

илхэалон уи махашьахала адауацшь дшафызаз, аха зны-зынла ахэыцкэа реицш дшыцхашьоз.

Лара Милана иаразнак илгэалашэеит Нанду илал-хэахьаз аеа хтыск атэы: Зны лыбригадирггы ларггы аусура ишцоз, уа ааигэа, зеггы инарылкьшэа инхоз азэы днарыхьзазаап. Уи иан атакэажэи иареи рыма-цара ракэын афны еицыфназ. «Ашьыжь сан лыдунеи лыцсахит... Ацсы дныжьны цьарггы сызцом, арахь ихэцэо дсымам...» – ихэеит уи, дгьатэыгьатэуа. Абригадир даанацшы-аацшит, аха уи зылшоз Нанду лыда уафы димбеит. Макьана уи дшацэхэычу, дшымыхэцэац акараггы идьруеит. Уеизггы икайтцарыз, длыцэеит: «Хэ-цьямшкггы бзаныстоит, фымшггы боусышьтуеит, быцэхэа...». «Даара цатыр икэстцон, аха иаразнак издырит сышзымыхэцэоз, – лхэон Нанду. – Лара атакэажэ дсыздырамызт... Ауаа еизызгарц мацара сзымыхэцэеит, ацатын казармаф икнацаз аихахцэаха иасны абригада аизарахь ианрыцхьо аицш...»

Аибашьра ахата анцатэкьо аеакзоуп. Уажэы дызцаиоу, адунеиаф икоу ахыбракэа зеггы иреицгалшьо абри ахыбра ашэ дахьынхыццуа нахыс икоу, есышьыжь лылацш ахьынзаназо илбо, еица илтаху ауаа реицш илзааигэахэуо, ишакэым ианналакьыс лцэеицжь аицш ихьухьууа илыхьуа... Акэа, лфызцэа, зан аиарта дамоу лгэыла цкэын, ицэцэны инхаз рквартира, хазы икоу луада, лышэцэкэа, лмагнитафон (уи лхаштын, лаб илзааигарц дыкан, дахьымзеит) бзиа илбо амузыка зну адисккэа, дызтаз лышкол – зеггы, зеггы шьоукы дахырбауан, илцэыргарц, ларггы дыказамшэа картцар ртахын...

Милана лабггы илеишэацэа цэгьоуп цэа акэын дшырдыруаз. Афны, ацаацэа рфы ус узизцэомызт. Ихыркьан дгэыбзыгуа дыкамызт, аха бзиа шака ибоз рдыру-

ан. Елкан иеицш армағырма дытқьом, уа Шяхәсна лтәы илоу изеиғъхеит, аха дзыргәауатцәкьа дақәшәар, дағыеицәоуп рхәон анацшцәа.

Аибашьра аламталаз зны убас рхәартә еицш ихы мѡаѡимгар цсыхәа имамкәа дтагылт. Амѡадуахьтцәкьа илбаауаз агәарабжьара нақ-аақ инеибанеицшны, акәыкәбаакәа реицш, рхыбрақәа рылахь итәшьшьы игылан ахатәы ѡнқәа мацара. Арт атыхәтәаншәа нхара иааргаз, цкьа напы хадрымкылеит хәа игәамтцуа иавоу роуп хәа, усқан лаб иихәаз иааназ уажәоуп ианеилылкаа. Атыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ақалақь зыртәуаз, цстазаара азымтоз, еицхыхәхәо амитингқәа кәзтоз ртәы абранзагы иаазеит. Арт аѡнқәа ирыѡназгы, агәарабжьара ахы инаркны атыхәанза ибжьыртәаны, еицхыхәхәо еилан иахьа шар хәлаанза. Дара рыда агәарабжьара акәша-мыкәша инхоз азәы дыбжьарыжьуамызт.

Милана лаб Ақәа дахьааиз, мчыбжьык акаратцәкьа дынхеит, ақытахь дымцар цсыхәажәла имамызт. Аацынран, ихы амца акызар арцәаха имамызт, убиақара кәцатәы ықан уа. Акрызхытцуаз, аха макьана иғәғәаз имашьына «Нива» ирхиеит. Агәарабжьара акәзар итәын, еицхыхәхәо ибжьеибагәа игылан. Миланагы аѡны дықан, илыцәшәаны ашкол ахь дрышьтуамызт. Арақагы ишшәартаз ибон, дцаны уеизгы дук мыртыкәа арахь деитәхынхәыр акәын. Миланагы ддәылцит. Ишылбоз лаб ихы-иҫы ашьа ықәшуа, иқәбо, нас ихәдахь илбааны иацрало иалагеит. «Аѡнықә шәхал, уахагы шәдәылымтын!» – ихәан, ашырхәа днеины имашьына дынталан, иаразнак аус аируит. Лан дааихьыс-еицысит, аха дзыхьзодаз. Уаха иаагмырхазакәа агәарабжьара дбыжькьа аҫынаирхеит. Дшаанымгылостцәкьа анырба, ауаса реицш нақ-аақ еибарѡит. Иаргы зегьы асаба иналарзны, днарыбжькьаны дцеит.

Милана лан лтәык аниҳәоз лыхьз ала далагон: «Быхьз 38 калибр икоу сшәақь еимґаґа иафызозуп, – иҳәон уи дыччо. – Сабина уҳәаргыы ґалокит Сабринагыы...». Абжәааґны еиҳарак лыхьз атыґан «бара» хәа акәын ишлеиҳәоз, аха дґәаан даныґаз Сабрина хәа леиҳәон.

Ахәычы акы ицәытәахра удаафуп. Еґья иуцәахыргыы, арбаґь заны изгарц иалагаз ишихьыз аицш, атыхәа цәытмыхәхәар ґалазом. Уртґәа зегыы хәмарран, аха лани лаби ирзымзбазоз ркытәи аґалакыи ртәы акәын.

Нанду лтаца лґәацәыхьажәак лхәаны уафы издырамызт. «Аәазәы идамзаргыы, хәычзак сымыш быстааит...» – лхәалон ианааикәшәалак. Уи лґа аґкәын, аґеи, аґәәаншьап димазар даара илґахын.

Уаха, дахьыцәам, Нандугыы лыцстазаара дазхәыцуазар акәхап. Уи шаґа аґданакуа хәашьа амам. Мышкымзар мышкы убри шытызхша ашәа лызхәар адунеи лара илтәхон. Милана аґәра лгар лґахын ус иаґыґалоит, ма аеышәара бзиа ґалцартә дахьзоит хәа.

Ус аккахәа арбаґь ґәнаґит. Ахысыбжь газшәа дытрысит Милана. Уаанза, аґхынра мацара ара даныґаз, уажәааны акәым, ашараз арбаґькәа аңґыртуаз дырзырґыхомызт. Ари алзынрак абыржәааны ґызтуаз арбаґь еснаґ дарґыхон. Уажәааны, еґьырґ арбаґькәаґыы, акәыткәаґыы – ґахәхәа ианыцәо, иара рылахәхәон. Еґьырґ арбаґькәа акраамґа иацырхәомызт, аха, нас иааиларыґсон.

Иара акыргыы ахыцуан, аха Нанду далакысуа-мызт. Зны-зынла аеышыбыбжьон ашәа иаалагылон, ахы налыкәкны аки-кихәа ґәнаґуан, аха даґаґьомызт. «Абзеира ухәозар еиґахәа, ика-ика цшыыкаааа!» – лхәон ларгыы лхы нақәкны. (Милана акыркырхәа дарччон Нанду илхәоз.) Иаргыы, иґегьгыы аеааибыґан, иґегьгыы абжыы өтґаны ґәнаґуан. Нас аеааршәшәан, иаахьахәны адәахыы

ицон. Уа иазыпшыз акәтөыпсагыи нашътеибахәон. Иаргыи «кәы-кәы-кәы» хәа даара агәы иахәан акы ахәон. Агәы иахәазгыи Нандуи лареи еибырхәаз акәхап хәа лгәы иаанагон Милана. «Иахәазеи, иахәазеи, Нанду?» – дтцауан лара, аччара дакәытны. «Абри бмаҗа хәычы ашәахәаразы баргыи саргыи ихаҗылго дкалоит ахәеит...» – Нанду ларгәа напала лывара дадкылан даалырғәгәеит. Еснагь еицш иҗалшьон уи лнапы шака иҗәгәаз. Агәрагыи лгон Нанду арбагь иахәоз шеилылкааткәыоз, лара илхәалон аицш, уи лареи рыбз шеивтцаз.

Уи мацарагыи акәым, абри ашҗа икәны зшьапы аа-иыхызгоз иаарыкәыршан иказ ашәапыҗаҗ – зеггы ла лбызшәа рахауан. Иара, ззыжкәа ирцәыпхашьошәа, аккара итцәәахуа, зыбжыи мырдукәа ицәажәо ицоз акәара ду, ари ахаблаҗ Гәыбзыг хәа изышьҗаз аҗынзгагыи амч аман Нанду лыбжыи, лбызшәа.

Милана ашырхәа лиарҗа дныкәтәеит. Нанду уажәшьҗа хымҗада лшьапы дыкәгылахьеит. Лыҗкәын ирҗыхара иаамҗоуп. Дцозар, уажәнәтә ддәыкәымлар дагхоит. Аха иан дылмырҗыхар азин лымоуп, иҗызцәа анцоз ирхәоз ала. Ииашоуп, ирхәоз зеггы ианыпшуан иара уа шака даҗахыз, уи данрыцу шака ргәы гәгәаз. Нанду лыҗкәын уажәы ицәаҗсымҗа акәхап, дырҗыхан, уахь длышьҗыр аума... Еиҗзами изхара дыцәар, иҗсишьар, иааиуа ажәыларәҗ еиҗа илшо дкалар? Аха иҗызцәа иахьа ашарҗаз, аҗх ишало ицароуп, уи збоуп, хнырхәышьа амазам. Зеггыи еибганы изыхнымхәыр калоит. Аха Нанду лҗа дылмырҗыхар азин лымоуп.

Милана дахьышьҗаз ахь еснагь ивҗтраан иказ ашә дывҗыпшны илбеит Нанду луадаҗ ацәашьы җааза ишакхьаз. Дҗагылан, уаҗа аеиилахәара хәа даламгакәа, алзынрак иныкәылгоз, нанду лнапала илҗаз аласәтә кьәҗ налхалырҗеит. (Лара арахь данаауаз пхнын, маҗәаҗха

шьтылымхзеит.) Ари акъаф алзынрак иаалшэылымхзеит. Иахьыпхаз азы мацарагы акэым, Нанду лнапала иахьылпаз, лыффы хааза иахьахыз азгы. Убасшэа иказ акы дахьзаны изылпеит лцагы. «Ауацак стоушэа ауп сшыкоу...» – ихэон уи, данаадыххылоз, лхышла аанкылан дагэзуа.

Милана дахьыцагылаз дыпшын. Ианаамтамыз дцэыртцыр, дыбжапалар лтахымызт. Иаалыркъан лыфныцка зегы трыхтшьяауа иалагеит: лаб изы дшэон. Фыц еибашьра дцошэа. «Сан, бызмырцэозеи уаха... – ибжы геит убри аамтаз Милана лаб. – Ахахаи, акы хьаас икабымтан, зегы ххаагоит... Анцэа даххылапшуеит, гэнаха хаттам...» «Илыпха-игэыпха ут, ишэыт зегы!» – харантэи лнапы ыргьежьюа, егы лнапала ацэашы кны даацэыртцит Нанду. Уи лыешеилалхэарыз лееилалхэахьан. «Ани анкьатэи бфыза ишпалхэоз, шэара шэызгаша сара сигааит хэа акэызма?..» – иаргы деилахэа-еилаца, иавтоматгы ихэда иахшыны дгылан. Миланагы ашэ аалыртын, уахь днеит. Лаб ихэда лчынахылшьыр лтахын, аха дамхатцэуар, иаргы игэы лырцшаар хэа дшэеит.

Милана ларгы ицалшьон абартцэа рхала еилылкаартэ реахьыкарцоз. Уеизгы, уажэраанза этэи зынза илзымдыруаз хьаакэак, амцабз еипш иналыцрасны цытрак рышьтра ныжьны ицон. Абра, лабацэа рыфнацафы, Нанду лфы, лыпцстазаара имиасзо пхынрак аипш ишымфасуаз, хэыцы-хэыцла ахьтагы афалеит. Аибашьра еибашьран, зегынцъара иназон.

Зегы дара роуп, лаб лгэы издун. Нанду дышлышаз, дшылаазаз дыкан. Зегы иара избеит. Уажэи иан днеины длырфыхар, дзыкэшэо здыруада, нас лхы иавылбо, лымала лчылзымшыуа дыкэнархар алшон.

«Барабызмырцэозеи, уи бзиоупаха?.. – дналыхэаччеит,

лара лахь дмааскьакәа. – Уажәшьта сыццакыроуп, аша-
ра пытк шагу уа сыказароуп. Урт чкәынцәа бзиақәоуп,
ашәара захьзу рыздырзом, аха апышәа рымам, акгыы
злам азы рхы тадырхар алшоит...»

Нанду имѡаныфа зталцахъаз ихьатрагыы уа ихиа-
ны иҕан, иаашьтихын, ифынеихеит. «Снаскъашәымган,
итдасым, – ихәеит уи дааччан. – Сыхәмарзом. Ари
аѡымш рыла схабар ҕастоит. Араҕагыы шәгәышәеанны
шәыҕаз...»

Даргыы иажәа ѡбарымтәит. Нанду харантә лна-
пы аалыргъежьит. Иаргыы ддәылтны атх дналалеит.
Пытрак ус игылан рѡыцагы. Нанду ларҕа напала Ми-
лана лывара дадырҕәгәала дылкын, ларгыы лыѡнуцҕа
акы аееизнагон, уи закәыз иагылдыруан, иагылыз-
дырамызт, хәычы-хәычла лгәы итдачуан, лыхәламшәы
итдачуан. Лымч ақәымхакәа лыхәламшәа итыѡыр хәа
даацәшәеит. Итыѡшаз закәу ахәара лцәыуадаѡын,
аха ашәазар лтахын. Лара лгәы излаанагоз ала, зе-
гыы ирахахьоу ашәакәа иреипшым, аеа бжык зхоу
ашәакәакгыы ыказароуп.

«Бара сбыкәыхшоуп, амца еикәахтдп, ашарҕаз ихь-
шәашәарахоит, – лхәеит Нанду. – Амца хәшәуп».

Амца хәытдәхәшәа иҕан, кәастхала Нанду ианаа-
хәытцылшьшьаа, апырҕқәа шапшапуа иаалырцшит.
Ииашан, ихьшәашәаран. Март еаанынза апрель
гәхьаанагозар акәхарын, уажәыгь иалацсны иакын.
Нанду амца иаразнак илыцгылон. Зхы еиҕактәыз
еиҕалкит, раҕхьа иакәтдтәыз ақәылтцеит, иаразнак-
гыы еибакит. Ауацъаҕгыы нтылашааит. Милана иа-
разнак игәалтцеит, Нанду амца еикәылтдонат, амҕқәа
ахьышьтылхуаз, иахьеихәлалтцоз лнапқәа штцыс-
тысуаз. Лнапқәа рхалагь ракәым, дшеибакыз. Уи
ахьта дакны, ма лықәра азы акәмызт. Лара Миланагыы
дырѡагыых лыѡныцҕа трыхьтышьаауан. Ларгыы ахьта

дакны акэзамызт. Изакейтэҕыаз, иаңшшэыз, иабжыыз лыздырамызт, аха хара-харантэ акы ацэаҕеиңш ирыкэшан иҕазшэа лнарбон. Абри ахэыштаара, абри амца, абри аоны ашта, абри адунеи иахызбаауаз.

Амца анеибак, абжыы анарга, ианрыншы, мацк аҕара зегы рханарштын, итанагалашэа итэан. Рыҕсгыы ааднар-геит. Милана дазызырѳуан амца абжыы, зны ишеиҕахоз, зны ишазоз. Уи ишэартаз бжыымызт, иара атэала ашэа ахэон. Лара илдыруаз амелодиақэа ракеымкэа, иара атэык ахэон, иара мацара атэык.

Лара илтаҕытэҕыаз лзеикэыршэомызт. Ус акы леа-назылклак, абжыы ахалтарц даналагалак, ла лыбжыы илымнахуан. Уи заҕахыаз рахь иаразнак иазҕлымҕахаз Нандуи, аскрипкархэаѳи, уи иан ачымазаѳи ракеын. Милана зныкымкэа илаҕахыан Нанду лыцкэын ишиал-хэоз: «Ахэычы шьоуку ддырба, ашэа атэы здыруа, уи ахыддыртцо дтаца, даара абжыы бзиа лхоуп...». «Иш-цаҕахцари, бтаца уи дҕақымхароуп хэа леаҕыл-шьаауеит...» – аҕак ҕаитцон Милана лаб, иаргыы даарак дазахатцхатцо дшыҕам мѳашьо.

Нандуи лареи ашэа еицырхэон. Ажэлар рашэақэа рыдагы, Нанду илыман бзиа илбоз егырт ашэақэагы. Иреиҕалшьақэоз иреиуан «Мой костер в тумане светит». Абри анеицырхэоз Нанду лзы иныхэан. «Сыҕсҕыхыѳ хэычы», – даалгэйдлыргэҕэалон уи лгэы илзамырхэо.

«Уажэшьта быҕхейт, бнеины бнышьталан быцэоит, – Нанду лыбжыы даалнахит Милана. – Бгыл, ибыхша сыхбааит...» «Бара, Нанду?» – Милана ацэа лықэа-хыатэҕыан. «Саргыы сыцэоит, нас аусқэа хамоуп, ишаанза хаҕсы хшьароуп».

Милана, днеины даннышьтала, Нанду ахыза лықэыл-цонатц лнапқэа ахылхыысуаз ихааза лгэы ишықэыз иа-разнак дыцэеит.

Милана иаразнак дѣыхеит. Апенцьыр асаркьаблақәа тыцьцьаауан. Еснагь еицш ацшашәшәы зхылтцуаз, ишаара иаахьаз ашәапыцьааң рыбгыы амра алцхан иахьааиуаз ашәахәақәа зса-зсон.

Ас еицш аан абжьааңны аиарта лҕылалырхон. Уи Нанду аеыршышра хәа дашьтан. Нанду уи аамта лхаштзомызт. Лышьтыбжь мыргазакәа дааины, ашьаршьаф ныпхьаршәтны, лацхьа дныкәтәон. Адәныка зегьы афәқәа – ашьац, аутра, ахш, шәла иртәны есышьыжь илзыкалтоз ағәазалқәа – иарбаныз уи зыфәы хаа ныкәлымгоз. Афәы ссирқәа убаскак шыказгыы, урт ирылазуамызт, еснагь фыц изәзәаз, лхахәы еилырфаца излатакыз лкасы афәы. Уи иатцыпшуаз лхахәы икәашза ишлан, аха макьана ижәпан. Лхы-лҕы ианыз акачырақәагы, лнапы иалцшуаз адашқәагы макьана дажәитцәкьа хәа лзухәартә дкарцомызт.

Милана даазырәит: ганкахьала зегьы уажәааны ишыказ икан. Аха абжьааңны, есуажәааны, рашта иачхынгаз, рымхурста нахыс, лбаа Гәыбзыц азыжьқәа зтацәахны иамаз абнара цәажәомызт, ашәа ахәомызт. Знызынла иналаршә-әаларшәны, ишәапырхапуа цсаатәқәак рыбжьы ахьдыргалоз умхәозар. Акәәка игоу амәаду анымәахыц, аамәахыцынтә иаәәлоз, еиха-еиха иааскьаз абзарбзан хысыбжьқәа рнаәсгыы, иара автомат хысыбжьқәагы рахауазар калон. Насгыы, уахьынтәи ишәақьаны арахь иаазгыы рацәан.

Амзақәа еихалазшәа имцазоз азынра, асы, атцаа иаркарахьаз, абас дынтахан дахьыцәаз лыцсы лнаргеит. Аха данаахәыцқәа, абас лыцсшьаны, лгәы хтны дахьҕыхаз, зегьы рылымкаа абри афыза анасыц аҕьама лыбз иахьнықәсыз, лхы ахылбаауа далагеит. Ашырхәагы лиарта дныкәтәеит. Лҕеилахәан ддәылцит. Абрахь данаауаз хыла иалхны иаалгаз, абра мацараз илтахыз, ацьыба рацәа змаз, излазоз лыцкы, тбаатыцәза икан. Нанду-

ггы дыхэмарны, бшуқбағ хэа дашьтан. Ианаалгатцэҕаз, цқба илшэыломызт, насггы ара азы икбағцэан, аиргьхэа лшьямхы инықэсуан. Уажэы аураггы лшьямхы иа-хысуеит. Уаанза ағхын агьама акэызтггы илдыруаз, уажэы азын агьама лнарбеит. Азын цэгьахатцэҕеит, еснагь зеггы ирыхьзоз Нанду уажэы дахьзатцэҕомызт. Алзынракггы даалыдымшэакэа длыдгылан, Милана илылшоз аалылыршэшэан длыцхраауан.

Рақхьатцэҕа ирласны даақсон. Ахэылқаз ауацбағ дахьнычэхэтэоз, амца шаалыншлак ацэа лықэхауан.

Атыхэтэан Милана игэалтеит, зны-зынла, Нанду лылақш лыдхалан, дыхтакны дышлыхэақшуаз. «Анбыз-ха, бара, сымш зысташа, баб еиҕа биеицшхо балагеит...» – лхэеит Нанду уи Милана ишгэалқаз анеилылкаа.

Амардуан дналбаан, дышиашаз ашьац днылагылт. Арахь ағашэшьяыларахь азаза мбацызт. Бшьапқэа азаза иабылуеит хэа итцегь данхэычыз Нанду ианлалхэаз ианагоз лзеилымкаазеит. «Нас бшьацэқьарабжьарақэа брыфо балагоит...» – лхэеит уи, илзеилымкаауазшэа анылба, «ибжьынбаалоит» лхэарггы қамлози, аха еснагь еиҕа илызмышьша ажэа лыцшаауан. Уажэгы Нанду илзаалхэаз акалош фэагақэа лышьалцеит, лгэы дамысырц.

Шьыбжьаарақдын, амра макьана апырпыл еицш ицамхацызт. Милана ашта дықэлан лфыналхеит. Ашта уахьынтшэотцэҕа иалагоз, хыхь ақьақьарантэ, аккара ақынза илашьтыз анаара абжаггы зцазкуаз лүтра ду дынтылбааит Нанду. Хыхь ақьақьараф илымаз аитахатэқэа рфеида арад тбаакэа дрыбжьатэан. Уа азы илымаз асқам хэычы дықэтэан. Лыфатцкэымкгы лыцламхэқэа ирытцыргэан. Уи, хэарада, дмыцэазеит. Афеида ағгы уажэы уеизггы-уеизггы қататэы ықазам. Аакьыскьа ауп Нандуггы ларггы ирашэаны ианалга. Уи напыла, нацэқьарала ауп ишыдрашэо ақынтэ, Милана

уажэыгь хэмаррак илзеицшыи. Насгы, уи иафэнацы Нанду алакэқэа анылзеицталхэоз ықан.

Ицегь данхэыцыз илзеицталхэаз алакэ лгэала-шэацыпхьаза лхала дыччоит. Илызкын азэггы изымцаа-закэа ашта зхала итыцны ицаз азгаб хэычы. Уи абна дыланагалт, дкьалеит. Данкьала – лыбжы рдуны ацэыуара далагеит. Ацэыуабжы заҳаз амшэ аацэыртцит: «Мышэ, Мышэ, сшыап тат хэыцқэа уфома, снап тат хэыцқэа уфома?..» – дахыцэыуаз иалатан дцааит азгаб хэычы. «Бсышьталан баала, амэа бсырбоит, нас бызцаарагы атак быстоит...» – ахэеит амшэ. Амшэ азгаб хэычы днацшыны лыфны лбартэ днанагеит. «Аеазны, азэггы иамхэазакэа ашта бтыцны банца, бшыап тат хэыцқэагы сфоит, бнап тат хэыцқэагы!» – ахэан амшэ, абна инылабга ицеит.

Иара афеида арашэарагы усқан ирласны лгэа ақэфыгыуан. Нанду иаразнак игэалтон уи. «Ибаҳауоу, акэчарақэа еибархьусууа бызэыртуеит, быгэхьяаргоит, – лхэон уи. – Бца, хрыгк нарылацса».

Аха сынтэа Нанду знымзар зны ус лалымхэеит. Избанзар, арашэара иалгатэын. Нас аицэахара иалагар акэын. Ахэмаррақэа нцэеит. Зеггы усхеит. Ацстазаарагы ахэмаррақэа рацэаны иканацсеит. Ларгы ддухеит.

«Бгылама, быхьша сыхьааит...» – дфалыцтацшит Нанду, Милана аутрахь дынталан даныналыдгыла. «Мышэ, Мышэ сшыап тат хэыцқэа уфома, снап тат хэыцқэа уфома?..» – мацк иадамзаргы лгэалаказара аалгар лтахын. «Бнап тат хэыцқэа цьацьяхеит, банду дыцсааит, – лнапы аанылкылан ашта аалшышыит. – Ацбабаа басыргеит, сара ицсыша...». «Сара сызхаратцэкьа сыцэеит, уажэшьта бара быцэароуп, Нанду. – Лхатагы ицьялшьеит ас днакэыгэған иахьылхэаз. – Хырцашья змам акрыказар исахэ, сымч акэхоит...». «Бхэы катцаны ицагылоуп, акрыф, шыыбжьяахьеит. Еибашьуагы еибашьуеит, аха атылгы

ҕәғазароуп, – лхәеит дахыхәмаршәә, лажәә шбамтәкәә дҕагылан, аутра итытны ашныҕа рҕанынарха. – Сара пытк хысцәаатцәкыап... Аҕакәажә сбыцәкахар атцкыс... Бара бгәы бмырҕыҕын, ашҕа бтытдынгыы шыаҕак ҕабымцан, акәымзар ибымдыруеи...»

Дналапысны пытк днаскыахыан, деиҕаахыахәит: «Исхаштыз, Орыхә ахыара аеазнакит хәә сыҕоуп... макыанатцәкыа иаамҕамызт, аха уажәы рахәгыы уаагы адгыл рыгәоит... Иара шыббахыоу иҕазам, ааигәара бымнеин, ибзытцкыар ҕалоит».

Нанду лҕатцәахкәагыы акыр ирыгхахыан, аха Милана лыфатә цыара акы агылмырхацызт: шыыжыла, еснагә шыыла иртәны илзылжәуан бзиа илбоз ачаҕәазалкәә, ахырцәи ацхеи нарыдыргылан, иахыагыы убастцәкыа акәын.

Акранылфа ашны дзымтәеит: афымцамч усгыы иҕамызт, ателевизоргыы... Лмагнитофон лаб аагара дахыымзеит... Адәахыы дандәылтц, апрель мшы каххаа иҕан. Шыыбжыы нхыҕәхәахыан. Ахауа цкыан, угәазхара иузылбаадомызт. Шытыбжыы мыцхәы ыҕамызт цыаргыы. Абнаракәә рҕкнәтә иналапса-налапсан цсаатәкәак рыбжыкәак ахыгоз умхәозар. Абжыаапны акыр илаҕәны ашҕа иахыцраауаз, аҕәартәи акәчаракәеи зыцәшәоз ахышыкәә («Воздух!» – ҕылтлон зны-зынла Милана), уажәы акыр рҕәахаракны, рыпсы заны акәын ишахыцраауаз. Еиҕа зымчыз, еиҕа ишәартаз акы ахыпша ркын, егырт, цаса ақәатца иҕеибамыргылоз еиҕа еиднакылазшәә, еизааигәанатәышшәә угәы иаанартә иҕан. Убри зегыы Миланагыы датанакуан. Уи Нандугыы дшатанакуаз лдыруан. Уаанза лхахыы имааиуаз азцәаракәә лапхыа иаакәгылон. Иаххәап, Нанду знымзар-зны лгәы иаанагәхыоу: абысҕак аҕыбааа схы изасырбозеи, сара схатә ҕатцк сызхозар хәә. «Абра быҕезыкәыбшыуазеи, бычкәын Аҕәә

дыбзиахэха дыказар, – рхэалон мызкахыы знык-фынтэ илтаалоз, лыуацэакэак, ма цасатэи лфызцэакэак. – Была траа, бхалазатцэык?..» «Избан схалазатцэык, сыфнысгэара ыказар, истаху зегыи рыцсқэа ахьахылацшу, смаца, илыхыша сыхьааит, еспхынрак зегыи ара дсымазар, есмчыбжыы сыцкэын даауазар, анцаа дысхылацшуазар, ихышыаргэытца сакэыхшоуп, сышцазатцэу сара?!» – ус зхэоз ахэгы-афгыи иаакэлыргыломызт Нанду.

Ашца иахьазейкараз игылаз атэатцла абгыи шылнагаша илнагахьан. Зныказ днеин уи амцан игылаз асқам дныкэтэеит, аха цэара дызтэомызт. Ааигэаратцэкэа дымнеикэа Орыхэ лбарц лызбеит. Уи ибзиан дадыруан, абжьаапны ааигэара днанашьтуан. Аха Нанду баша илхэомызт, уажэы ауаа еилнахуазар калоит хэа. Аказарма ашэқэа зегыи аартын, Орыхэ ахьтакыз ада. Аказарма ахата еитцыхэхэа акыр иаун, еиокаа-еиокааны икатцан. Нанду дазыгэдуны ишылхэоз еипш, лца инапы ахыи ацссон. Лара излалхэоз ала, уи иаб, Милана лабдугыи убас дыкан.

Хыхь акы анлеиуаз, ианыхьшэашэараз рырахэ зегыи ара иакуан. Зегыи ртыцқэа рдыруан. Уажэы итацэын. Аацын афа хаан, зегыи ишаашаз уи иагон. Акэытқэагыи еилаффы аказарма анхытц ахэыста итан. Фыжэк ирымаз рахь, руакы макьана ирхьон.

Ажэқэа рзы икатцаз аиокаарақэа руакафы итэан Орыхэ. Нанду ирхны инаганы иамтцалцахьаз ахаскьын иакьымсзакэа ус ишьтан. Ахэыжэ афьахьан, арахь ихаз аварагыи цырцыруа икан. Милана даавагыежыын ацхьакала илбартэ днеит. Иаатрысшэа ахы фышьтнахын, зыштэқэа рахь итыкацшыааза иказ абла дуқэа тырпыжуа иналыхэапшит. Аблақэа тынчмызт, лнеира рацэак ишадахымыз ааныцшит. Арахэ хьарыдара ицоит, бла иахьамбо, аха ари арахь иааит. Нанду лнапы иахьашьцылахьоу, лыгэра ахьынзагахьоу ацсабара атцкысгыи иеигэыгуазар акэхап.

Милана дацәшәазомызт, уахь дҭаларгыы ҕалон, аха Нанду лажәа лзеилагомызт. «Орыхә, Орыхә, умшәан рыцҕа, – лыбжьы нақәлыргеит уи. – Умшәан, зеггы ара хаҕоуп, Нандуггы уажәыцәҕа дааиуеит...»

Лыҕсы заны Нанду дахышыҕаз даныныџнала, уи дҕыхахьан. Лцәарта дықәтәан. Милана лгәы нтыҕсааит, иаалырҕан шаҕа дажәыз анылба. «Бгәылџрны ишҕабызҕаи, сыҕсы быстааит», – лхәеит уи даалыхәаҕшны. «Макьана бызҕыхазеи, Нанду?! – Милана лгәы иалстәҕьеит ас ирласны дахыгылаз. – Бычмазаџхар ишҕахаҕсыхәо...» «Исызхеит... Хаҕҕаҕа уахашаанза сымоуп...» «Иҕацатәу сара исабхәар иҕастартә сыҕоуп, сыҕшқазам шыта...» – Милана иагбаацъалшьеит ас баҕабаҕа Нанду дахылацәажәоз. «Еицыҕахцоит, хагәгы еибарҕыҕрым...» – дыччо дџагылт Нанду.

Орыхә иҕанатцаз збоит хәа дандәықәла, Милана длышьтамлеит. Дырџагыых илбарц лҕахымхеит ашьа зыхшыла иҕаз уи аблақәа. «Арахә шыҕсуа аздырзом...» – лхәалон Нанду. Уи насыҕзу инасыҕдароу Милана лыхшыџ иазыҕҕомызт.

Апрель мшы антәара иаҕын. Ажәџан ашҕахь ихәытыҕҕо иҕалахьан, амра «ашьталарта» азнархион. Иҕхацәамкәа, ихьшәашәацәамкәа цшала иқәдсычхауан амш. «Уаханза иагоит! – лыбжьы лыргеит Нанду дхынхәны дахбааиуаз. – Ишылашаз еилгар еиҕын... Нас аҕарта хцәаџома, акраадыруама, еснагь уа узадгылом...»

Нанду агәра ганы дыҕан Камыгә иџызцәеи иареи уаха иахымгакәа рхабарк ҕартцоит хәа. Ианааилахәла, Милана ишылбоз лылахь еиқәылтцеит. Уи лзыцәахуамызт. Милана дылзымцааит, избанзар, лыцкәын изы шакәыз лдыруан. Нанду амца ааихәлалтцеит. Миланагыы дцо-

даауа лаб иѡызцѡеи иареи ихны инрыжьыз амѣы
гѡйдкылақѡак ааганы ауацѡаѣ аварахь ишьталтцеит.

«Ажѡ зынза иаххаштит! – Нанду афонар амыркыкѡа,
даара дзеицахауаз спычкаки иареи аашытылхит. – Бара
ара быѣаз. Мацк сынхозаргы бдѡылымтын!»

Нанду данца Милана лыскам лаѣѡ амцахь днахеит.
Ихѡлеижьѣеи дырѡаггыых лгѡы трыхьтшьаауан. Нанду ир-
ласны даар лѣахын. Лхы иадлымбалацызт, аха дшѡон.

Ус инытцѡѡ-аатцѡѡны дыдратцас быжькѡак ааѡуашѡа
лахаит. Лгѡы тыцсаауа ллымѣа нкыдылтцеит. Еиталаха-
хит. Иахѡа зынгы итцѡѡны иааѡуан. Уи итцегь ихара-
зар акѡхарын, аиргьхѡа акѡын ишлахауаз. Лара акгы
анылымѣѡа, Миланагы Нанду лахь илмырзеит. Уажѡы
иааигѡаны иааѡуа иалагеит, иааихмырсыгьзакѡа. Дѡатц-
ѣан, дындѡылѣѡеит. Убасѣантѡѣѡа зынза иааигѡаны
инеишьтатца-неишьтатцан апжѡабжькѡа геит, лбаа абна-
рагы амца ѡахьѡеит.

– Нанду!!! – лыбжьы лыхѡлашѡѡ ѡылтит Милана. –
Нанду!!!

Аказарма ахахы цѡара алашьцара ѣаза илбеит.
Милана дшѡаны лгѡы тытцны ицон, Нанду лыбжьы ла-
хар лѣахын. Аказарма лхы ақѡкны дыѡны лѣынал-
хеит. Апжѡабжькѡа гон рхѡыста аѣынза иаагзаны, ѣѡѡа
абна амца ацран. Милана аштѡ абжа ааиѡылшахѡан,
иааигѡазаны цѡара итѣѡацит, аштѡ зеггы аақѡлашеит,
ахауа амца акызшѡа. Ларгы, дышьѣѣаны дцаны дѡахаит.
Аха дацытѣѣан дгылт. Убасѣан Нандугы лыбжьы лахаит.
Уи дыѡны лара лахь дшааиуаз аѣара лдырт. Уажѡы лшьа-
пы дықѡызѣѡаз инашьѣарххны итцегьгы иааигѡаны
аѡаки пжѡеит. Ларгы дышьѣууаан ддѡықѡлеит. Ари
апжѡара амч ауп илысыз. Дырѡеггыых Нанду лыбжьы
ааигѡазаны илахаит. Иагьлахаит, нас, хѡызба цѡарыла
лѣы иѣахыртѡѡазшѡа, иаантѡеит.

Лыхдырра еилгамкәа ихынхәуа ианалага, акы дша-
цажъыз мѡашьо аеыртысра лцәыуадафын. Насгъы, ҕыц-
ха дахькажъыз ларгъанап убас иѡаскьяган дақәжъын,
аңсың лагаѡагара лцәыуадафны. Еиҕа иссаз, аха еиҕа ир-
лас-ырласны тҕәацыбжъқәак гон, ағылѡа афѡы ықәчын.
Хәыцы-хәыцла лыхшыѡ ааимыггеит: акы иғәғәаны еи-
бакны абылра иаҕын. Гәғәала еисины иҕаз ларгъанап
илулак иаалытылгеит. Иахьытылгыз ибаазажжыраза,
ицабуа акы иѡылашышьит. Иаразнак илдырит уи закә
баазатәыз – ашьа!!! Лара лакәзар излытуаз, икылка-
ан цъара акы лыхьуазаарын, лхы тууа дыҕан, илыхьу-
ан, аха цъара баѡңцәак злоу, ихәу, иғәғәаны ицәҕьоу
длеиңшмызт.

Илытылгыз лнапы ашьац иаларқан, деихо мацара,
дызцажъыз дацытцит. Иаалыкәыршан илашан. Ибылуаз
аҕәҕәахәа итҕәацуан.

Ибылуаз аказарма шакәыз лгәәкәышраҕ иааит. Аха
макьана убасҕак лхы тууа иҕан, зегъы еизакны азхәыцра
лцәыуадафын. Зны цшыынаңҕа, нас дышиашаз дѡагылт.
Даагазеазит, аха лыҕенылкылт. Лнапқәа данрыхәаңш –
ашьа иаганы иҕан. Иаразнак даахьаңшын, дызтыцтыз,
хыхь илықәыз ахь днаңшит: уинахысгъы дшыҕалаз еиҕа-
хәашьа амамызт, избанзар, уи аѡыза збаз уа дыңсит.
Инхаз аеазәын. Абылра иаҕыз аказарма ашҕа зегъы ар-
лашон. Милана лаңхьатцәҕьа, лхы аѡада ирханы, цсы зла-
мыз лнапқәа наҕ-ааҕ илывыхәхәо ҕыцҕа ашьа дылажъын
Нанду! Иҕалаз шыҕалазгъы убартә иҕан: атыхәтәантәи
аңжәабжъы, Милана дышьтууаа дѡышьтнахуан, лкаҳамҕаз
дахьзаны дхылѡеит. Лмаҕа илаахаран иҕаз зегъы лара
илаахеит, инылкылеит. Иңжәаз абзарбзанхы аңҕыақәа
лылымҕьеит, акәылзы даѡызахеит. Дара ана-ара
лызқәа иалыхәхәон. Лара усҕан дызлахылѡаз лнапқәа,
илапыртцәцәаз амцәыжәѡақәа реиңш, ишьаартцәыраха
ашьац илан.

Убаскан илахаит Милана лыхэхэабжь, уи убас итѣеит, аанкылашьа амамызт, лара леиха амч аман. Уи еизаны иѣеижѣеи акраатцун. Раѣхьа Нанду лымшираз ашэаны, уи дшылзыѣаз зегьы иацѣаражэхэаѣны, аетѣаѣа кыднаѣаауа иѣаларц аѣахны; нас, еибашьрахеижѣеи лыѣныѣѣа зѣеизызгоз, макьана цѣа лгэеилгара иазышьѣымхыцыз, лыбжьахьы иазиамгацыз, инагзаны ихиамыз – абри илбоз, дзыѣэшэоз еизнажит, лыбжьы амч анаѣеит, ахызатѣ еиѣш иртэаны агэыцэ иѣтанаѣалт, иагѣтнарѣеит. Уи реиѣшмызт аѣсраѣа раан арѣааахэа ахэса ирхылѣуаз ахэхэабжьѣа. Ѣык-бзык иазышьѣымхыз, лдунеи иазымѣуаз агэырѣа абжьы акэын уи. Ауаѣытэыѣса игэы ѣызшьаауа ахьаа иагэаѣашэан.

Акыр збахьоу, акыр заѣахьоу арѣ аѣыѣѣа ари аиѣш ахэхэабжь рмаѣаѣызт. Иѣэаны илеиуазар аѣба арзсон, иѣшазар амшын ѣганы ажэѣан иаѣанаѣэон, имѣазар, азгьы цэырѣызшэа ажэѣан кылнаблаауан.

Аѣыѣа иалгазан иѣаз, хыла аказы имнеиуазар уаѣы иѣархасырѣамыз ашѣа иѣэыз ахэхэабжь аѣыѣа ду ахи аѣыхэеи зегьы иахьзеит. Ираѣахьаз хэхэабжьык иахамыз абжьы аханы. Ихэхэозгьы дышѣыѣшзазгьы ахэон уи.

Дук мырѣыкэа хара, иѣегьы ааигэа иѣаз хэсеи хаѣеи ааизыѣѣит. Иааиз зегьы раѣхьа ирбарц ирѣахыз ихэхэаз лакэын. Лара уаѣа акгьы лхэазомызт, ашьеи алаѣырзи лхьыкэкэа дгылан. Зегьы лыхэхэабжь иахэахьан.

Нас инеин, Нанду даашьѣыхны аѣныѣа дыргеит. Милана дахьгылаѣ дгылан макьана. Абылра иаѣыз аказармахь дыѣшуан. Уи ахаѣа еилаѣахьан, аха макьана иалѣьоз амѣабз ашѣагьы, анхыѣ иѣаз ахэѣагьы арлашон. Милана акы аалгэалашэан, убас дыѣрысит, ихэахэажьахэан иѣаз лѣэеижьы зегьы ихьухьууа иахьзеит.

иҗаломызт, аха уаҗа җсыхәә ыҗамызт. (Излархәоз ала, баџтҗәә иламызт, аха ус акырҗьара ахқәә илыҗькьеит. Убри ашарҗәтәи рынҗытҗра рықәҗеиет. Аеакы акәым, ротак азхара абҗьар ргеит рхәеит. Җсытҗара җамлеит, аха җытҗык рхәит. Еиҗа игәҗәәны дхәын иара, раҗхьагыла Камыгә.) Милана лаб ашышыхәә, имыхьырҗ, лнапы ааикәлыршеит җымҗ. Иаргыы, еибгаз инапала, ивара даадирҗәҗәалт, Нанду ишыҗалҗалоз аиҗш.

Аҗсыжра аенынза Милана ахәсахәыҗқәә еимданы дырбон, ддәылган ашҗәҗ ддырныкәон. Ларгыы дрыҗныкәон. Лылаҗырзгыы беит. Иара усгыы агага деиҗшын. Ажәџан агәы кылызтҗәоз лыхәхәабжь, лыҗсахәага ада, зеггы аҗцеит.

Аҗсыжра аены Милана раҗхьа лаб аҗьабаҗәә рханы дахьтәаз днаргеит. Иара дрыхәазар акәхап. Иҗчаа иҗаз иблақәә алаҗырз изаан. Ихәоз иарҗьа напы Милана лахь ианирха, ларгыы лчааларкәны, лхы нарҗзаны илахь днаҗәзит. Илахь амҗа ахкьа иҗан. Лыблақәә җыблааны иҗон, аха лылаҗырз аауамызт. «Папа...» – лхәеит уи аирҗьхәә. «Нанду ишыҗкәнаго ххы ныкәаагароуп, бкәыбҗаз... Иахьа уи аиҗш иҗагылоу раҗәәџуп...»

Аирҗьхәә акәын иихәоз шлахауаз. Нас ахәсахәыҗқәә днарган, аҗсы илхагылақәаз җытк днарылганы ддыртәеит. Даргыы уа иаалхагылт. Илзеимамкуаз лыблақәә зеггы анакә рылачызшәә акәын ишырбоз. Дшыҗкоу хәә иааидкылан дызхәыҗуамызт. Лыџныҗқа инхаз аҗаҗәыра зеггы лыхьуан. Ларгыы, азы зҗабаз аҗсызеиҗш, илулак арахь, уажәы дахьыҗкоу ахь дааиуан, җамџак иадамзаргыы ахауаз.

Иааины аҗсы иналхагылаз зеггы, иаахынхәны, Милана иналыхәаҗшны, ажәақәак мхәакәә иҗомызт. Абжьааҗны аҗсрақәә рҗы ус җартҗомызт, аха аибашьра амџакырақәә акыр ашәеит. Ахәсақәә дыргәзуан,

лызқәа рнапы нықәыршыуан. Зеггы ахындәылтцуазггы ирхәоз абри ахәычы лыхәхәабжь атәы акәын. Асынтәи ианакәызаалак хәхәабжьы ахымнаџуаз иназаны, зеггы рыџнқәа ишдәылнагаз. Изеицшраз хәа ус акггы адыр-кыломызт, аха уи ираҳахәоу хәхәабжьык ишеицшымыз атәы рхәон.

Милана лылағырз баны, лыблақәа тыблаауа дахьтәаз асынтәи илбартан Нанду лхы-лҕы. Уи шыа ықәзамкәа, мацк иаахиатәаахан иахыықаз акәымзар, лыхыз ухәар дџагылап ухәарын. Ус анакәха, уи ус дқазтқаз, убрахь-ггы лыцстазаареицш даднакылт, дақәшәеит ауп. Зыцстазаараҕ ибзиоу зехьынцъара дыбзиоуп.

Агәырџа дагәаза лоуразоуроу дардысны дықан, лыџ-нытқәа штацәыз итацәын. Лыхәхәабжь иаатарцәзаны иахьыннажызы иқан. Атцәыцәқәа, азы итоу зеггы тганы ианеитдырхлак, иаразнак аҕыц аара иалагоит, аха ауа-џытәыџса итәы аеакала икоуп.

Ацсыжра ашьтахь зеггы еимпит. Камыгә иџызцәа иархәеит, арт аџымш рыла ихәрақәа ҕыцны иҕазхәо ауаџы дшизаарышьтуа.

Абжәааңны ацсра зыхьуа рҕы азәы-џыцъа аан-хон. Анышәынтра ианықәло аенынза. Аха уажәтәи атагылазаашьа зеггы рыбга икыдгылан. Агәыцхәцәа ракәзар, зынза ацсра атәы змаҳаз, ираҳазарггы аашьа змамыз ракәхеит. Агәылааигәа усггы дрымамызт.

Милана лаб дахьышьтәаз зда цсыхәа ыкамыз зеггы нал-геит, иааигәа иқалтеит. «Уаҳа сажәа џбамтәкәа бышьтал, бкаҳауеит, – ихәеит лаб лнапы аанкылан. – Уатцәы нас иқәхтәаша халацәажәап...» «Папа, Орыхә ишпацсыхәо, – лхәеит Милана, иаразнакггы лаб днаихәапшит, уи акы ахыт хәа иҕытшәар хәа дшәаны. – Убри дшашьтәаз ауп...». «Уи бацәымшәан, ацкәынцәа рнапы ианыстқан, иахылапшит. Ахәысггы еибгоуп. Аҕша ариит...».

Милана дышнышьталаз аиңш дынтахан дыцәеит. Шыжьынзатәкьа дмааңшзакәа дыцәан. Ацәа даалтын лыблақәа анхылт, ишшара ишшахьаз ауп илбаз. Нас азәы дшылхагылаз акара гәалтеит иаразнак, лылаңш анфышьтылх, аиартә дфылкьан, илхагылаз лыхәда лчынахылшыит: «Мама!»

Ангы лыңха даалгәыдыргәгәалан даанылкылт: «Иа-хьарнахыс бныжьны шыафак кастцо сыкам... – лхәеит Сабина лыңха дыргәгәаны дшылкыз. – Убас быгәхьаазгон, убас...». (Ашьтахь Милана излеилылкааз ала, уи хара хтәкәа Гагра анырга ашьтахь, дук мыртыкәа илулак ахәаа арахь дхытцит. Нас Гәдоутә ахәышәтәыртәф аус луан. Ашьтахь Ткәарчалынтә ахәцәа гәгәакәа уахь иаазгаз авертолиот ала дрыцхынхәит. Ткәарчал дшааитцәкьаз уантәи шыапыла ддәықәлан, иахьа ашьыжь ара дааит.)

Сабина лыңха днаргылан, харңзатцәы дшыказ, лнапы аанкылан, лаб дахышьтаз ахь дныфналгалт. Уи ииартә дықәтәан. «Паа-па!!!» фыцбарах дылбазшәа лаб ихәда лчынахылшыит Милана. Иаргы, еибгаз инапы иңхәысгы иңха хәычгы иаарыкәиршеит. Итыблааны ицоз Милана лыблақәагы аацәаакит, нас лылағырз тыфрны афыланахеит. Азәгы илеимхәеит бымцәыуан хәа, даргы, лангы лабгы афыцагы тәыуон. Уажәраанза итацәны иказ лыфныцка зегы, еитцырхырц итыртаз ацець афы иаразнак азы фыц афеира ианалаго аиңш, акы иартәуа иалагеит. Уи ахьфыцыз, лыфныцка ахьашьцыламыз азы ахьаа ацын, аха хәычы-хәычла дашьцылон, избанзар, аңсстазаара агьаматцәкьа акәын... Икалап мышкы зны уи ашәагы ахылцыр, абни лыхәхәабжь лгәырфә атәы шахәаз аиңш, лгәырфәагы лгәырғьарагы ртәы ахәартә.

Макьана еибашьран...

21.01.2013

АШӘАЛКЪАМРА

Ашыжь дандәықәлоз ижәпаза ихыз анакә цытк аеыҳаранакит, мацкгы ицағахеит. Амра ахаҗатцәкья унарбомызт, аха, ацара хкьяны иалаҗәазшәа, арахь иалпшуан. Уаанза иаркны инижьыз афарақәагы ирцәеит. Ицылоз, иаџсуаз амашыынақәагы жәпамхацызт, анакәгы ускак ицырхагамызт, аха иара имашыына рацәак дақәгәыгуамызт. Акыр зхытцуаз, акыр иқәсхьаз, ушьапы иақәшәо ашьатцеипш дзышыцылахьаз «Волга», даазқәылаз анапгы агижьуан. Уажәы ари еипшу амашыына иақәтәоу мацуп. Дара амашыынақәагы рацәахеит. Ирыцҳарахаз, азин змоуггы измамгы, атәы здыруагы иззымдыруагы ақәтәоуп. Ас инаскьаган игоу амџақәа рґы уажәы-уажәы, урт цкаррас икоу зеггы еилаганы, иаапкны амџа ианылалоит.

Амашыына ацскы ааникылеижьґеи убарт ааибаны дынхомызт. Ус ихәо дрыламызт, уи иара ицасмызт, аха ацстазаараґгы, амацураґгы еиқәымшәарас, еихьымзарас икоу зеггы имхәыцкәа иццакуа ирыхкьоит хәа ицхьазон.

Иара зны, амилиция рґы, хатыпуаџк ихатыпуаџыс дкарцахьан. Амџақәеи уа иануи рызцаарақәа аниднагалоз ыкан. Ианакәызаалакгы, еснагь ишапу дшацныкәозгы, абра иеизаанымкылеит, убарт аццакцәа рахьырхәра иеазикит. Даахьяцшаанза аеа хатыпуаџыс ихатыпуаџыс диаргеит. Убас изыргәґәоз аеазәы днармышьтырц акәзаарын, иара иитәзамыз аус зидыргалозгы... Ацкарра аҗахуп хәа зеггы ирхәоит. Ирхәоит – иаа-нагом ус ирыцхьазоит хәа. Уи зеггы инеибанеибеипшны

инаргзо иҗазарц акәу, иҗәныкәои иҗәымныкәои реилыр-
гара еснагь иацзар акәу? Издыруада аҗкарра зыкарцзо
абри азы акәзар?.. Аилыргара, акылыршәшәаара
аилахәаахәтраггы ахьацу азы...

Усоуп зеггы шыҗоу, аҗстазаара, ажәлар, ахәынтқарра.
Ииафрны илеиуа азиас закәу цәыкәбарк иахәоит...

Ихаҗаггы иааҗеимшьеит ихәыцрақәа рхы ахьдырхаз.
Иахьазы макьана ус еипшцәкьа иҗоу, амфәҗы аныкәара
еилазыкшаша азәггы дцәырымтцыцызт, аха зеггы дара
роуп, агәеанызаара аҗахын. Ас еипш иҗоу, унаскьазго
ахәыцрақәа иеримтозар акәын.

Анцәа иҗышьала, имашьына ахышә аҗынтә иҗәсуаз
аҗша аҗыхьта аҗан. Уи дҗыхаза дҗанатцон. Аапынра
иасакьахәымтан, аха макьана ус мацара иааиуан.
Ари, иахьынзеидыруаз, аарфара иатәын. Аха аҗыта
нижьиҗтеи убаскак цхьан, цьара ишьа иныкәна-
гозарггы, уртқәа игәтыхатцәкьан иазыкатцомызт. Имфә
иагьыхарацәамызт, иагьааигәацәамызт. Еихарак Аҗәантә
игоу амфәду ала дцон, нас даахәны цытрак ашьхарахь
ихы рханы дцалар акәын. Иара дахьцоз аҗыта азбжак
шьаҗьастаран, азыцшахәа иаман. Азы ихыз ацҗаггы
рацәазак ишәеимыз идыруан, аха уқәсыртә иҗан. Иарггы
убра диит, уа изхәит, уа ашкол далгеит. Аха, зны-зынла,
игәаамкзакәа тәымцьарак аипш данахцәажәоз ыҗан.
Иҗалап уи зыхкьоз, акы еиликаауа даналага инаркны,
ушьамхы уеаургартә уанааҗала абра уқәтцны уца, ара
тышоуп, унҗаз уцоит, зеггы ахьыҗоу наҗ ауп хәа илымҗа
ахьтыршьаахьаз акәзар. Иаб иакәын уи зҗытқакзас.
Иааихылтцыз зеггы убас дырҗын. Убас зархәозггы,
изарымхәозггы – зеггы наҗ рҗы хан... амазеи ахьеиҗаз.
Убра, наҗ, рыбазара иалазартә ианыҗалалак, иа-
хьыз, иахьрызхаз гәхьааргошәа җартцоит. Еилацәыпс
иҗоу ргәалашәарақәа рахьтә, хьыжәжәа-пҗыжәжәақәак
цәырыргоит... Азәы иҗы иҗыхны изымхәац уантә

иқәызәзәан иахьцо ачархәара ишеипшу... Ишеипшу акәым, ахататцәкьа шакәу... Уажәы игәхьяаргошәа анырхәогы, уеилахан уаагылартә ақатарә шауаз, ишауа атәы цәырыргар хәа ишәоит...

Иара ихатәгы хәатәы имазам... Уажәы зегы анеилга, иара апенсияхь даныкәу, ани анкьа зны иезитаз азы ақәарахьы даннанага ауп арт реипш икәу рызхәыцра анигәагьуа.

Аиашаз, уажәыгь итахымызт уртқәа, иахья иеахьадицалоз игәы ицаххуан.

...Аибашьра анеилга, иаргы, уаха усурахәа цьаргы ихы мырхакәа даныпхьатәа нахыс, цәгьак бзиақ азы арахь даалартә дықан, аха иеадицаломызт. Иаби иани рдунеи анырыпсах, атыхәтәан афны инханы иқаз иашьейтцбы, ахәбжазы зегы тины дықәтцит. Урыстәылақәа дцеит. Зны-зынла ихабар қайтәоит, аха иадрестцәкьа азәгы издырзом. Рыфны-ргәара аныртәи нахыс, уаха днеины рымзырха днықәымпшит. Ус, знык-фьнтә зда псыхәа ахьамамыз цсрақәак рахь данцоз, имфәтәны ажыци амығи зхиаан иқалаз рнышәынтқәа рфы дынкыдгылахьан ауп.

Мфакы днықәлар, абас еипш икәу ахәыцрақәа ашәацхәацәа реипш ихьзон, дыхтаркуан. Убасқан еихәа даргәамтцуа иалагон, имашьына ахьажәыз, итәартатцәкьа шақа иманшәалам, абжыы ихы шытцнахуаз.

Акырынтә иақәикхьан абас еипш икәу аныкәарақәа зынза дырқәатцарц, аха арацәкьа ус изықамцеит. Фымш рақхья ипшәмапцхәыс лыкрыфарта ақынтәи изааргаз ачахрыжәқәа аапцхяага рықәыршәын.

Лымхатәсла иахахьан, абрыгь-абрыгь лыцкәын пцхәыс дизаалгоит хәа. «Дааигоит», хәа акәымкәа, «дизаалгоит» хәа шырхәаз иаразнақ игәейтцит. Атәы алацан акәымкәа, иргәапцханы.

Аапцхяага аартны днахәапшит. Иаразнақ идырит уи лнапфымтә. Ашқол ицтәқәаз рацәафны ихаштхьан,

Абас, уарла-шээрла цъарантә аапхъара аниауаз, дахь-цози дахьымцози ейкаран. Урт рахьтә уал ахьикәмыз ейхан. Еснагь иахьшәатәу хәа акгыы ыказам хәа ипхъазон.

Уажәазы, дыргәалашәан ачара ахьиархәаз игәы канатцеит уеизгыы.

Данынаскъа амџа ейха аеариашеит. Ццакыра имамызт, пытк дагхан днеиргыы цәгъа ибомызт. Имашьынагыы ускак дақәгәыгуамызт. Уеизгыы иара изгәамтәзошәа кәитсон, аха уахь акы ихон. Ауаџы ажәрахь ихы анирхалак, игәыпшаарақәагыы изыхынхәуа иалагоит. Уи иара зынза итаҳымызт.

Амашьына аруль икужьтеи акраатцун. Аныкәцаџ дахьацыз иматцурақәа рәгыы хаз аныкәцаџ хәа азәгыы дигомызт. Аруль иара икызар итаҳын. «Абри ак афы ма сара искыз» хәа игәы даатаччон. Егырахь, аматцурақәа рәфы знымзар зны аруль иара иахьикыз дақәымшәа-цызт, дагышьтамызт. Ус, дзыџнысны дцахьоу ауадақәа иреипшу иматцура шықәскәа рәфы, исхаштыз, исцәызыз хәа акы игәалаиршәаргыы итаҳымызт. Иара ихазы иидыруазгыы, егырт шизыкоу акынтәи иидыруазгыы цакы дуктәкыак рымоуп хәа ианакәызаалакгыы ипхъазомызт. Иаххәап, идыруан алакџакра илацәоуп хәа изыпхъазоз шыказ, иара убас ихатәы идыруеит, ахыркъара дашьтам хәа изыпхъазоз, мамзаргыы, зегъы икапануеит, бжынтә имшәакәа апкара атәы ихахыы иааигом, ишьапы мырбаазакәа азы дыруеит зхәозгыы.

Уажәыгь, еснагь еипш аруль инапы аларцсны иахьикыз, игәы иаанагон, зегъы усоуп ишыкоу, аха шьоуку рыпсы иататдан ирымоуп, шьоуку ейха ирныпшуеит, ианыпхашьалак зшьа зхы-зфы икәло реипш хәа. Иаргыы, егъа усыс имамзаргыы, ауаа иахьынзарбартаз ишьақәгылахьаз, ихарцахьаз, азәгыы ибла ихымслоз ихныкәгашья кәкатәыс ироур итаҳымызт.

Ус акөымкәа, итдөггы җышәала схы ныкәызгозтгы хәа, зны-зынла җара ихәда иаакылагылозаргы, игәы иаанаиргомызт. Егырахь, идуцәам, ускак икәымсыц «Җыпк» иҗахыжьтеи акраатцуеит. Аха иара ихалатцәкьа, егыа ихәи ичышыи еиңишыьыргы, имч ақәхомызт. Иңшәмаңхәыси ичкәыни ирҗахатцәкьар иаархәартә иҗан, иаргы, рхала еилыркаап хәа дазыңшыи, аха җырқәаца рымамызт. Ичкәын дҗаацәаран, хазы дыҗан. Алагаҗага дызҗыз ацҗара дашьҗан, дшеибаку уи датәын. Иара, абык иахәсабалала, ус ажәаҗынтә акы наиабжәаимгақәозар, ицхырааратцәкьак имамызт, иан лакәын ахы дықәызтцоз.

Иңшәмаңхәыс, дызхылтцызгы, иара асовет мҗра ахаангы иахьынзашоз уи иаҗын. Ларгы җышәас илымазазгы уи акәын. Уажәы, акапитализм ахаан, акыр илыхәеит усқантәи лҗышәа. Иара уи аҗы, уажәы зегьынҗара җырҗәыла зызбахә рхәо абизнес аҗы, акы ихы азцо иҗамызт. Иагағазимкит.

Уи атәы злаз, иҗахы-иҗахым, иаргы иаликаауан. Урҗ еснагь акры ркын, амашына уаҗы ианиамызт дара ирыман, еилахәан, еилацан. Рышьҗахь цәгьамзар бзиа шырзырымхәозгы, ауаа рҗы аҗхәа идыргылон, чаразар иахьрейҗу идыртәон, рымац руан, ирывагәежьюан.

Урҗкәа зегы иара изы акыр ихыдахахьан, аха зны-зынла ианааигәахәлалоз, игәы ишыҗыххлозгы рацәак идхаломызт. Уҗсҗазаара иагы аҗәра аҗакны иукуызаргы, ишнеи-шнеиуа иааумнахзоит. Ииасыз, иухугаз хәаакәак нырмыжьыр кәлазом, аха убарт зегы изихаршҗыр еихә еиҗыызшәа ибон. Уеизгы, уара иуҗаххәит хәа мацара, урҗ зегы уааныжьны ицо иҗазам. Уажәы, зегы азинкәа ианрышьҗоу, убарткәагы зинк рҗахуп.

Абас даныңхәятәа, иҗеишьәало, зны-зынла ихы цҗаа идыруа даныҗала нахыс ускак иатәеимбоз, ахәыҗра

ахбыцра, афара ацэынхамынхақәа, уинахыс хэартарак злоу хәа иимпхязоз, дыхтакны рөигәаладыршәон. Урт, егырт зеггы рылымкаа, афәы рыман, ицында итасуаз, агыама рыман, ибз иқәсуаз...

Анакә дырөеггых ижәпахейт, афарақәагы еиҫаиркит. Имашына, ус ишыказгы, цытк ирласыр каларын, аха ишыақәиргылахыз иныкәашәа ацсахра игәы иҫамызт. Уеизгы-уеизгы хәа арахь дахьцозгы, дахьинтәауазгы азәгы дизыцшымызт. Уа, Акәа идущәам ихәыццәам, илакәцәам ихаракцәам, ақалакь цытк иналган, иоахаракны, анаара иафәгылоу ионы изыцшын умхәозар. Ақалакь азгы имаңыз адгыл тцазкуаз ашәыр бахча хәыцы, азахәа, аутра ахымаз. Убартқәа зеггы рхыхь – еснагь ихяны изааргалоз афатә. Ицшәмацхәыс илымаз, ацхын ацшьаццәагы тәауаз, европатәигы, имилаттәуггы ачыскәа ахыкартцоз акрыфарта акынтәи. Урт рахьтә рацхьа еигьейшон, шыжьхьязы изаартиуаз ашә злаз ачахрыжәкәа. Ускан изааргоз дара акрыфарта аматц зуаз иалхны рхазы икартцоз, ашәаза цкәа злаз, имацымкәангы излаз акәын. Ишнеи-шнеиуаз, еихарак зеггы рзы икартцоз изаарго иалагеит. Урт ихәахны икәз аказеншәы ргәыларцон, уфәы еимахәахны иакуан. Реихарак нак икаижьуан.

Ари акрыфарта аибашьра калаанза ахәынцарра иатәын. Ицхәыс уа бухгалтерс аус луан. Аибашьран абзарбзан хкәа ақәшәан, еилакәыбаса ишьтан, ицшәмацхәыс анкәтәи аколлектив акынтәи инхаз ааизылган, еиҫашьақәлыргылт. Дара ирхатәны итарөит. Дара еснагь ауаа рыман, урт аибашьра ашьтахьгы цьаргы имцазеит.

Иара ус, таацәатцас, иааилатәаны акрыфара иакәыцижьтәи акраатцуан. Ицкәын уеизгы хазы дцахьан, иан ақалакь агәахьы ирымаз аквартира тбаатыцә афәы дыкан.

Иара, апенсиахь дцаны, ари аѡнашѡ ааиртиижѡтеи, мчыбжык ахь знык, ѡынтѡ раќара уахь дылбаалон, лара, шамахазак акѡымзар, арахь дызхаломызт. Аиаша ухѡозар, хќацѡыха лымамызт, дааѡсон. Лыќара зыќѡроу пхьатѡахьейт, аха лара уи дааќѡытыр дыѡсуан, даагылазар дызфыз уи акѡын. Уоуп лыѡныцѡќѡа ахьыќоу, егырахь зегьы асасааирќа илзаѡызахахьан. Гѡыбѓанс илуќози, убри аѡыза аѡсќазаара далаазоуп, дызхылцызгы, дара раамќа иахьынзарнаќаз убри иаѡзан.

Имаќураќѡа рќынтѡи дцаанза, ииулак ирымикѡкѡааз адгьыл ѡыт, ѡыц аќалаќ иахьадырќаз тыпцын. Усурахѡа дахьнанамгахьаз абыкѡу. Ахантѡѡраќѡа, актѡи атыпќѡа дахьрышьтамыз, егырахь дахьнанагалак, идырќоз ѡарќак амоуртѡ иахьынаигзоз азы, амаќураќѡа рси-стема знапы алакыз рахь дыздыруаз маќѡымызт. Атцѡгы мбылцѡакѡа акѡацгы маќ-сачк ицѡырббылны акѡзаргы, азра ахьатахыз атыпќѡа иатѡаршьалон. Уи хѡарада, атцѡгы зынза имбылуа, акѡацгы акы агымкѡа изуа ааста еиќа еиѓын.

Ипцѡмапцѡѡыс макьана лхы лара илбартѡ дыќоуп. Уи зны-зынла даныќѡахазалак, лмашьынаѓ лара иныќѡыл-цоит. Насгы, иара иќынтѡи цхыраара дамыхѡацызт, ацхыраара, атцѡара еснаѓ изќахыз иара иоуп хѡа ипцхьазаны.

Иара иакѡзар, итцѓан дахьнаргоз, даагылазар зымаќ иуаз азакѡанќѡа, аќкараќѡа иаалырќан рѡырпсахит. Зегьы дара роуп урт рѡахьырмапсахзо ыќоуп. Изиааиртѡ иќоу рзаѡакыр, ицѡырыргоит, амчгы арќоит.

Апенсиа аќынза данней ауп цќѡа ианиба, иалкаан занаат шимамыз.

Аќара иуцо аѡсќазаарахь, анхашѡахь ииаган аус алаууртѡ иќазароуп. Аќоурых, дара изларќоз ала, инымцѡазо аќхыз баапсы еипшын.

Хантәәык иһаҗыҗуаҕыс даныҗартҗалак, еиуеиҗшым адҗақәа иоуаз иҗерырнаалашәа дааиуан.

Уажәыҗәҗба иара зымаҗ иуаз, иәни, ибаҗча хәыҗи, абысҗак иқәсхәаз, зҗәартәрақәа зегыи уашәшәыраха-хәаз иавтомашыиени ракәын. Дахыиһозгыи, ақалақь азгыи иагьҗыҗын, иагьтәымын, макьназ икҗәжыи зыҗын. Гәыла ааигәагыи димамызт, автобускгыи уах иныҗәо иҗамлаҗызт. Ақалақь аиҗабыра уажәи ибазма, уа азҗаарақәа зегыи рзы зегыи аҗакҗықәра рыдуп, хазы зҗаарак азы аҗак зыҗықәу азәгыи дузыҗшаазом. Иаргыи аамҗала, убра кәшак ахантәәы иһаҗыҗуаҕ иһаҗыҗуаҕыс аус иуан. Уаҗагыи хыла инапы ианыз хәа акгыи цқьа изеилимкаазакәа, дагыиһаҗәакәа, зынза аҗәҗьара аҗә хантәәык иһаҗыҗуаҕ иһаҗыҗуаҕыс дҗартҗеит. Аха, убра дыҗканатҗ аҗәҗьара изыҗамҗаз кәитҗеит, ииулак иа-хәа зда имам адгыиҗ рымихит.

Анакә җыҗк аҗышыҗнахит, аха макьна раҗәак амра аанашыҗуамызт. Амашыи афарақәагыи уаҗа имырҗәеит. Макьнагыи дзызхәыҗуаз, еиҗа иааигәаны иҗаз, зҗәыргарагыи зыҗыҗакрагыи дадымхалаҗәоз ра-кәын. Урҗ еиҗа ихианы имаз игәалашәарақәа рыҗахь дзырхашаз амәақәа ркып хәа дгәыҗуан. Ихәааигаша акы ааҗшыр иҗахымызт. Ус иҗәламгалаҗәакәа иҗҗстазаара зегыи шымәаҗигаз еиҗш инаигзар иҗахын. Аха ибон урҗ руагыи дышзаҗәымҗоз. Уи, абри аиҗш ааҗыҗара аниоу на-хысгыи, ахы инардырхән. Ус акәзамшәа кәитҗар иҗахын, аха ааҗыҗара ааиауиҗыҗеи абри амш дахыҗҗакуан.

Убаскангыи ианааша абасҗәҗба анакә ықәжыи, аха шыыҗьзан аҗнытә еиҗа ихышәашәаран. Амрагыи, хәарада, җьара шәәҗшык аҗыхәхәартәгыи иҗамлаҗызт, анакәгыи җьара шәыҗҗа лашакгыи ахылҗуамызт. Иахәа иҗкалазшәатәҗба иҗыҗҗахараза изааиуан.

...Убас зегыи еиқәшәеит, уахык азлагараҗы инхеит ршыҗьагыи. Иара иаб иашыа еснагь дызлагарахычан. Ауха

ақытағы чарак ахь дцар даара иҥахын. Дихәеит уи ауха азлагара изибарц. Иаргы дарҥысын, уи ашықәсан аш-кол далгон. Иара ашкол данталозгы акыр дахыҥахьан. Ақытағы ус иҥан. Зны-зынла ахәыцқәатәҥья ашкол иры-цалгон зҥатцасара иалагахьаз.

Иаргы ларгы азлагара иазааигәан. Илаган иҥаз лшыла лгарц даннеиз иааилашәшәахьан. Лангы уи ачарахь дцахьан, уа ахәса рганахь еилыргафыс дыҥан. Дырҥафын, аха, зегы хәтыр ахылыкәырҥоз, дыззуклак-гы ағы дахьхәартаз аҥнытә, ас еипш иҥоу аусқәагы лнапы ианырҥон.

Иаргы дарҥысахьан, аха ихәыцра изыннажыыз ашәазызарақәа, зылан лтәы ухәа макьана амч рыман. Аха иаб иашья ас анихәа, иаразнак дақәшахәтхеит, еиҳа-ракгы дшәоит хәа игәы иаанамгарц. Уи, хәарада, ларгы игәалҥеит. Ани акы лафшәо иҥазма. Дагьеигәырҥызшәа ибеит. «Саргы сан уахь дыҥоуп, ццакыра сымазам...» – лхәеит дгәырҥьатәа.

Алуқәа ықәҥраа илагон, ақәақәа ауижьҥеи рацәак цуамызт, азы аҥсы ҥан. Лара ачҥахәа дцәажәон, алаф лхәон, ажәа абжьаргылаха илҥомызт. Уажәы абра азлагарағы иахьеиқәшәаз изакәызаалак акгы шамам, афызара ишатәу алалхәарц.

...Анаҥә ҥаҥахомызт, амашьынақәа рхатақәа ракәым-кәа афарақәа неивыс-аавысуа уа иалазшәа иҥан. Иҥҥстазаара аиҳаразак, уажәы игәалашәоз аипш иҥаз, данҥазаз, данымшәыцызтәи ахтысқәа аамҥа рықәырзра иаҥсоуп хәа иҥхьазомызт. Иара аамҥа хәа дызҥу уажәы гарҥа шимамызгы. Аха егья иҥахымзаргы, акраамҥа игәы иқәхан иҥаз аҥхыз бзиепш аҥсы ҥаны иҥан. Зынза ицәымсахәеит хәа ишипхьазоз игәы ҥсахәеит. Уи цәымсахартә дныҥәеижьҥеи акыр шаатцуазгы. Ус еиҳа еиҥуп хәа иҥхьазон, аус ағы иҥырхагамхартә, хьяа

изыннамыжбыртә. Иҗааца – иҗшәмапҗәыс, иҗкәын-
затә – зеггы русқәа рыман, рымацара иаҗын. Иарггы,
ус еиҗа иазыманшәалоуп җәа ззиҗҗәызоз иматцурақәа
анышьҗейтаггы, есышьыжь изааргоз ихәы, зны-зынла
дара рхазы иҗартқоз, иан лҗәазалқәа игәалазыршәалоз
ахьаларыҗсалоз азирхон.

Уажәы иҗасуаз аҗыхьҗа злаз аҗшашәшәы игәала-
наршәон, уи ауха иареи лареи анеизааигәахалалак
ихааза ихы-иҗы иҗәсуаз уи азҗаб лыҗсыҗ.

Абжәааҗны ааста иҗцакыз лыҗсыҗ, зыхьз изымҗ-
шаауаз, иажәа иазышьҗымхуаз, амч зқәымхоз, ес-
нагь иахьааҗынроу, еснагь ашәҗра иахьаамҗоу җәара
днанагазшәа дҗазтқоз...

Илнымҗшҗәарц азы акәу, уажәы-уажәы акыркырқәа
дыччон. Уи ччаҗшь җатцамызт, ихәанчаз җәара акы
аларшәымызт, лыҗсыҗ еиҗшын, ихәшан.

Алуҗаққәа җәанза ашыла аҗыхтәын. Аатқәа ахы лара
илкуан, иара иҗейҗсон. Лара убасқак дазыманшәалан,
имыркыысзакәа иҗалтқон зеггы. Иара дылкыыслар иҗа-
хын. Иаразнакгы имцаны аҗҗахәа идақәа ирҗысуан.
Ихы шибоз, дшыҗказ иахьзитцара издырамызт. «Анасыҗ»
ихәарггы, уи ус баша аҗҗәысаагара ианахьзыз ыҗан, ма
аҗҗстазаараҗы аус аҗы аманшәалара. Ари аҗакын, иа-
хьа уажәраанзаггы азәггы ахьз изымҗшаацызт. Аха иа-
цыз амч ара изааигәазан иаины иҗан... Убри азыҗшра
еиҗазггы ахаан азәы иҗәа иаламшәацызт.

Аха зынза, иара иҗынза изымаазартә инызкылоз
ыҗан. Абжәааҗны, анасыҗ җәа ахьзқан, ус анапызәзәага
сапын еиҗш еимырдоз иара изы идырхиахьан. Ани ес-
нагь рбахҗа анышәҗ нахыс аҗхьаҗа иҗәлаша ашәыр
зыркаауаз абжәахәахәҗи иаби еилазахьан. Урҗ аҗҗа
дрыман, дара аҗа. Иахьа-уатҗы ашкол иалгашаз, нас
аҗхьыраара зҗахыз, җарак, хныҗәагак зырҗатәыз, зе-
ггы рҗы изыҗгәатәыз. Иара ублаҗы дааиртә дыҗан,

ипшнын, дтыгга изхъан. Егьыртгы рацхъа иргылан иртахыз уи акэын, настэи хара иаабоит хэа икан. Рацхъа иаби дарей еилазеит, нас иаргы идырдырит. Егъа дарпысхахъеит ухэаргы, иибахъазиз, иахъазиз, иаб ихы адэныка иахьирхахъаз ада. Аиашаз, схы абазгари хэа дкалахъан... Уи мацарагы акэым, урт еибадырбеит. Шэааицэажэала хэа еизныжны ицеит. Лара ускак ацэажэара леалалымгалеит. Даанылкылан, ихы нак-аак лнапсыргэйтцакэа ирынтаны игэзра далагеит. Икышэ, ипцтаарта зегы шеибакыз лфэхы италгалт. Илзылбаадо иказар фатцакс икалтон...

Убасканоуп ианиаха нак-аак ивыкькьоз амашынакэа иагны рыбжкэа шикэдыргоз, акамцтцтеицш ихканы ишцоз. Имашынагы хыцхыцуан, аныкэашэа иацитдан, амэа аиашара уажэы-уажэы дахысуазаарын. Иаразнак имашына аныкэашэа иагирхан, арахеидикылт.

Уажэшыта ачарахъ дыццакыр итахын. Амэадутцэка даныцны, ақытахъ узланеиуаз ацхъхъ илбауаз амэахъ даниас, имашына акартэракэа ирзымчхартэ икэнакшо иалагеит. Амэа аибашьра ашытахъ ишаанхаз икан, амар иафахъан. «Еиха иахьырзыманшэалаз, еиха иахьырфархасыртэз, амэакэа макъана ирычхартэ ишыказгы, икарцахъеит, – игэы иныцаххит уи, – ара, аибашьра ашыапы иахъанаргахъоу усс измада...»

Аматцрафэйтцэка даныказ ас еицш агэаанарагэа иеырцэихъчон. Ианааизцэыртцозгы, ихаиршшауан. Убас ахыкаитцоз азы акэын уи еснагъ атыцкэа зизырцшауаз.

Ацхагы уахъ инагаз амэа еицмызт, маакыра амамызт, агэахы цъара-фыцъара акгы ыкэыршэзамызт, «абафкэа» хъахъхъала иаапшуан. Уинахыстэи амэа абжъаапны ишибац икан. Дахынзацоз зыцшахэан,

ахахә атдан, хәааран. Иара ачара ахыкызгы зыпшахәан. Дахьяахатәиуаз акәын. Амашынакәа маҷымкәа еиц-рыхәә ашҗа аҗынза идьргылахьан. Иаргы хара дым-цакәа имашына иргылт.

Ашҗа даньнталатцәкьа иаразнак илацш лыкәшәеит. Инаскьагашәа, ашҗа агәтахьыцәкьа иаагзамкәа еила-гылаз гәыцәык ахәсақәа дрылцшуан. Гәаныла цытк ицьеишьаз, уажәыцәкьа лара лбара дазхьуа калашья амамкәа ишипхьазозцәкьа иҗамызт. Ацсҗазаара хәа изеу ца амазам, иатцәтәахны, иалатәахны иамам ак-гы ыказатцәкьам. Дырәегьых игәы иҗажар, ихы ахигар иҗахын.

Иара уажәыгь, хыхь илшәыз акьае цәҗа иатцыпшуан акофҗа шкәакәа. Ашкол данҗаз, лгалстук кәцшыы кьакьаза иахьякәыз. Агалстук анылхылх лгәыштца зегьы шкәакәаза иаацшит. Уи ашкәакәа «аҗәаш» – хәа дашьтан. Агалстук лхалҗонатцы «Гәыркәцшыы» хәа илышьҗазтгыы, нас «Гәыштца шкәакәа» хәа илышьҗалт.

Еснагь еицш, лкофҗа шкәакәа еиҗаны арахь иҗы-пшларц, лкьае аартзан. Уахь иҗанынеиха, ларгыы, дызла-гылаз ахәса даарылҗын, иара иахь лҗәалхеит.

– җацамш даабгааит!.. – ихәеит иара, лнапы аани-кылан. – Адгәа... – нацитцеит, ибжыы ныҗакшәа.

– Иҗабуп!.. – лхәеит лара маҗк игәаәахахьоушәа ии-баз уажәтәи лыбжьала. – Ардашьыл... – нацылцеит лар-гыы иҗегь лыбжыы ыҗтҗаны. – Иҗабуп уахьяаз, сгәыргьара уахьяхатҗылаз.

– Акырынтә бандухааит... – ихәеит иара дааччан.

– Иҗабуп, иҗалозар умыццакын...

Излеибоз ала, ианаамҗазцәкьа дааит. Ашҗа аҗынҗахь мшьамба иатәала ихыбны игылаз ашьаҗа иҗыәны иааәуаз ашыкьбжыы иахәон ачара асакьахәымҗа ша-кәыз. Ашҗаҗы ауаа маҗын. Ус иццакыццакуа иныкәс-

аакәсуаз ахәса, ахацәа, ачара аматц зуаз ракәхон. Лара, ачара аңшәмагы, ара иманшәалан длықәшәеит. (Иара дзыпшын хымпада, аха игәы аанагаха амразакәа давсит.) Ара дааны, димбакәа, хыла длыдымныхәалакәа дызцомызт.

Ашьапахь днаигарц издылцаз дагыцкәынацәамызт, аха диздырамызт. Даарагы дацпыхәаны акәымкәа, «усапыза» хәа аанаго, иаңхьа дишьтырц далагеит.

– Сара сахьцо хәа акрыздыруама, аңхьа уца, – ихәеит иаргы имырхаакәа. – Насгы, раңхьа сшааиз цъара иа-сырбарами...

Ахаршә шәаны ддәылцаанза уи дзыпшыны дгылан. Ашьапахь дыфналаанза лара дахьгылаз ахь днаңшит, уа итацәын.

Атәара калаанза уахьзаны, узьдтәалаша заа иалхны уаныкоу аеакуп. Иантәалак ашьтахь, еилыргафы еиҫамск дахагылан, зеиңш камло егыккам хәа, еиҫа иахькәнаго тыпқәак рҫы тәартақәак нкылан имазар алшоит акәымзар, даара уахатыр рбозаргы, еиҫакшья рзатазом. Иара убрагы, ачарабжара кәзцахьоу, ацәыцақәакгы ашьтаз-цақәахьоу, аҫылархәра уадаҫхоит, ухала унхазаргы алшоит.

Икән аамтақәак, игәғәамта даныкәыз, иҫырыламырз-цәакәагы, иецәырымгацәакәагы ихы ныкәигарц данашьтаз. Абара-барақәа, аматцурақәа ирхагылаз, изыхәтоуп хәа ииңхьазоз аңсшәа рахәан данырхысуаз. Иара, аматцурақәа рыҫгы аҫбатәи, ахцатәи атыпқәа ихы шрылаигзозгы, убарт рынкылараз, рыхьчараз абартқәагы атахуп хәа иңхьазон. Ус икоу атыпқәа еиҫа еиҫуп хәа игәы иаанамгозаргы, бҫас имаз иабхәараа еиҫаны ирылшомызт, иаргы уаха дагыаңсам хәа ирыпхьазозар акәхарын. Аха ус ада ианаму, уи ихы убаскәк ианираалеит, иара икәзшьазшәа, иара икәышразшәа икалеит.

Уажэы уртқәа зеггы дырқәатцыр иҕахын. Дахьнеиз, иеахыдирбаз, ахаршә ахышәаз, иеахьанитцаз азирхон. Аха данааих, умтәакәа уанца, урт зеггы атәы рхушыит акәын иаанагоз, азәггы иуанаижьюамызт.

Ашьаҕа иахьнытцалатқәкьаз игылақәаз рахь ҕытҕык ааин, инапы имырхит, аҕсшәа иархәеит. Урт рахьтә, гәҕарақәак иман акәымзар, азәггы диздырамызт, ма дихаштхьан. Уантәи даныҕшы, иаразнак игәеиҕеит, ашьаҕа ахахьы итәакәаз, иидыруаз, иара иеиҕш ипхьатәахьаз, араион аҕы аихабыра ныҕкәызгахьоу ҕытҕык. Уахь акәхарын ддыртәарц ахьыртахыз, аха иара иҕахымызт, насггы ирласны дахьцашаз хыс иман.

Иара ус аргмаду ибон ааигәа дыздыруазггы, харантә дыздыруазггы, шаҕа ицәыхьшәашәахьаз. Аус аниуцәкьоз, аматцурақәа рҕы даныҕаз, иабацәа рқыта аҕынтәикәа ракәым, ус напшыхақә дыздыруазггы рыцәгьа-рыбзиа дадрыҕхьалон, иаразнак дгәартон, аҕсшәа картәан иархәон. Уажэы урт еихараҕзак, ус иааиҕахатқәкьарггы, аҕсшәа ахы ахьуам, агәы ахьуам хәа мацара акәын ишиархәоз. Уаанзаггы, аетцәа шкыдимҕаауа шырдыруазггы, икыдаҕтаатқәкьоит хәа иҕаз рымҕан дшынарышьтуаз аҕара здыруаз, убри аҕа-тыр азы мацара, раҕсшәа шгьамадазггы, дыбжьамыжкәа иархәон.

Уажэы ани абарабарақәа хәа изышьтоу рахь иҕахымызт. Уа иҕацәу аҕыҕггы ыҕамзар акәхап. Ма иааидыгәгәалароуп, ма ҕьара даҕадыртәароуп. Арахь, ааскьа ашьаҕа илапш ныцигеит: ҕьара-ҕыҕьара ахьтацәызггы гәеиҕеит.

Арахь даазгаз, знапы даныз, деихьысеипысуа дышышьтаз, днеины урт руакаҕы днатәеит.

– Уара, уххь згеит, утыҕ аеаҕьара ихиоуп, – дааҕьатцәыҕьатәит уи акыр иааицәымыҕхан. – Уа иу-зыҕшуп...

– Шәысзымпшын хәа сызрахә, сатарымтцааит, сыц-цакуеит... – уахагы уи диламцәажәакәа иҫаҫхьа итәаз рахь даахәны днатәеит.

Аиашаз, дахьтәазгы даарак иманшәаламызт. Иаҫхьа итәаз, иватәаз рахьгы ухы назқәукуа хәа азәгы димбеит. Излеиликааз ала, урт иахьынзарытцанакуаз аталбошь далырххьан. Анцәеицьшьала, уи аханза ҫьара дтәан. Иара иааимтәзтәҫья ныхәәҫак ахәара иалган, атьхәтәан изхәәқәаз хьмапҫыма акы инацхауан. Ашьтахьгы излагәеиҫаз ала, ҫытк рфартәгы аамтә дамеигзацәакәа ириҫон. Зегьы зыцкәынра инахы-хәхәахьаз ракәын, иреитцбацәаз, ма қәрала инарылхәхәоз азәгы дрыламызт. Еибаҫшаан, иааины еицтәаз ракәхарын. Изҫьыз иханагалан иҫазу, дара иртәымыз азәы дааины дахьрылатәаз ргәампхоу, дьрызымдыртәҫьогьы иҫаларымызт, аха дрымбазошәа қарҫеит.

Ихәы анизаарга, аталбошь иара иахь даапшит, уитәҫья димбазошәа изыҫатҫомызт. Аха иерылархәра мап ацәикип хәа дышгәыгуаз изытәахуамызт. Иаргы, инапы ышьтьихын, иирбеит иара иешрылеимгало ала. Егьыгь уаха акгы ахимхәааит.

Астол илапш нахигеит. Иақәнаго зегьы ыҫан, аха, зегьы дара роуп, ақалақь аҫтәи чарак аҫы иибац еиҳан. Аҫны ираазоз кәтык амахагы ҫьара ирылпшуамызт. Иқәызгы, ара наҫьнатә ишапыз, еиҫьыхны акәымкәа, хәызба хьантала ихыхны иҫан. Акәац затәык уаҫҫас еиҫьыхны иқәын, аҫшәмацәа ртәытәҫья акәхарын.

Иара, кьыс змазамкәа, ачанах дукәа ирынны иқәгылаз ачаҫа хыққәа рыла напы аиркит. Анцәеилыпха хәа, иааигәан идтәалақәаз ибжьы рахәртә, иапхьа иҫатәаны иқәгылаз ауатка ижәит. ҫаҫақәак анифа, ҫытк ақара аныбжьала, дьрәегьых иара убас, «еиднагалаз» хәа аҫа ҫырҫьанк ижәит. Даргы, изыҫқәаз аҫсык иаарҫәатцны

иаазырѡит. Атцыхэтэан айбашьраѣ иҗахаз, зыпҗадгьыл зыпҗсы ақэытҗаз хэа инкылан ижэын, ифырҗангыи наҗ днахан инықэиргылт. Уаха ижэуамызт, амашьына амаа икуп.

Ус, дшынатэаз еипш дгылан дымҗарц, уажэы-уажэы акы днамхалон, игэарҗханы алимонад нахижэылон. Уи ианакэызаалакгыи азы хаақэа бзиа ибон.

Дзыдтэалаз, раҗхьа аныхэаѣақэа мроуцэакэа ирхэон, урт рыбжьара рхацламхэагы аус адыруан. Аха, пытрак ашьтахь, пытк аныржэ, пытк анырфа, рыбжьқэагы еихахеит, еихаргыла-еитцаргыла аныхэаѣа гэыпҗэагақэа ирылагеит. Иара уа дтэасгыи иҗамызт. «Гэыбҗанс ируҗози, – гэымх-тэымх игэы иаанагеит иара, – аколнхара ахаҗа рҗахымызт, аха инымтэазоз аизарақэа рҗы рызхара идырцэажэон. Аколнхарақэа еимдырпижьтеи, иара ус, асахьазгыи, җыара еизарак мѡапырымгац... Рыѡнқэа ирыѡнахан, ацэажэара рхаштырц егырыгым...».

Ихы ѡышьтыхны иаҗхьаҗа ашьаҗа днытҗаҗшит: ашыкыбжь ытҗачын. Иаапымтэазакэа ахэсахэыҗқэа нарылс-аарылсуа җыц иааганы ирыларҗсоз афатэ рҗон, ахаа-мыхаа, амжэабгыи уажэы-уажэы изларыжьуа, акыдлара зэаззырхио аҗанҗ реипш. Ақалақь аҗынтэи иааргаз оркестр маҗи ашэахэаѡи уажэы еихсыгышэа иҗан.

Иара ихэыҗра, иҗкэынра аан, ашэахэареи акэашареи рзы ачара ахы аматҗ иара иауан. Аркэашага анаацэырыргалак, айшэа иахууаан арҗарцэа ахьақоз адгьыл тҗысуан. Уажэы, афареи ажэреи рыда, зегыи мазеины ирымазар рҗахын. Амазеи атэы анигэалашэалак, иаразнак игэалаҗазаара архэашьуан. Измаану издырам, абни есышьыжь аѡны изнаргоз ачахарыжэқэа ааигэалашэеит. Ани рхазы иҗартқоз аҗынтэи акэымкэа, зегыи рзы иҗартқоз, ихэахны иҗоу аказен шэы злартқоз. Игэы ааилахынхэит. Алимонад зтеитэахьаз атэа ааикэихын, хымаҗсыма ижэит.

Уажэшъта дынзырхоз акгы имамызт. Анцэа ицьшьала, данааитцэҕыа иареи лареи еибабартэ иҕалеит.

...Ларгы ашта дшааталаз еиҕш дылбеит. Длым-беижътеи даара акраатцуан. Иаразнак игэалтаз, данқэыҕшызтэи, данычкэыназтэи иныкэашэа ускак имыҕсахцызт. Ишьаҕа ицегь иртбаар шилшоҕы, иара иртшэошэа иҕан. Ускан, данқэыҕшыз иныкэашэа ус иахыҕказ ла лзы идырган. Лара лылапш даара ицарын. Акыр хара дыҕан, шэоык дрылазаргы иаразнак дрылылкаауан. Уажэы, иқэрахь дышнеихъызгы, деифахаха, ибга мацк ихэаны егыны дыҕамызт, ихахэы кэашкакараза ишлан, аха еилшэара амамызт. Лара дангэиҕтагы, мацк даатрысызшэа лбеит, аха иныкэашэа иаҕагимырхеит, иаҕацимцеит. Ианакэызаалакгы ус дыҕан. Аоны дназарц акгы игымкэа ақаршэы ихъзаргы, уаха иацитцомызт.

Зегы дара роуп, знымзар-зны дагхан ашколаҕ дымнеицызт. Дара, лара лгэыҕ иалаз азҕабцэагы ачкэынцэагы, ма еснаҕ хэычык иагхон, ма заацэа инеиуан. «Бныкэашэа убас иҕоуп шыаҕак, Ѡ-шыаҕак ааҕатан, быкэпраан акэашара балагарашэа...» – ихэеит уи зны, лгэыҕ дрыцымкэа данлыхъза. «Исыцкэашо дсы-мам акэымзар...» – налҕыцкьеит, ларгы дазыҕшзамкэа, ихъапшшэалаха лылахь иқэыршэыз лхахэы цаҕантэ днацатэхэан. Илхэаз хьалыршшаарц акыркырхэа даач-чеит.

Аиашаз, класск аҕы еицтэаз чкэынгы зҕабгы, хылатцэҕыа азэгы акэашара иеазкны дыҕамызт, аха унапы ааинуҕбар, иқэпраа инықэлон. Иара Ардашьыл игэнигозу игэнимгозу рыздырамызт, аха ишьапы ааи-зыхгомызт. Арахь акэашараз дыршазшэа деиҕаан.

...Ардашьыли лареи аҕсшэа анеибырхэа, заа знапы данылцахъаз ашьаҕахь данига, иаразнак илтэххеит

пытрак лхы данахарц. Ачара аус ауан, уинахыс иаџаххоз, знапы ианыз хианы игылан, уртџаа автопилот еиџшын, аџырџы иеаларџсны аџсџы икымзарџы џалон.

– Маџзак сыџсы ааиџаскыр сџахуп... – лџеит лара, илыдгылаџааз лыџхырааџаа, лџызџаа ааигџаџаџаа рахь. – Анџаа имчала, зегы шџымчала, угџы еихызышъша егыџкам...

– џарџы ибаџџарџ хџы иџан, ариабџбарак даара бааџсахъеит... – лџеит руазџык, лызџаа аалшышыын.

– Бџы каршџны быџсы ааиџак, џара зегы ара џаџоуп, акы хџаас иџабымџан, – лџеит аџазџы.

Зегы адруџаа иналыџџырџсеит дџаны лыџсы еиџалкырџ. Уаџа акџы џџатџзамыџт, иџаџатџыз лара латџкысџы ирдыруан.

Луадахъ днеин, аиарталаршџџы ыџџымџзакџа ус хыхъ дныџџеит. Аиашаз, убасџак џуан лъџапы дыхгылеиџџеи, леааиџылхын, леаалырџхан, лыџсыџ атџанза иганы дааџџыџсџџаит. Лџџалашџараџаа дрылалан, днаскџаџар лџахымыџт. Лыблаџаа неиџџылџсан, леаалырџтынчит. Аџџатџахъ ихаз, иаартыџ аџенџыџр аџынџеи иааџуаз адџныџатџеи абџџџаа, ачарауаа ршыџыбыџъ – зегы хџџы-хџыџла инаскџеит.

...Уртџ ашџол иахъџаз класск акџын ирыбџъаз. Иара уи ашыџџс азы далџон, лара аџа шыџџсык лыџын. Уи ихы-иџы, иџыымшыџџаа шкыду, шаџа дџараку, деиџџаау, иныџџашъа, иџџаџџашъа, ибла аџшшџы аџшаџсахло – иарбан изламџџаџџоз лџџыџ иалаз азџабџџаа. Лара ианакџызаалак лџџџаа рылалџџомыџт. Еснаџъ лыбла ихылаз иџџаџшъ акџын. Иара уи ус иџышџа иџџкымыџт, зны-зынла иааџџыриџалон акџымзар. Лара зегы дахърылаџылаз далкаан иналџџеирџџалон. Аха, лара леиџш иарџы, даликаауазарџы инирџшумаыџт, рхала ианааизынџалозџы. Аџыџаџ, зегы иахъеи-уахеи иахъеиба-

бо, иахъеибадыруа, зегъы ахькылдыршәшәауа, ауаа реизыҕазаашьақәа, еихаракгы аҕара ацәаныррақәа ирыцаркуаз, адгъыл ацала ииасуа азеипш ашьтыбжъ анымгазо ыҕоуп.

Уртқәа зегъы зны-зынла ихытны лгәалашәарақәа ирыцалалон, аха уажәы усҕак аеалагалара лтахымызт. Иаразнак азлагараҕе ианеицынхаз ауахъ дниасит. Аапынран, абыржәанеипш акәын, асырзгы ашьхақәа рҕынтәи алеира иалагахъан. Алуқәа афбагы ықәпраа илагон.

Ашыла аатқәақәа иантармыцсоз, еснагъ игылан. Акәа-кяхъ инаскьяган иҕаз азлагарахъча ишьталарта ада, иманшәалаз, иахъeidтәалашаз хәа акгы ыҕамызт. Лара илыззомызт, лшьа-лда, лхы-лыцсы зегъы хәаа змамыз, илзеитамхәоз акы аҕаан ишыҕаз. Даара акыр шаатцуаз уи дизхәыцуазижьтеи, лцатәхәқәа рыҕацахацәҕьа лнамто. Уи азы уажәы лҕы лықәшахатхеит, лхазы ицәырылгеит. Абас дгәылфрны илызхаижьтеи гәыф-ҕыф иаалылас-лоз уажәы илҕаатцәҕеит. Уи ҕык-бзык иазымхәоз акы иазыцшын, уртқәа лыбжы ианыцшуан, лылацш иа-цын, ләаахьяалырқәацаз зегъы иахәон. Иара иҕынза ишыназозгы гәәарас илыман, избанзар, иара дшыҕаз ла лҕынза иаазон. Уажәы убарт зегъы ахақәитреи, лареи, иареи ракәын знапы ианыз. Урт лара латцкыс амч ры-ман аҕынтә, зегъы дрыздырхиахъан. Цъара ишәаҕьаны итыцсауан лгәы...

Ус... уи абжы иаразнак ирахаит афыцьягы. Азла-гара мрагыларахътәи ала аган бнран, ккаран. Уантәи акәын ишаафуаз. Уи аҕарматцыс абжы акәын. Ас аапын ианасакьяхәымтаз, ара ишырхәало аипш, ишааи-лахәлалак иалагон. Ари агхеит, избанзар, харантәи Анцәа ирзааишьтит, амфә иқәхеит. Абас ргәы иаанагеит рфыцьягъ. Иара акы акәын иҕаз, аха абжы иаразнак шьтыбжыыс иҕоу зегъы ирхытәеит.

Лара иаразнак днеин, ихъантѣза, ихъыдѣрза иѣаз ашѣ аалыртит. Адѣныѣа неиѣымсрада атѣх еилаѣанто дѣгыли жѣѣани ирыбжѣажьын, анаѣѣгы алачын. Аѣауа цѣбан, ацѣаак алан. Ашѣ тѣшѣан. Иаргы дааины данаалывагыла, иааидыѣѣѣалт. Иѣалон адѣахы идѣылтѣыргы, аѣа ахи атѣыхѣеи аѣарматѣыс абжы раѣмшѣар акѣын. Иахѣаѣшѣаз, ишаѣѣшѣаз ус иаанхеит. Ус даргы еиѣа ираѣауан. Аѣытѣга ыѣан, уаѣа аѣеаки аамтѣ аѣѣырзра аѣахымыт. Аѣарматѣыс абжы ахынтѣааѣуаз иаѣааигѣаѣѣамыт, иаѣгыхараѣѣамыт. Ма иабаны, ма рышьтѣыбжѣ аѣаны иѣап хѣа шѣартѣа ыѣамыт. Уи иаѣѣо ауаа ашѣа хѣа иашѣѣоуп. Ауаа даргы ирѣѣоит ашѣа, аѣа ари иаѣѣоз аѣеакын. Дара еидыѣѣѣѣала иахѣгылаз рѣеисыбжѣѣѣа кѣаза ираѣауан.

– Ари уажѣааны маѣара ашѣа заѣѣо удыруоу? – ла лыбжѣгы убас, абжѣааѣынтѣи лѣѣажѣара еиѣшымкѣа, аѣа ѣсык аѣан.

– Издыруеит... – ибжы зынза иааигѣан.

– Иуздырзом, иуздырзом... – акыркырѣѣа дааччеит.

– Ахѣламшѣы аѣарма тѣаар хѣа ишѣоит...

– Аѣарма иазѣауанатѣы...

– Уи азѣара ианаѣѣытѣлак, иаргы шыѣѣсы наѣѣак ашѣаѣѣара иаѣѣытѣуеит...

– Убри иара абзиабара аамтѣ ауп... – лыбжы иѣѣегь иѣылгар лѣахын, аѣа илѣѣоз быжѣнахырѣѣа дѣшѣон. – Шѣагагсгы иамоу аѣарма ауп...

Уажѣымзар-уажѣы, уажѣымзар-уажѣы иѣшын зѣылѣѣызгахѣыз лоуразоуроу.

Убри аамтѣаз, илыдыѣѣѣѣалоз ижѣѣѣахыр иаалырѣѣан аѣеазеит, аѣсыѣ зыѣѣѣаз анѣѣапышѣеиѣш. Ларгы, ласа-хак аиѣш аѣша дагартѣ еиѣш дшыѣѣаз, даахѣантѣахеит. Азлагара абыжѣгы, адѣахѣтѣи ашьтѣыбжѣѣѣа зегѣгы ѣыѣеит. Аѣарматѣыс абжѣгы анаѣѣ жѣпа иахѣалыѣуаз, азыжѣ атѣантѣ иааѣуашѣа иааѣалеит. Алу аибаѣабжы

азлагара шытыхны иагон... Иаргы, еибафоз алуқәа рахь днатрысит. Еибафоижьтеи акыр цуазар акәхарын, абылфәы ықәчын.

...Уажәы, дахықәиаз атхарцәхәа дныкәтәеит. Лгәы тытны ицон, адық-дықхәа еисуан. Лыхәламшәы лнапы нахыылшыт, еитанахыылшыт... Ииашан, ақарма тиаазшәа, лыңсың алагаҕагара игәалтартә иаалцәыхьантәхеит. Мацк дааңшит, лыңсы лгаанза, нас даагылан, адәнықа дындәылтцит. Ихаракзаны ахаирплан дханагалан дшықаз, иаразнак аеыланаркәыызшәа, еимаңыөыз ллымхәкәа аатыккәеит. Ашта-агәара иахыөуаз ачарауаа ршыкыбыжь дналахаит. Лыкәшамыкәша иааизыөфит зегы знапы ианылцаз ахәсахәыцкәа.

– Зегы асаат еиңш аус руеит, – лхәеит еснагь лафк налазыршәлоз лөызцәа ахәсақәа руазәы. – Чық-чық, чық-чық...

– Атацаггы дыөнаргалахьеит, – лхәеит аеазәы. – Амахә имуит, длывапало дмааит...

– Ииашангы икаитцеит, – лхәеит қарала иреихабыз. – Атацаггы ус дыддырбазомызт.

– Аеыхтыңса еиҕадыршәазар акәын...

«Иаб иахь дцеит... – лгәы иаанагеит лара. – Уи баша хахәылхрамызт, хара иаххаштит, ихыдахтәит, акәымзар...»

Абартқәа лгәы иаанагонатцы, аштеи лылапш иахьынзанагаоз уи антытци, акыр днаңшы-ааңшит, аха дшааитцәкәыз игәалтаз, уи имашына ықамызт. Дықам, дцеит. Дцеижьтеи, дыбналеижьтеи акраатцуан. Зегы дара роуп, уи лыңсҕазаара далхны дкалмыжьит. Ускан, убри ауа иааскьазеит уи, ахьзқәа рацәаны измоу, аха инагзаны акы иазышытмхуа... Убри аиңш ссирзак шықоу атәы имызуа лгәаҕы ашьта ннажьит. Убри азхьра ңсыс илхан. Иназатәкьоу акгы ықамзар акәхап, аха убри иашьтоу, иазхьуа ахыықоу ауп зегы еибаркны изку...

Макъанатѣкъа ишцатѣымыз, лара бзеилахѣа шлахѣа-тѣыз идыруан, аха дырѣагых лбара дацѣшѣошѣа дыкъан. Уажѣазы азѣгы иара иаха ахьимамыз ихы иаирхѣар иѣахын. Рылаѣш анихыз, ус ианааитѣаххалак, ишааитѣаххалак данырмышѣтуаз аамѣаѣа цахъан.

Аштѣа иѣытымѣаз даахъаѣшны днаѣшит, данааѣталаз иаразнак илаѣш ахьлыкѣшѣазахь. Уа иѣаѣын. Иаргы уажѣазы ус еиѣеишьон.

Имашьына аус арура ѣыткъ данадхала, игѣалаѣазаара хѣашьит. Уи аниднагалазгы акыр иѣѣсхъан. Ианакѣызаалак, ахѣынѣарра иамѣан аума, иара итѣны аума, анапы иадыргахъаз акѣымзар, иѣыѣза машьынак дзаѣымтѣеит. Амашьына маѣарагъ акѣындаз. Аха ус иѣоу ахѣыѣраѣа рахь днанагар зынза иѣахымызт. Иахъа усгы агѣалашѣараѣа дыхѣакны дрыман. «Аѣсы дукѣабаѣар ихъуа ѣалар алшоит...» – гѣаныла даахлафшѣагы иуит.

Ажѣытѣа злагара ахьыѣазгы асынтѣи ихарамызт, уажѣа дышнеиуа, Аѣѣатѣи амѣаду ахь дызгоз аѣѣахь акѣымкѣа, арѣъарахь дхъахѣны ѣыткъ дахьыласкъоз акѣын.

Ибон, уахь днеины дныѣымѣшыкѣа дышзымѣоз. Имашьына ырѣѣины уахь ихы анирха, ибеит уахь игоу амѣа акыр ишеималахъаз, ишныжъыз, ѣархасырѣас уаѣы ишимамыз. Аха, ара, зегъынѣъареипш, ижѣытѣа ѣѣаран, ахахѣ атѣан, амашьына ѣартѣа иѣан. Дахьынзаѣоз анкъатѣи азлагара азыхкыра бардрахахъан, ажыѣи амыѣи ѣиан иѣан. Уа азы анѣаз иахылаѣшуан, имыѣхѣны акы ахиан ѣаломызт. Еснагъ иѣѣынд-шѣындуа азы ѣыѣрны илеиуан. Азлагара ахаѣа ахъѣагылаз даназиашаха даагылт. Имашьына дахьынѣыѣыз, дадырсызшѣа дынхѣит. Анкъа зны, ахъатѣа гѣы жѣпа иалхны, ѣауарла еиѣѣаб ихыбны, зыѣныѣѣа азлагарахъча иѣыѣгы, алагатѣа зманы инеиуаз рѣыѣгы ѣаѣаз, ѣ-лу дукѣак

аххахәа илаго изхаз азлагара уажәы ахыбра тәбганы, ажыц ахиан игылан. Хәарада, алуқәагы тыргахьан. Ақыта агәахы, кынџааларак аҕы идыргылаз ахыбраҕ иҕоуп урт. Уажәы фымцала илагоит. Рҕықәреи абжа былны, абжа лаганы ирнаҕоит. Уажәы абиҕара ҕыц хәа ажәа кәазқәа ззырхәо, азы злагара иалаго иалхны акгы агыама рымбазац. (Абартқәа ахыбоз, иаалырҕан, ачараҕ дзыдтәалақәаз ааигәалашәеит.)

Аеакгы дақәгәыҕуамызт, аха иблалатцәкыа ианиба, игәалаказаара ицегьгы ихәашыит. Ацха дықәсны амџадуахь данкылс, анакә ҕыцхан, еихаҕы ижәпахан, илбаазаны адгыл иқәхаит. Уи шыбжәараны ихыцзароуп, уажәаны зынза икамзароуп, аха иахьа зегьы кшаҕаны икан.

Амџа машынала итәын, зегьы рылашарақәа аркын. Убас ишыказгы, ант зегь реиха иццакуаз, уажәы-уажәы иааиларгон, архала ииасуа азиас еипш еикарашәа, еикәшәашәа инеиуаз амашынақәа рцашьа. Иара итормозқәагы рацәак дреигәыҕуамызт. Аиашаз, даара ахыдара кайцеит абаскак имашына гәыгәтажьны иахьмаз, ихы дабашуан уажәы-уажәы. Уи аныкәашәа иацитомызт, аха нак-аакгы ииакьоз амашынақәа урылагылан, мыцхәгы иузагырхомызт.

Ажәытә злагара абанс иахьибаз ибла ихгылан. Ауаагы акгы усыс ирымам, аххахәа илаго ирызтагылаз рызлагара нкажьны иапыртцит. Анцәа иҕышьала, азиас ыиафрны ицоит, жәытәнәтә илыргаз азыхкыра зы агмызт, иара атыҕгы убас иманшәалан, шеишықәсеи иаламкысыргы иачхауан. Урт зегьы рыхәламшәа акарма тиаахьейт, уахаҕы кармацыск абжы рахауа икам. Иаргы уи азы азәы итәы ихәо дыкоума. Аруль иаларцсны иикыз инапқәа руакы аақәхны ихәда иныцишь-ааццишьит.

Артқәа зынза исхаштхейт хәа дыкан, иахьа даадыкәлазар иҕыцхахараза ианаацәыртц, игәы цкапуа

ггы мырдыкәа, аагарта дук аныкaмызгы, амашынакәа иаразнак ирацәахеит. Еихаразак «Цыпкәан». «Арахь егыраан иубарггы ицәыуоит, – игәынамзаракәа зхигара диздырамызт. – Ахәынтқарра хәа изфәу (уи макыана ачапан хымшәац) руалкәа зеггы ақәушәа». Дызфызгы зеггы ракәын. «Зеггы ракәзар, иара уахь дацанамкзо?...» «Сара сыда егырт «зегъаа» роуп...» – дахыхәмаршәа иуит гәаныла.

Иабейпырахеи абри амашына кәарфәарггы. Ианакәызаалак зеггы иафижьуан, зеггы дара роуп, хара изцазом, срыхьзоит хәа. Уажәыткәкәа абри амашына цәарзга имәа акит. Ирласны ифны дзыназар итахын, уа ифыцу, зеггы ртак кәзцо акы изыцшүшәа.

Имашына дакәгыгуазтгы игәагырын, аха уи еиха ианатаху икәнакыр алшоит. Иара анакәгы аныкәара иакәымцит, уажәы-уажәы иааимкәаны, ихышәтхьоу, ифыкапшыааза икалахьоу амра убас иааифанарцчалойт, иблакәа изхымтуа.

Амәаду итгегь афәанариаша, амашынакәа идырласит. Аидарашьтыхгеи иарей иаарыбжыагылазгы бжытцит, иапысны ицеит. Атыхәтәан иарггы избеит дапысырц, игәы пнацәазейт. Насгы иара, аидарашьтыхга иакәтәоу, зынза ииазаахьоу азәы иакәымзар, амәа ииҗап, дирманшәалап. Асигналгы дакәгыгәгәан, армарахь иенәтан, имашына ахы уа инавигахьан, ишьтахьгы, иварахьгы асигналкәа неипхыхәхәейт. Иара агаз дакәгыгәгәейт, аидарашьтыхга дапысны имәа ааникыларц. Имашынаггы иххәыцит.

Убаскан анакә пыжәжәахақәа еиҗаимкәан, рацхьа иибоз амца иеҳәатцаны идыршызшәа икәз амра ауп, аха нас асаркәа иалсны убас ифәацҗейт, ибла аахнакҗейт. Убаскан ишьтахьала ист, нас иварахь ала. Убри ашьтыбжь баапсы убаскак хәаа-цәаа амамызт, ахыткәара акара иласыз, еиҗахәашьа змамыз ахьаагы – зеггы налаз ицеит.

19.10.2014

АЗЫЖЬ

Урт еилыркааит уи даазкэылаз есуажэааны, хэыл-пазыла аеыкэабара дшалагаз. Ара, еснагь еынла иеа-хыкэабоз азыжь ду аеы. Урт, Гэызба уажэы абрахь даазышьтыз.

Хэылпазын. Азыпшахэа ашэшьы аеыкэнаршэхьан. АиѠхаа зыртэуаз абжыы иалсны, ашэах ахышы иаау-ан азиас. Уи иагьдуцэамызт, иагьхэыццэамызт, аха аеы зырзсоз, хзааркэрыла катцаны зыццантэ ахахэ аѠагара удаѠыз азыжькэа аман. Урт зегьы ари азыжь реихан, насгы, нырцэаагы аарцэаагы иахьырзеикараз икан.

Азыжьахь дымнаскьацэакэа ааигэа даагылт Гэызба. Ихарацэамкэа икылатэан изыпшызгы дырбартан, иб-жыы иргаргы ирахартэ, еыкэабара иааиуазгы иараз-нак дгэеитартэ.

Апшахэаеы ашоура тэахьан. Иахмыркьацэакэа атэхэеипш иасуаз апшагы, зымахэкэа азы ихыс-ло аѠа иахачы икас алѠар шьтиаакэа рыбгькэа еиха илашаз рышцакэа рыла иаанарпшуан. Гэызба дыз-лагылаз ахахэра уажэшьта ицамызт, аха макьана ипхатцэыпхатцэуа икан. Уажэааны, дара ахэыцкэа рахьтэ, еыкэабара акэым, аеаказгы арахь азэгьы дыкэломызт.

Ииашоуп, ари, иахьахэлаанза изыфан изтаз азыжь зылан дамоуп хэа рмахацызт аха. Уи зыжьс икоу зегьы дрымазам. Ахапкэа змоу, аеытцэахыртакэа, ианылтахха, дхалан дахьыкэиашаз акара азы иалыхэхэо ахахэ дукэа зтажьу, ауаѠ илапш дахьацэыхьчоу, иахьлызтынчроу атыпкэа алхны илымоуп.

Зегьы дара роуп, амшын Ѡахыс икоу азкэа зегьы дракэажэуп, дырхылапшуп хэа акэын ишырдыруз.

илшоз ихы ахьрытцеимтоз азы арахь иҕыруан. «Иара ҕаттак дыкам, дуфаргы акгы духэом, иҕсы таз...», – ихэалон Лаҕшь, аха акгы ианаижыауамызт. Иахьырхэышьақәагы иҕшаауан. Уажэык даҕеикит, иди-тоз ҕаимтар ида дгылаф дызмам, зеихада иахҕашо Кэчыта иҕсы итаҕышэугы ихихуеит. Иаргы дивсуам.

Ғызба уажэы дахьгылоу дара аарцэ хэа иашьтоуп. Уажэы дыззыҕшу дахьынтэаауа – нырцэ хэа. Абас, азиас нырцэааи аарцэааи хэа иашоит. Зегы еиҕа еиҕаршьон аарцэ. Хара аарцэаа хауп рхэон арт, егыртҕы убаствэҕа рхэон. Аиашатэҕа збашья амоузакэа ус инханы иҕан. Еснагь нырцэааи аарцэааи хэа реыршон ахэыцқәа, ахахэ еигэыдыртон, еислон, еибапҕалон.

Зны-зынлагы еизааибаргон. Аиндатларақәа рахь ии-аргон. Зны нырцэаа рдэаҕы, аеазных аарцэаа рдэаҕы аицлабрақәа мөаҕыргон: ампыл асра, аиқәҕара, аиҕхныфлара, аркыыл асра. Зегы дара роуп, арт аицлабрақәа раан иатцахазы иаиааизи аисрахь ианнаагоз ыҕан.

Ус зны, зхытра баапсык ашьтахь, абра абри азыжь ду анаанахэа, зегы ааны ара реыркэабо ианалага, хэычы-хэычла акыр еиннаршэеит.

Ииашоуп, урт реимакқәа, реиеҕныхэарақәа зегы уи иазымзбеит, зны-зынла еиҕахэытҕыалон, аха азыжь хара еиҕа иахтэуп хэа азэҕы изхэомызт.

Ғызба уажэы дыззыҕшу, уртқәа зынза усс имаза-мызт. Уи атыхэала акы еимаркыр, ма еисыр, еиҕаикуан. Иахдырҕьаргы ицэшэон. Азэыр дымшэозар абри иоуп хэа агэра ганы дыҕан ашэара абасҕак игэнызгоз Ғызбагы. Насгы, ара данааилак, уи аха имазамызт, дыццакуан, дахьзаны ихы-иҕсы аҕан иеикэабон, дызсон. Нырцэҕы ыҕамызт, аарцэҕы, азыжьгы шеибгаз иара итэын. Азэҕы дахибаауамызт. Уи абас данызсоз ахэыц-қәа бзиа ирбон. Имахэҕа ҕэҕақәа рыла азы еимыреҕео, уажэы-уажэы дтыҕан цыгэхыршэт ҕаитон. Азыжьгы

ашәәх ахышы иҗалон. Акыр иеаниҗьбалак, иеанирххалак, азыҗь ахахыы ддәықәлон. Аханза азы ағыны иааиуан, аха пытқ арахь ианыласкьбалак, итбаатыцәза игазго итаҗьыз азыҗь иахәынчон.

Ағыратәҗьбағ даныназалак, дамышытырц иалагон, аха иаргы иуцәҗьомызт, даааиуан. Нас, али-җси рыб-җьара даахәны, игәыштца ажәәанахь ирхон, иара ағыра иееитахуан.

Ашытахь азы зыетазыҗсоз ахәыцқәа пытрак даары-лахәмаруан. Даргы идеибахәалон, рыбҗьқәа духон. Аха иара еснағ дыццакуан, дцар акәын. Аусура. Ахатанап зегьынцъара иатахын. Иара хатца назак иҗаитцоз җаитцон. Дара ахацәагы абаҗаз, атахмадцәа роуп инхаз.

Иаразнак даатытын, ихыкәкәоз азы инапсыргәы-тақәа рыла иаамызәзәашәа, иаразнак иееилеихәон. Дцарц иҗы наҗ ианирхәлак, иарҗьа напы әеихырхәхәан иҗьон.

Урт, ари азыҗьахь җыкәабара иааиуаз амаҗқар зегы қарала дреихабын. Уи адагы, иара илан, игәышпы җьаҗьаза, ижәәахырқәа пцаца, ихахәы еиларша, иан-хәази ианхәамзи реиәдыраара уадашын. Аххәа алаломызт рхәон.

Ихьзгы аәазәы ихьзны ирмаҳацызт, Гәрага хәа. Иара дахьынхоз асынтәи уцшны иубартә иҗан. Рыәнызатә җәашза ақәатца иалцшуан. Рааигәа-сигәагы азәгы дын-хомызт. Ианакәзаалакгы азыпшахәа нхартас иалырхуа-мызт, иәахаракны иҗоу атыцқәа ракәын. Гәрага дзаазаз лашьцәа нахьхы ахәызқәаҗы инхон.

Гәрага дзаазаз данызҗабыз дҗыбҗаҗазан. Лхатагы илыпшнын, бзиа деиҗкаан, дхатцампхәысын рхәоит. Илышьтазгы рацәаәызаарын, аха лара дмыццакуа-заарын. Аеыбҗаҗазараҗы арцарцәа ирацылгон. Лара дахьыҗаз аәазәы атарчеи изгарц иҗамызт. Абас, еим-тахарак аҗы, лнапала илаазаз, илыбҗьаз, лбызшәа зды-

руаз аеыццышә, иаалыркъан, абжьарахыцеипш иаапкны иаакәлеит. Иара кахаанза аеыбга лееыкәылкит, аха иара убас икахаит, уаха изымгылазеит. Ларгы азныказ дөаткъеит, аха иаразнак дынхышышьит. Дыбжахеит. (Излархәоз ала, лееы азәы афонтәыршыра афеитәеит, имацымкәангы. Шьоуки ылытцашыьцуаз рхәеит, шьоуки мап зцәылкыз рхәеит. Уаха еилыргамкәа инхеит.)

Зашьцәа ирфьтцау аиашья иоуп, ацхәызба лашьцәа дырфьтцау збахьада, аха лара ус илтаххеит. Шықәсык аатцхьан, зашьцәа ирфьтцны азыпшахәа инхоз, зыбжа змыхәоз рахәшья лбарца уахык еуафык даатцаххын, ацәашьяршь еипш ашьаршьаф икәыршан, асаби дныцаршәны атцх дналапқа дцеит. Ахәычы дычкәынан. «Анцәа дысзылбааишьтит!..» – лхәеит лара дгәыргьан. Ахәычы еиликаауа данықала дышкәшәарахыз иалхәо иалымхәо азәгы издырамызт. Лара, абас лыбжара шлымнахызгы, лхатцампцхәысра иацымлозар иагымхеит. Ианлааз аеыбга дшазқказз аипштцәкья дагыхысуан, лхымтгагы кашәомызт. (Лыфны итқьоз акы лзыфнамкәа иқамлацызт.) Уи азы акәу, аеаказы акәу, ианакәзаалак, нырцәгы аарцәгы уи атәы азәгы ицсы иахимырзааит. Итатцәахны ирыман.

Зегы уафцас иқан, Лапшь абрахь дыкәнамгалар.

Рыфны аамышьтахь ахәыцкәа зегы еиха иахьырфәрхасыртаз азыжь афы акәын. Ахәыцкәатцәкья, азыжьгы мақәахәара иахьырзааиуанза итало рыда, егырт зегы аколнхарафь аус руан, ачаи хырхуан. Шыбжьонла ирыцхашьян еыкәабара ирышьтуан. Уа ианынхацәалоз ықан, аха инарабашькәаргы, убрыгь ранарыжьуан. Шамахамзар урт рабацәа, рашьцәа еихабацәа зегы аибашьяра иқан. Ранацәа, излырхуазгы анрымази ианрымамзи еиқаран, аха, рхәыцкәа рхәы ақатцаха рымамызт, ирыцхазшьоз ишырхәоз аипш, рцынцда ашья кылтцәыруа аус руан.

Ахэыцқәа абра азыжьаҕе иахьеибабоз, рҕахьыркәа-боз, ргәы ннакылон. Цәсеицш нырцәи аарцәи хәа аи-макқәа ирымаз иркәатцхьан.

Лацшь ҕеыкәабара арахь дааиуа даналага, изталага цшза дацәеырбо, дтазза, дааза-дыхьча, агаҕаҕе иикыз амра ацшшәы мцацкәа, зыбаџкәа арахь излыхьхәа, зыфатә иагыз, зыжәтә иагыз, аратәи ахэыцқәа дрылцш-уан. Абри азыжь иара изыцшызшәа, иара ида ара зегьы мыцхәызшәа акәын дыштәлоз. Абтынхак изеицшны.

Мчыбжьык ала, уи рыҕеидыргәҕәалан аагылт атыцан-тәиқәа рахьтә цытџык, ахэыцқәа рыџоныцқа ианакә-заалакгыы цқыа игәрамгақәаз.

Ари азыжь аҕы зегь реиҳа иззыцшыз Гәрага иакәын. Уи ибон Лацшьгыы. Иагьизыхгомызт. Гәрага данааи-лак, дгьежьы-гьежьуа азыжь аарцәтәи ацәџ дықәхон. Дгәамцхамцуан. Ахэыцқәа рахьтә азәы ишьапы дацә-шәаргыы, азыжьахь диршәуан. Мамзаргыы, азыжь ахахьы иалагылаз, иара даанза ахэыцқәа ықәиан рҕахьдырцхоз ахахә кьақьа ду иееимыртаҕа дахьықәиаз, ахагара изаазшәа иаатыркьа-тыркьан ҕехырчча кәитцон.

Гәрагагыы еиликаауазар акәхарын, уртқәа зегьы зыхкьоз иара шиакәыз, аха димбазошәа кәитцон. Иҕеши-кәабац иҕеикәабон, игәарцханы дыччон, ахэыцқәа рырхәмаррақәакгыы дрыхьзон. Нас дыццакы-ццакуа иҕеаилахәан ддәықәлон. Иҕанынеихалак, изқәа нақ иш-хаз инапқәа неихырхәхәан икьон, бзиала хәа.

Цытрак ус иқан, аха зегьы цшын иқаларызеишь хәа.

Зны, Гәрага еснагь даадыххылан иҕеаникәабалоз Лацшьгыы дааит. Иара, иматцуарцәа ивагьежьуа, иҕеааи-лихын, изталага цшза дацәеырбо, днарылсын, ани азыжь ахахьы иалыхәхәоз, аҕыбылразы иманшәалаз ахахә кьақьа ду ахь иҕынеихеит. Уа рҕеивацса иқәыпцсан, азы иахьтахацәаз ақнытә ахьта иакыз ахэыцқәа. Лацшь уахь днеиуашәа анырба, ахахә иқәиаз зегьы лбааибахәан,

азы рeaтaн aзыжь aхь ицеит. Лацшь дыфхалан, игәышца амрахь ирханы иееимыртаға днықәиеит.

Убри аамтазы иара Гәрагагы дааит. Ишыкаитцац аицш, ақәарақынтәи дөақан, азыжь агәтацәкьа дынзаатцәрит. Абжьааңны атқысгы акраамта ихы тирхәжәомызт. Уи итәы шырдыруазгы, ақәара аңхарафь итәаз ахәыцқәагы ыццеибахәеит. Лацшь ибға дөыхтәалт.

Атцыхәтәан, Гәрага даныфхатцәрыла, Лацшь зычидкылан иказ рыда, егырт ахәыцқәа зеггы еибархәжәан, азы реынтарьыцсеит. Ичырчыруа иааикәшеит. Урт цытрак еихәмаруан. Дара азы иқәыртәошәа картцон, иара азәазәала иышытыхны азахьы ирцон. Нас днарылтцәраан, цытрак деитазсон. Азы дантыцгы ахәыцқәа тибәжәан, иара иааикәшеит.

Убри аамтаз Лацшь ахахә дахьықәтәаз убас абжыы рганы инапы аинкьара далагеит, зеггы уахь инацшит.

– Уара, афраер... – ашәакь ширкыцымьтуаз еихаткәацызшәа ибжыы ыцтиркьеит уи. – Ара уааны хзыжь уетажьны улымт узәзәоит... Уагьахзымцаакәа... уара иуқәу аң зы иазызәзәазом, ус хзы укьашьуеит акәымзар, уара акашәарах!..

Ахәыцқәа зыф-зыфза инхеит. Итынчрахеит, азиасгы азыжь ахәлачны инхазшәа иаагылеит.

– Арт агәыцәкьыркәа ирдыруоу уара ушкәшәараху?! – Уи ибжыы еихә-еихә итицон, дшицәымгү, дышхәынгеишьо, дшатәеимбо – зеггы алазқан.

Иара Лацшь идызцәылоз, иааигәара иказгы шытахьла-шытахьла иаанаскьеит. Азиас абжыгы азыжь илбаанадеит.

...Ақытафьы, нырцәгы аарцәгы ирдыруан Гәрага дзаазаз дшықәхьаз, лыцкәын абри иачепнызхәаз, шәыцсык ихазаргы, акы шизнылмыжьуа. Уи алаба леанцданы дныкәон, аха лажәа деижьомызт. Иагылыцәшәон. Ииашангы, игәагыны азәы ифьы иаатыхны ихәеит хәа

рмахацыт. Иара Гэрага, дшыөеидасыз еиңш, дызлаз рҕы хаҕыр иқэын, еиҳаракгы уажэы, иусушьазы.

Гэрага илапш Лапшь дыцакны дшикыз, аңанахь дна-скеит. Лапшьгы, ахахэ дылбаан, ақарахьы дааихьан. Дырөегьых акы иҳээрц иеазикун, аха дахьымзеит. Гэрага ахытқьареиңш азы дшырқьан, али-ңси рыбжьара уа дықан. Излардыруаз ала, Лапшь иара ақалақь ағгы ихэы таижьуам, деисөуп, агэатцэа изтоуп хэа дрыпхьазон иқэлацэа рыбжьара. Қэралагы Гэрагеи иареи рацэак еишөргомызт. Аха ара акааизмырееит. Уи, азыжь ақынза даннеига, даашьтыхзан азы даникьеит. Нас, ихы өтирхэ-хэацыпхьаза деитзааирқьарыло иғааихеит. Убас ма-цара азыжь дакэиршеит. Уаха ихы дзамыхэатцэкьо аарцэ аңслымз днылаижьт, «шэыңсы шэара дшэымаз» иҳээрашэа...

Лапшь иқэнамгоз акы ықамызт, аха аритцэкья иахиҳэара издырамызт Гэызба.

Лапшь ас анихь, өымшқа дцэырымтцеит. Өымш ры-шьтахь дцэыртцит, акгы қамлазасшэа. Иара Гэрагагы, ачыкэабаразы чынла иеаабжьаршэны арахь ара да-кэытцын, ахэылқаз ахь ииаигеит. Лапшь иматцуарцэагы иаргы ус рылартцеит, дшэаны ауп ас зықайта хэа. Аха Гэызба идыруан, иқалақэаз рыдагы, Гэрага иқататэқэа рацэазахеит, аха иматцэкьямызт.

– Иаргы силгоит абра исцырхагахаз, исыдымгылаз-гы азэгы сшэеигзом... – иҳэит Лапшь. – Уажэазы ихы ицэымығхан арахь дықэымло дқахцап, настэи са снапы ианышэца.

Рапхьа ахы зкуа хэа Гэызба далихит. Зназы абзи-ара ииргеит, агэы умоуп, ушэом, иухэогы удыруеит хэа. Аха ианықаймта дызтаирпшышагы иаахтны иеиҳэеит. Ус иагышықайтоз агэра игон Гэызба, избанзар иаргы, иара идымгылозаргы, Лапшь иахь иқамызгы ицэшэон, дагыриааиуан.

Гәрага дшааиз еицш Гәызба иҗы җызәзәааны диа-
цәажәарц, ари азыжъаҗ иеикәабар шырҗахым, аҗ шикәу,
ишикәашыуа, азыжъ лахыс, илымт арахъ азы иахъазаамго
җара алихырц. Насгы, дышкәшәараху зегъы ишырды-
руа ухәа иҗы иааҗашәалак.

Лаҗшь убас дыкҗеицалт, раҗхъа Кәҗыта иҗсы мцо
имаауа дшыкәитцо, нас иара дышилаго атәы иеихәеит.
Иҗаҗшылара убас иҗан, илшо дыкәзар, иара убра
ихәламшәы җиҗәарын. Аха изылшо дабаҗаз. Убри ачы-
мазара бааҗсы, ашәара, иҗы акит, дзиҗамҗеит. Уи иаа-
нагоз диқәшаҗаҗтеит акәын.

Уажәы дааины ара дгылоуп Гәрага дизиҗшны.
Убригы Лаҗшьгы абра иҗамзар җынчрахон хәа
иеиргәауан дахыглаз. Зегъы дара роуп, ихы
дацәыҗхашьон, абна ицәыҗатәан изыҗшыз ирҗахыз
ахыдырҗатоз. Убасҗак ихы ицәымҗын, урҗ ракәым,
уажәы дыззыҗшызгы дицәымыҗхар иҗахын.

Убри дыззыҗшызгы рацәак дмырҗшыкәа дааит. Ма
иахъак ибжәаижыыр, дгәамҗуан Гәызба, даҗхәарахааит
абри аҗыкәабара, уеизгы-уеизгы абри азыжъ иеын-
җимшьыр амуа иҗоума, ихәшәхама абри. Гәрагагы аҗәа-
рахыы дааиуан, иеазирхиар акәын, аха абыржәы игәы
иаанагаз дақәшәеит. Иара Гәызба ихаҗа илшарызу абри
азыжъ аҗ мызкы дмааикәа. Зынза мап изацәкуазҗгы,
анҗ ицәыҗатәан иҗшуазгы, иара дыззыҗшызгы азәгы
усс иоузомызт. Днарҗырҗан дзон, аха азыжъ уажәазы
ара еизоз зегъы ирыҗҗазаарахеит.

Абжәааҗнеиҗш акәымкәа, Гәрага ашьшьыхәа аҗәа-
ра даақәгылан дааҗшит. Нас имаҗәақәа ааишәихын,
наҗ ишьҗахъ инышьҗеиҗеит. Абасҗак аҗбабаа шибоз-
гы, инахырҗкәан амра иашәхъаз ицәеижыы еилаҗаца,
ахъы акәдыршазшәа иҗан. Иара иқәлацәаз макъана
ахәыҗқәа рахъ иҗхъазан, иссан. Дара ахәыҗқәагы, дара
зегъы амазашыз еиҗш рцәа иалаз ашәара издырам хәа
ирыҗхъазон.

Гәызба абарт зеггы еилеигароуп уажәы. Аамта ицә-
цоит, арахь изыгәагыуам.

Азы данталозггы изгәамтазеит. Данаапш димбазеит.
Абжәааңнеицш акраамта ихы тымырхәхәеит уи. Ихы
аныөтирхәхәә, ишыкаитцалоз еицш, аггырахь дымцакәә,
ишыапы дыкәгылартә иахыказынза данлеи, даагылт.
Абыржәы еиғым хәә итыцсааны ицоз игәы иаанагеит
Гәызба.

– Гәра-га-га! – аехыцәгәа иакәтәоу иагәра шимнах-
уеицш, ишынтыөыз еицш ибжы имнахит. – Иуахауама
исхәә?! Уара уөыза, уара иуеицгы нырцәггы аарцәггы
дыказам. Ухызггы бзиоуп уарггы! Зегь реихаггы угә-
гәоуп, зеггы иреиғынггы узсоит. Хара, уеитцацәә зе-
ггы бзиа уаабоит. Абра уаабандаз хәә ауп хәауааггы.
Убзиоуп, убзиоуп, убзиоуп!!!

Иихәаша анихәә, ифы ус иаартны ишыказ инхеит.
Иөныцқантә уи нызкылоз, имызхыз амч анынаскәа, ихы
тууа, ихлахатц убас игъежыит, дахыгылаз днеизкәыфит.
Иблакәә тызблаауаз илагырызкәә дрылпшны Гәрага
азатцантә дибошәә акәын ишыказ.

Нырцәи аарцәи хәә реимақкәә, реидысларақкәә раан,
нак-аак ацаөкәә ирыкәгылан еибырхәәоз җтызәзәаала
цәажәаран. Изыкәкны ирхәәоз еиха рхы рцәымғызтәыша,
ахахә еицш ргәы икыдсылашаз ракәын. Урт реицш
ажәеицаирақкәә аихабацәә зынза ирыздырзомызт..
Уажәы иихәаз ажәәкәә рөыза дырзыкамызт..
Ус, ифы аркышәа дакәымшәәкәә Гәрага иахь дыцшуан.

Гәрага ашьшыхәә, азы дырны дааин, Гәызба даа-
ихан, дөаиргылт. Гәызбаггы азы зхыкәкәә иказ уи
ивара иенадитцеит. Иөныцка трыхтышыаауан, сса-сса
деитцасуан. Гәрага инапы ааикәыршан, ивара днад-
иргәгәалт.

– Умшәан! – ихәеит уи, даапышәырччан. – Ахахаи, акы
уацәымшәан!

Уи ибжыы бзиан. Иќалап ашәа бзиан ихәозаргыы. Уажәы амхқәа рфәы ашәа рхәазом. Дара иеыкәабашья ада акгыы рыздырзомызт. Ирхәон, дзаазазгыы аеырхә-марракәа раан «Азар» ахкы зхәоз еснагь лара лакәын хәа.

– Умшәан, ианакәызаалак умшәан... Урт гәгәоушәа иубоит, аха мчы рымазам... умшәан...

Апшахәафы апшахыы иацнатцеит. Гәызба ихы даа-оахан, Гәрага дөеиҫапшит. Уи уажәы ҫыара дыќан, ао-ада азиас злаауаз ахь акы илапш адхалан дыпшуан. Гәызбагыы уахь днапшит, иагыҫеишьеит уи уажәада иахьгәеимтаңыз: нахьхыза, аймакыраҫ азиас умбо иахьыќалоз иоахыкны упшыр, харазантә иаапшуан ашь-ха харақкәа. Иќалап урт ршьапафы акәзар ари азиас ахьытытуагыы. Урт аќалмышь итыршьыызшәа апсымра рхьыршан.

Дышихәапшуаз аниба, ҫымт даапышәырччеит.

Гәрага адырәаченытәќыа арра ддәықәыртцеит. Егь-ырт, усќан уа ицәытатәан ипшуаз, уахагыы импдан иқәымлеит. Кәчыта рыцхагыы иламкысзеит. Мызкы аонытќа Лапшьыгы агаќа дзыпсыз дыргеит. Еибашь-ра ддәықәрымтарц азы, Ткәарчалтәи афымцастанциа ахьчарафы дрыдыркылт. Уи арра уќаз иаоызан.

Хәычы-хәычла азыжыахь ҫыкәабара иаауазгыы ма-чыохеит. Оымз раќара аатхьан, ақыта аусхәартафы ашәкәы ааит. Уа, Гәрага арра дахьыќаз (амшын флот афы), иеиҫабацәа дзаазази дызлытыз иуаажәлари табул хәа рархәон, абри иеипш атцеи, афырхатца дахьыраазаз азы. Иара, пшыхәра дахьцаз, быжьоык аҫацәа рматросцәа тќәаны иааигазаап.

Уинахыс Гәрага ихабар уаха иќамлазеит, дыбжызит.

Шықәсык аатцуаны, дзаазазгыы дыпсит. Лхабар аны-рымба, ианнеи, дыпсны, лееиқәкны ацәартағәы ды-қәын. Уи лыцкәын дыштахатәќыаз лдырт, уахагыы аду-

неи иқәысхуазеи лхәан, иара дишьталт. Уахь акрыказар дылмыпшааргы лузом рхәеит.

...Иахьа уажәраанзагы, амш аныбзиоу, ахәылқаз Гәызба ашьхақәа рахь дыпшлоит: уа, ақалмышь изааршьызшәа, ашьхақәа ақсымра рхьыршоуп. Амра ангыло ақстазаара ашәақшь иацгылоит, ианташәогы – ақсы ашәақшь иацташәоит.

27.08.2013

АХӘМАРРА

Ахәыққәа еикара-еикаран. Аиҳабы аитцбы ыказаргы, рацаак еиқыргомызт. Ишааибаз еицш аицыхәмарра иалагеит. Уиақара акы иазхәомызт игәхьааибанган ишықаз. Аицыхәмарра аан угәы қазцо рацаоуп, цәа рымазам. Ирмыхәмарыз иарбану: «Цыт», «Чабракаршә», «Тацаагара», «Аипқнықлара». Зегы ирыхьзар ртахын.

Урт еигәылацәан, аха ранацәеи рабацәеи ааибуамызт, еитәнеиааиуамызт. Рыбжьара ахәаа арбаны ирыман. Уи иахысыр қаломызт – асынтәгы, нақынтәгы. Хәыцгыдугы. Иахысыз игәгәаны иқәшәар қалон, иара итәқәа рқынтәгы, егырт рқынтәгы. Ахәыққәа уи хара-хара иавсуан.

Уи аены ақыцъарагы ранацәеи рабацәеи рықамзаара иақәшәеит. Ахәыққәа иаразнак еигәнықт. Еиҳа зашта тбааз алырхит. Ахәмарра иханалан, ранацәеи рабацәеи шынхәышазгы рхаштит. Рызхарацәқьа изымыхәмарыцқәа, заштағы ихәмаруаз хынхәит. Рақхьа игәартәит Гәызба иахәшьцәа. Урт иара иатқыс еиҳабацәан, еснагь ргәырәанын. Гәызба идыруан ргәы каршәытәқьангы ишзымыхәмаруаз.

Ргәылацәа хәыцқәа ран лакәын зеггы еиҫа изыцәшәоз, лара лтәқәагы, даргы. Уи агәашә дтамлацкәа иҫаз лбеит. Амцабз зылкьошәа иҫацшыыз лхахәы еиқәатцәахазшәа ибеит, убас деиладшәеит. Гәызба дшәаҫыаны, ашҫа иҫагылаз амжәатцла ашьапы шәпа аҫаҫаҫара иеыбжьаргәҫәаны дахьгылаз дынхеит. Дыҫны ддәықәлар, дихьзаны дылкыр хәа дшәон. Уи алашьамх лыртцысуан. Зны убас дихьзахьан, илкыз аҫын тар ала дахьысқәаз уажәыгь амца ахкьо иҫазшәа ибон. Иахәшьцәа иара иеиҫабацәан, уажәшьҫа илыцәцыхьазаарын, аха иара дахьырымбо акәхап инызкыло. Ихьз хәаны ҫыртыр, дгәалтар хәа ишәозар акәхарын.

Ашҫа аҫыцрагы ус имариамызт. Агәашә аганахь лара дыҫан, ашҫа иакәыршаз агәара харакын, насгы, амасарқәа рыхқәа цәрыцсан. Дара ирызгәәтәомызт, ауаа рыҫереицштәны иҫоуп акәымзар, арт цыныштҫараз қаларын. Иаҫақәахьаз алакәқәа рҫеицш, абарт амасарқәагы, дара, иахәшьцәеи иарей, рхыбаҫқәа рзы ирхиазар қалап хәа игәы иаанагеит Гәызба. Зҫаҫаҫара дҫагылаз амжәатцла ашьапы зынза даласазар иҫаххеит.

Абас игәы иаанаган, уажәраанза ирыцхәмаруаз ахәыцқәа рахь дыцшит. Урт еиваҫыҫы еидгылан иара дхырҫон.

Зыцсгатәы зманы ицарц иашьҫаз иахәшьцәа ашҫа иҫталыргьежьюан, хахәмҫыхә иҫоу зеггы ргәйдцо, иаалҫашәозгы лхәон рани раби рзы, еиҫарак ран лзы. Атцыхәтәан, Гәызба иахәшьцәа, ирулак агәашәахь рҫеартан ицеит. Лара дыцәхашҫауа даахьахәын, уаҫа даанымгылазакәа арахь лҫаалхеит. Лара лтәқәагы ишәазызо иааидыҫгәәлт. Уртгы анылымшәәозгы ыҫан.

– Шәара ишәзыцәахуп уи... – лхәеит лара данаарывала. – Ус ишәанасыжьюа цышәымшьан.

Дышгәәац дгәаан акәын ишылхәоз, дхьацссан дыҫазамызт, аха аҫкак дахьыҫуаз даацсеит. Уажәы раха лы-

мамызт. Ахэыцқәа раб, иаргы иқәшәархәа дшәошәа, хара-хара длышъталан дахьааиуаз ахэыцқәа данаарывала, днаралацәкәыст, иҳахнагазар калап хәа аанаго. Ахэыцқәагы рыцсы аарган, инеилытц-ааилытцқәеит. Гәызбагы, сара срыцқалшьазар акәхап, сахьреитцбу азыхәа хәа игәы иаанаган, иңсы ааталт.

Амжәа шәпа ашьапы даадтын, ахэыцқәа рахь ифэинеихеит. Уртгы, ирура рзымдыруа, дрымбазозшәа картон.

Ран, зегы драпыкьан, афныка лфыналхахьан, Гәызба ишибоз, лызқәа аатрысын, даагылт, иаразнакгы дхьацшт. Дагылбеит. Лыблақәа тапанчахеит, ишынтыкькьара икалеит. «Ари ара дызгылозеи, ари амзышәа, ари амри!» – дыфныцәаашеит уи. Иаргы иңсгатәы иман дыткьеит, агәашәахь ихы рханы, аха ани лапысшьаз икаиз: икалмыжьыцкәа илкыз афырмахьц тары фынтәхынтә убас икәақәа иақәлыршәеит, ашьтақәа мызкы ианыцуамызт. Убас ихьит, аха дымцәыуеит, исықәнагон хәа. Иахәшьцәа цхарсны уи ашта илыман дантаз, иара иеыцхьакны, лара лтәқәа дрыбжьыңшны дахьырзыңшуаз чархәаран хәа иңхьазеит.

Иахәшьцәа, абаскатәи лапкьа ахьраахаз рхьаауа, рылабжышқәа цыфры, хара имцакәа изыңшын. Иаразнак иааикәшан, игәыдкыларта рибамто дгәыдыркылон. Нас дрыгәтылак рыфныка рфынархеит.

Иара иахьықәшәаз акәзамызт иахьыхьуаз, ачархәара ууит хәа зхәоз игәы акәын.

15. 12. 2013

АСТОЛ ИАХАТӘАЗ

Астол иахатәаз дагырхамтгылеит, шәтәа хәагыи реимхәеит. Гәызба иаб агәылацәа рыҗха хәыцы Хәыхәа ахаатца азы данааилакгыи, дылхатгылоит. (Урт еснаг ахаатца аныжыра рхаштуеит. Уи ахырхаштуа бзиан, есымша Хәыхәа дибон. Уи дшыҗхашьоз игәаҗхон.) Ииашоуп, зынза дгыломызт, аха дзыкәтәаз асқам иеааҗәихуан. Ари дагырхәамҗшит, азәгыи дыфнамлазашәа. Иблақәа ус иааҗшуан, зыхәда җырҗаз аҗсаҗатә аиҗш. Иара усгыи, ауадаҗ, иара дзыкәтәаз, зкыдиааларта ишьтахьала ихыхәхәоз аҗәардә ада акгыи гыламызт. Гәызба иараз-нак дигәамҗхеит убри аҗәардәзатә иқәтәаз, астол иахатәаз. Макьана кыис змамыз ихахәи җхьахәан, изыҗқәа җажә-җажәза, иҗынҗа иҗҗач иҗаз иҗатцеиқәатцәақәа – иҗғәамҗатцәкьа дықәуп уи. Гәызба иаб еснаг ихәалон, иара ихаан, аамста җәазк, знык ала қыжәк ифон хәа. Ари имазар фбагыи ифар җалап, игәи иаанагеит Гәызба. Иаб иашьейҗбы Гамасасеи иареи еиқәҗар ириааирыдашь. Хәара аҗахым, Гамасаса даиааиуеит. Имаана, ишьаҗаршә җаитҗар, зныкҗыарагыи дааигом.

– Сышәзызырфәуеит... – ихәеит уи, Гәызба иаби иареи злафналаз ашәахь изхара даныҗшы. Уантәи аеазәи, аеа шьоуки, дызхатгылашаз ааиуеит хәа дыҗшызшәа. Гәызба маҗкгыи даатрысит. Аҗсышәан иихәоз, иахәазгыи иахаит, аха иара убасқак убри данымаалозшәа ибеит. Иахаз абжьи иара итәзамшәа, ицынхәрас ифныҗқа азәи дтатәаны ихәозшәа иҗан. Иара убрыгыи ари иеицәзаны, иҗы анааихихуаз дахьзаны ихәозшәа. Уи уа дтәкны ди-мазар акәхап.

Гәызба иаразнак дхьахэын, иаб днеизыпшит. Иаб астал афы даазаанза даагылт. Гәызба иикыз инапы ааимихын, уахь днаскьейт. Уи иибахьоу иакәзамызт. Харак идны дааизшәа акэын астал аназарафы змахәфақәа ықәрығәғәа итәаз иахь дшыпшуаз. Уи уажәы азәгы дихәапшзомызт. Абни ифы итшәаз ажәагы, машәыршәа ифнытқантә азәы ихәан, иара иахарқәа дшәаны иеизазшәа.

Усгы иешцеилеихәеи иаб. Наќ-ааќ зхазыртқәа кыдбығғала иказ, ахәынцәреилатқәа рыла зыхәда ытәрбаќа иаркыз ишәцатәы бзиагы ишәымызт. Зыпшшәы зхаха иказ блузк ишәын, хәынцәра башала еибаркыз. Имафәахәара иакәыршан итәырза иказ маќак, ани, ахазыртқәа змаз аматәа бзиа анишәитцоз, имҗейцоз, икәынапсараха иказ имаќа чақа акәымкәа. Ихтырпагы, ирқьақьан ачыхә ақьа идәықәцан акәымкәа, ус, аушәақә, ихәда иахшыын. Гәызба бзиа ибон иаб дөыжәлан дандәықәлалак, уи ачыхә зса-зсо ақша ианакыз. Реан ду Қьармаҗеи акыр ахытцуйт рхәон, аха уажәыгь аффахәа икәаруан. Насгы Гәызба идыруан иаб дызустзаалак азәы дшицәымшәоз, акы дшацәымшәоз. Ас еипш исеихәарызеи хәа азәы ифы дтапшуа имбацызт. Рыкәша-мыкәша инхоз зегы аф итазцалоз абригадиргы рацәак усс димамызт. Игәы изынханы избахә ихәон ишиахауаз. Иаб иашьейтыбгы, иқәлацәа рахь азәы зныккәара дааигомызт, аха иашьейхаб даниацәажәоз иееидыпсала дгылан.

– Аакыкскья ара сыќан, убасќан исашәхәан... – дакуа-дашьтуа дналагеит Гәызба иаб, астал иахатәаз иуал идхалан дыќазшәа.

– Уара уейпш ара иахья шәфык ааиуйт... – зееи-мырҗаҗа астал иахатәаз ифы интибахәейт арт ажәақәа, иртахушәа-иртахымшәа. Урт уа итаќны иахымоу аашьарагы цыргазар акәхап. Гәызба иабгы иаргы зла-

цәажәаз абызшәа акәын убрыгы, аха иаб иихәоз аеа бызшәак ала ихәошәа, ирмаҳазазшәа акәын ишықаз.

– Ахәыцы рацәа сымоуп, уххь згеит... – деитаналагеит Гәызба иаб иабхәа икнеипш дықхашьошәа, – цыхыраарак хартарц иқан. Зегы иреитбу даажәга шәхәан усқан...

– Фышықәса схыцуеит сара! – ихәеит Гәызба иаатырқаны. – Сара саб азәгы дицәшәазом. Иашья хгәылацәа рахь азәгы зныкқара дааигом. Убри аипш амаанақәа идыруеит!..

Иаб иара иахь шыафак аақитқан, убас иртрысны инапы дахеит, аеазнызар дцәыуар қаларын. Аха ани астал иахатәаз ицасхәазгы ичхар акәын.

Уинахыс иаб астал иахатәаз иеихәеит, иатахыс ақбаадқәа зегы еиқәыршәаны иааганы ара ишынижъхьоу, ахәыцқәа иреитбу, иара Гәызба, шақа ихытцау атәы зхәоз ашәкәыбгьыцгы уа ишрыцу.

Астал иахатәаз имтцақәаз ақбаадқәа днарылақшын, акы аарылихын, инархәы-аархәуа днахәақшит. Нас, иаргъа напы днахан, астал иныцеикит, ақыз абжьеипш бжык геит. Гәызба даатрысит, дыззыцшзамыз ашытыбжь абас ианаага. Аха иаразнак иеицштәны даагылт, иаргы дшәо цымшыарц. Астал иахатәаз ишытахь акыр инаскыаган ашә аатын, пхәыс наза-аазак, дыцқыа-шәқыза деилахәаны даақнашылт. Астал иахатәаз иацхьахь дааин, дизааигәацәамкәа даагылт. Убрыгь дара ара иқазамшәа, зынза дрыхәамқшзеит.

Астал иахатәаз иикыз ақбаад днахан, иналиркит.

– Уатцәашытахь, – лхәеит уи, знык ақара лылақш нархьылхәан. – Иахья абанкахь ирысто ақбаадқәа ирыластап...

Уахагы акгы мхәа, даблырхәа дшәошәа, ақбаад днаханы ишылкыз дыццакы-ццакуа дындәылтцны дцеит.

Астал иахатәазгы дшагылт.

– Итабуп, абзиараз... – ихәеит иабгы. Уи ибжыы уажәы ахәаф ибжыы еипшымызт, аха қаса атқысгы илахь еиқәын.

Астол иахатәаз даахытны дшааиуаз, инапы ааиргзан, инацәақәа Гәызба ихахәы иналишьит.

– Ахәычы уаха датахума? – рцамтаз дцааит иаб.

– Датахзам, – ихәеит егыи.

– Уахагыы цъара узгарц сыказам, иудыруаз... – ихәеит иаб иандәылтц. Уи дышихәацшуаз идыруан, аха ихы дымәахеит.

– Иахъа ихәуаз цъысшьон... – нацитцеит иаб. – Уа-
цәашьтахыгы даеа җытцгак рыцшаауазар акәхап...

...Иахъагыы, абриақара шытхъоугыы, убарт зегыи
рахьтә Гәызба игәалашәо астол иахатәаз инацәақәа
ихахәы ианалишьыз ауп. Убасқангыы, убри азы егырт
зегыи ианаижьырц итаххан, аха изтахымхаз амч
еихахан иннакылт. Иахъагыы уи дзахыцом. Аха иара
ианигәалашәо, абыржәйтцәкыа инацәкыарақәа ихахәы
иналишьызшәа ибоит.

18. 09. 2013

АҢСРА АМШ. АИРА АМШ

1

Иаха иауз ақәацсата ақәыхәхә иааны игылан ашьац
цшқа. Ацәкыараҗы деихәткәыкәлан уи дылацшуан
ахәычы.

– Ари ашьац цшқоуп... – дкәындкәындуа ихала дцәа-
жәон уи. – Сара сацкыс еитцбуп... Убри акынтә сара
схәатәы ханатцароуп.

Аха уа дааҗахеит, избанзар цыцхгыы, цыцхцәагыы,
сынтәагыы – иахынзаигәалашәоз ара еснагь ииатцәаза
иқан.

– Аха, арт ашьацқәа рани раби абақоу? – дырәегыых
ихала дцәажәоит уи, – сара сани саби аоны иқоуп...

Даахәыц-хәыцит.

– Аа, исгәлалашәеит... аакыскыа сан аштә анылрыцкыоз иахганы иганы абахәахь илыршәыз урт ракәхап, – иааицәымыгхеит уи. – Изыртцәыуогы уи ауп арт. Азаза – ашьац пшқа алағырз акәзаап.

Ус акәмызтгыы, абри ацәкыарахь шәааскыа хәа реи-хәарц, ирыдитарц акәын, аха уажәшьта ирыцхәишьоит.

– Икәлозар, – ихәеит уи ашьацкәа рахь ихы итцегыи днахан, – абрахь шәааскыа, ишәымбо ара иахьцәкыароу, ирыцхәами, анышә ажыы ахьуеит.

Ус илацш нарыкәшәеит, ашьацкәа ирылхо, азаза рыкәыршәшәо еиҗанеиҗасуа еилаз ашышкәамскәа. Ашьацкәа иахьрывсуаз, иахьрыбжыысуаз идырнаауан. Даргыы аанымгылазакәа аилаф-еиласра иаҗын.

Ацкәын, зегыы ааихаштын, ихы зегыы урт ирзышьтны, рыхәапшра далагеит. Ак реихәар иҗахын, аха ашьацкәа җымтзакәа игылан, изырфәуан, арт афәра иаҗын, изырфәзомыт.

Убаскәан афны ашәхымс даахытцын ацкәын дшааиуаз, хәычы икынза дааианза даагылт иаб. Уи назаазак, еинаалак иакәын. Аусура мыцхәы иаркыаҗыахьаз, имсаханы икәз инапсыргәытцакәа аҗәә-җәәхәа иааихьышьын, адгыл дныкәыпш-аакәыпшит, нас ахауа даафәит, дагыалахәыххеит.

– Адгыл аапын фәы ахылеит, – ихәеит уи. – Уажәшьта адгыл ацәа иалашәаз ахшоит, ажәла кауршәыргыы кәлоит.

Ус, напшыахәа аамта аагылазшәа икән. Ашарпәз азаза зыкәнауз, ацсабара зыфәза ипшын. Ашьахәа алзынрак ирыкәнатцаз асы кыыс амамкәа ус ирыкәын. Ақәеи адыд-мацәыси зцәа иалашәан икәоу ацстхәакәа ажәфәан антдыркыалак, асы зцабахьаз ацстакәа рхәы-ржыы – абнакәа еишьылза икәнатц, ашьацәхәкәа ирыкәу асқәа еихә икәашхон.

Аамта агәхаштра аиуны ишьақәхәшәа инхеит акәымзар, ацсык-ацсык иназкәацар, зегыы иаразнак

иаахэыцымыцып, уи инашьталап, уафы ибла ишабо зегы рыпсы тало, ирызхауа рфынархап хэа угэахэрын.

Ашэапыцааң макъана абггы ылрымгацызт, иаггымпытыцызт, кэапсатала рэыкэабан ихахаза ихианы игылан, рымахэқэа кэатахахъан, ацэаакы рылалахъан. Адггыл хэычы-хэычла «аңсшьара» иалагахъан, аха макъана зынза аеоунамышьтыцызт. Ааада инымтэазоз аполиартэ тыхқэа рышьтахъ ианша, амра афытцахара ианазыпшуеиңш, аңсабара зеггы азыпшын уинахыстэи амшқэа ааңнызтэуа рахъ анаскъара.

Ауафггы, макъана изыфза зыпсы заны ипшыз аңсабара данныкэыпшлак, уи афкы ихуан – азытра иазпшыз асқэа, амахэқэа ирылалан зфыфазхахъаз абаазатэы аласхара, акашэара иазпшыз ажэла – зеггы ахыпшыз, еибархханы иахыкказ, идыгэғэалон, аусурахъ игэон, ихон.

Ус, ахэычы иахаит, ашьац шьтаркыыцуа иааиуаз акы ашьтыбжэ гэгэа. Ишааиуаз, иварафы иаггаагылт. Ари иаб ишьапқэа ракэын.

– Узфезеи, Бзаза?

– Ари абнара ду – ашьацра илоу амымқэа убауоу атцлақэа ианрыбжыысуа ишдырнаауа? – ихэеит ахэычы ихы дымфахазакэа, уи «абнара» еиларены илагылаз иаб ишьапқэа дрыхэаңшуа.

Аб дааччеит, аха уаха акггы ахимхэааит. Ахэычггы уи ишьапқэа дрыхэаңшуан, аха акггы рхимхэааит, избанзар иарггы ашьац дылалан дныкэалон.

Амымқэа идырласын, еибарыфуа иааилалт.

Аб аеафъара дыңшуан, аеакахы ихы ыкан. Дахыгызлаз ишьапы ааипсахын, ашышкэмсқэа ашьац иахылаз инылаиргылт. Арахъ ишьапы иатцыпшқэоз ааилагьежыт. Аха иаразнак рыпсгатэы рыманы хаґа-хаґа имцеит, акраамтэ ус еилагьежыуан, еизигагозар акэхарын. Нас, убас ишеикэшоз мацара инаскьо ашьац рэыладырзит.

– Мымқәа шәаны еимпит, – ихәеит ахәычы. – Дара ириааиуаз азәы дыкәзаап, абнара ишыапала ирҗеуа даналага, ишәеит.

– Уаалеи, уаалеи, Бзаза! – иеыларкәны ахәычы инаны аанкыланы дөаиргылт. Ахәычы ихы хьарнаан дырөөгьых уи «абнаршәыра» днылапшит, аха «амымқәа» җьаргы рхабар ыкәмызт, рыҗсы рзахьан.

– Хкәамбашь чкәахаит, иахьей уатҗей руақы иахымгакәа ихьоит, – ихәеит аб, – ахҗьаҗьа уҗасцап, иутәхзами?

– Абат хәычы ауп истаху.

2

Ажәкамбашь ашта агәтаҗкәа игылан еишькляшьшы. Абжьаапны икәызгаза икәахачахауа икәаз акамбашь, уажәы итҗьарҗ атахушәа игылан. Акәакәа аҗәахәа убас ирххан, акамбашь аган җызза, иеиҗахазшәа унарбон. Атәыҗа ршақәа ахауа ахьахьысуаз ианархьуашәа акәын ишыкәаз. Ахәычы акамбашь аблақәа җшааны днархьыҗшылт: урт рыкәша-мыкәша акы рбо икәмызт, ихарангы ирбомызт – урт җшуамызт, изырҗуан, ашәапш ихнакылазшәа, амца аҗырҗырхәа ирхын. Амыҗ еиҗш иалалазшәа, уа итагылан ашта икәгылаз араҗыс.

– Икәлап иахьа ихьаргы, – ихәеит аб, ахәычы акамбашь даамҗиган. – Уажәы ала акабом, иузытҗьаргы калойт.

«Изымҗәажәозей, мшәан? – ааигәахәит ахәычы. – Акы ахәарҗ атахуп, аха җнатуам... Изымҗәажәозей, мшәан?..»

Убри аамҗаз, итәаа-маауа, агәара аҗадкыло, агәашәахь ахы рханы, аҗәанахейт аҗәкамбашь. җыҗх җәаҗәан ахәда ауҗә иахьыҗәнархәыз, уаҗа ахәы зымаазакәа еикәыдды икәан, акәкәыл дукәа, аҗша иҗәнарҗәахьоу акаҗәарақәа реиҗш, арахь иалыхәхәон, ашьяпқәа еихнагаҗыҗхьаза урт лейҗеиуан. Убрыҗ ааҗынра аҗәа иалашәан икәан, җсыхәа змам ауҗә, анышә

хьанта агэаланаршэон. Аңхэ ѡа, атэа бах агэы кыддыр-бан, пытк иадамзаргы исзырпсахэозар хэа, рахэы ргэы ззымѡазо, ашыац еиха ирласны иахьяауа, иахьеикэхо, ахандакыкэа аерытан, иахьяхэлаанза ихэуан. Аха змоу арахэ урт реицш икоу рызгэатазом, рыхкэа хапшшала, зегы ахьеизо ицароуп уеизгы-уеизгы. Урт хэуазар – иеырбоит, иеырбозар – ихэуеит. Аамта ду рымоуп – гарта змам.

– Ианаамтоудэка ихазхьоит, изшаз исасуп, – ихэеит аб. – Ахьярыжэтэ азы уажэшьта хашшуа хкалом. Сынтэа итдаскыртэ изыкамлеит, аха уи егыаурым, камбашь хацлакык сыпшаап.

Ахш зтаз адакэа пака-пакеза ичны арахь иалпшуа, ачыргэ агэытамзо, акамбашь ахыглаз иахэапшуан абгы ахэыцгы.

Ус, иара, уахагы азэгы инаихэампшзакэа, ашырхэа агэашэахь афынанахеит. Абжьяапнеицш акэымкэа, апхья акыр инахараны инеиуа акы иахьзарц атахушэа.

– Инкылазаргы цэгьамызт, аха иахья агэы итазамкэа инужьыр ирыцхауп, иабацари, алеишэа бзиоуп, – ихэеит аб. – Уеизгы уалеи, Бзаза, ахы ахьярхо гэахтап.

Ажэкамбашь шнеиуаз, ацэкамбашь зынза игэамтаза-кэа инавсын, акыгэхэа атэыѡа надкшалан агэашэ аанартын, агэарабжыара иныбжыалт.

Аб, ашта дыкэлан дахьнеиуаз, асынтэи илапш аахмырпазакэа, ажэкамбашь ахьцоз дашьклапшуан. Ахэычы иаб инапы ргэгэаны икны дишьтан. Арафыс амтан даннеи, даангылт аб. Асынтэи ажэкамбашь ахы ахьярхалак ибартан. Арафыс иакэныз азахэа такэы ишэпан. Цыара иадгырны иказ ашыцэра атэтэахэа азы алытэтэан акатэара иафын.

– Ари зырцэыуозеи? – дцааит Бзаза.

– Ааит, итапкааит, акы ишцамбжыои, азахэа иахьынхалан игыало иазыруз убоит, – ихэеит аб. – Цианцеи Хымцеи рааигэа умнеилан уаргы, иееикэам.

– Изыртцэуоузеи ари? – дтцаахт Бзаза, Цианцеи Хьым-
цеи ус изыкои хэа азтцаараггы даламгакэа.

– Аа? – аб дааччеит. – Умбои, аңа ацэыршыит ари
ашэпа, уи афырфы злархэхэуаз, излаазоз агарта анамоу,
илагырзхоит. – Ахэычы иаб иикымыз инапала, икыджэаз
ашыцэра даахеит, аха уи ари амахэкэа аерылардс изла-
кыз макъана игэгэан. Иахатэи ақэаңсата иақэнархэхэыз
ацэыкэбарқэа ахэасабааиңш икыдыбган рфылархеит. Аб
дынхырхэан, иаразнак, ахэычы даахиоцит.

– Ааит, ари анасыпда, изакэ зузеи иннақэлаз, – ихэеит
аб, ацэыкэбарқэа иблуз иахьанкыаз ицэа даатанартцэин.
Нас ахэычы инапы днахан, арафыс ашыапахы даана-
скеит. Арафыс адашкэа руакы акраамта арахь адгьыл
иалцшуан.

– Ари затахузеи атцла? – уи ишыапы нақэиргылт Бзаза.

– Изатахузеи, изатахузеи, иамазар иатахызар акэ-
хап, – ихэеит аб иаразнак иихэара анимоу.

– Изатахузеи?

– Атцла аңсы златоу абриалоуп, – иихэашаз игэала-
шэан дагыааччеит аб.

– Аңсы?

– Аңсы.

– Арт рыоныцка аңсы ртоума?

– Иртоуп. Абри икаңэо аңсоуп. Уи ас баша ианкамтэо
амахэкэа ирталан ицоит, абыгыңа аанагоит.

– Иазтода уи аңсы?

– Адгьыл.

– Адгьыл абри атцла ан аума?

– Аиеи, аиеи! – ачкэын ихахэы инапы налишыит аб,
– хажэкамбашь абат анахшалак ахш шафэанатцо, ишаазо
аиңш, адгьылгы атцлақэа аазоит...

«Ус акэзар, ашыац аңгы адгьыл акэхап...» – даахэыцит
ахэычы.

– Уажэы абыгыңкэа замамзеи атцла?

– Азын ахыта иканаңсеит.

«Сардион (иаб иашыа ус дишьтан иан, хыызшыаран иалхэон) ихахэггы азын иканаңсазар акэхап...» – игэы иаанагоит ахэычы.

– Урт абыгыкэа икаңсаз цсыма, нас?

– Икаңсеит, ибааит, аиеи, нас, иутахызар иңсит.

– Ани хэонкэа злактацоу агэы атла иалцит хэа соумхэази, нас урт абгыы зынза изырфамлозеи?

– Бзаза... агэы абгыы фалеит хэа уахахыоу, – дпышээрччо ихы ааиртысит аб. – Урт, абас рыпсы таны иангылаз, ипыркеит, ихыртэеит, ирхээрхыт...

– Аа, – ихэеит ахэычы, – уртгыы акрырфазтцоз иамырхит, – адгыыл ишыапы нақэиргылт.

– Зеггы иашоуп, Бзаза, уара сара саткысгыы еиғны иудыруазаап.

«Сардион ихахэггы аапынла изымаауа уиазы акэхап...» – игэы иаанагеит ахэычы.

– Нас иңсыз атлакэа рыла аума аонкэа шыктацоу?

– Ус акэхоит.

– Аңсы... изакэызеи иара?

«Уи закэу здыруанда...» – игэы иаанагоит аб.

– Бзаза, уареи сареи ас халагар иахыа акы аахыктамтеит. Уиацкыс, уаалеи хажэкамбашь хнашык-лапшып, ааигэа икоу, ицахыоу.

Агэашэ итытцны рфынархеит.

3

Тынчран. Зны-зынла цэит-цэитхэа макыана ихахаз аиказ атла махэкэа инарылапыр-аарылапыруан атцаракэа. Урт итеггыы настха аеашыоуку ирыкэфырт-уан, нас, арт атла махэ хахақэа ирыкэпраан, рыбжыы аеакала ирго, ирыкэфызтыз рахы ипыруан.

«Еикэфыртует, – ааигэахэит Бзаза, уи азы иаб иазцаара изымгэағгыкэа, инапы шикыз дхысхысуа дахынеиуаз. – Еибырхэозеишь? Ауафы изизеилымкаауазеи уи?»

Амщаду ахь даннеи, Бзаза даагылт.

– Уара уца, сара ара сыхәмаруеит, – ихәеит уи иаб
иахь.

– Уаха цьаргы умцааит, саанза ара уцшыз.

Аб дыццакы-ццакуа акамбашь ашьта тгәыхаа ахцә-
рырахь иахьтагалаз шыкоу дынталт.

– Бзиоуп, – ихәеит ахәычы ихала данаанха, даалах-
фыххан.

Дыфны азышьтрахь днеит. Уа икәызгаза итәан ина-
пала икәцаны ихитаз ацшхәынтә злагара хәычы. Азышьтра
табаны икан. Ахәычы ажәван дөацацшит: ацстхәакәа,
бба-ббаза, ишьшьылахауа, инеилыс-ааилы-
суан. Уи итачкәымкәа ратцәан уахь инаирххеит.

– Амш го, ицшшаза идәыкәуп, – ихәеит уи ацстхәакәа
рзы, – ақәа шылашьтәу рхаштны.

Нас, ицәгәазар хәа дацәшәан, днарыхәаччеит:

– Ақәа хәычык... хәычык азхом – цытк ашәыру,
акәымзар, ишәымбои сызлагара аангылт. Уи антәо
ипсуеит. Ирыцхамы, ацсы талар стахуп.

Ус, акы абжы иахан, даазырфит.

«Кәа-кәа...».

Бзаза ихы-ифы өеихаччеит. Азышьтра давалан
дыфны дышнеуаз, змах хәычык, ахәынтәа ташьшы
итатәан. Дагык, ахы заархәхәан, ацсы алышәшәазшәа,
ицеицеиуа изаан. Уи, ахәычы дшабазтәкәа иаразнак
инхәытдашьшыын, ахәынтәа өханагалт.

– Баша ушәеит, – ихәеит ахәычы. – Аха, уиашазар
калап, Цианцеи Хымцеи ракәзар, ушыны, уааитдыхны,
укакәаза адәы уныкәыртцаанза, иукәатцзомызт. Адагь-
гы рыцхашәшьа. Акәымзар, ус рхәо сахахьеит: ақәа
аныртаху адагь шыны, агәыштда ащада ирханы ишьтар-
цоит хәа. Ускан шәгәы цшаауазар акәхап, уи ауп
шәзыртәыуо... Аха заа иашәырур...

«Адагь азы ацстхәа дуззақәа ргәы цшаауазар, адагь
бзиазар акәхап...» – игәы иаанагеит ахәычы. Нас,

нак-аак ишьапкәа инапкәа җарықәиргәгәан, азмах хәычы дынзаапшылеит. Уа ихыхәхәала, итыртыруа ихын адагь кәтагькәа. Ахәычы иткааны цыра-цырала дрыхәапшуа далагеит. Урт рыгәтакәа арыц еикәатцәакәа ртан. Ахәычы иархәахьан арт аикәатцәакәа макьана ихәцзоу алахкәа роуп хәа. Убарт ацсыз хәыцкәа еиха иреипшынын рыцсы антәлоз. Нас рцыхәакәа рцәызуан, идагьхон. Уи еиха изеигьаршьоз издырамызт ахәычы. Ацсыз акәзар, ианхәычу инаркны иаашьтнахыз, ацыхәа аакамыршәзакәа иамоуп.

Арт акәтагькәа дышрылапшуаз, ибеит – руакы итаз арыц еикәатцәа кәазхахьаны.

«Ани ацсы амоуп, аха изаны икоуп, – игәы иаанагеит ахәычы. – Изазозеи, ицәырнагар, ацсы цәыргазар еиха еигьуп – убла хнатуеит, уартысуеит, уныкәозар уарныкәоит, ухәазозар уархәазоит, узсозар уарзсоит...»

Уи, ибла ааихмырсыгьзакәа, убри еиха идууз, арыц зыграз, акәтагь дахәапшуа далагеит. Дахәапшуан, дахәапшуан. Иблакәа ихьуа акынза. «Икалоит, абни изаны иамоу ацсы цәырнагар, ускан ацсы захьзу збоит...» – игәы иаанакон ахәычы.

Акраамта дахәапшхьан, акәтагь аоныцка иаграз аикәатцәа аатцысызшәа, иаатцысызшәа акәым, мацк иаазазазшәа ибеит.

– Оо–оо! – ихәан, инапы аанинкьеит, – ацсы ааигәахо иалагеит, уажәшьта изаны иахьрымоу атахымзар акәхап.

Уи акәтагь злаз акәырт җыт итегь акәтагькәа рацәаны иалан. Бзаза зны-зынла илапш ырфны урт инархигон, аха дара макьана ихәыцкәан. Илапш ырфны дырфегьых ани, иара итәахьы ииаигон. Нас, уи илапш аларкаца икын.

Ус, адагь ашышьыхәа азмах ахы җытнархәхәан, абла кәазкәа рыла игачамкны ахәычы инаихәапшит. Уи җыркәаца имамкәа, цьарак дыпшуазшәа анаба, иаргыы аҗамтәахзеит.

Ахэычы зегы ихаштны уи адагь кэтагь дахэапшуан. Уи афнытцка аусура иафын ацсабара амч ду – ацстазаара.

«Ацсы талоит... – даахэыцит ахэычы. – Ус анакэха, ацсы атып иахганы аеацъара итэахуп, уантэи атыпахь иаауеит... ацсы талоит», – ибжыы мыргазакэа убарт зхэаз икышэ хэыцкэагы урт ажэакэа агъама шрымаз рбеит.

«Ацсы агъама амазаап, – игэы иаанагеит ахэычы. – Арт исхэакэо ацсы ами изхылтцау, уи агъамагы рymoуп».

4

– Бзаза! Бзаза! – фылтит уи асоф даакэгылан.

– Ара сыкоуп, ара! – ибжыы геит иара ашта антытцка.

– Хара умцан, хара!

– Мамоу!

Нас, афны афнытцка дныфналан, зшыапы зытхны астал икэгылаз асаркэа ду днадгылт. Аха асаркэа лхы-лфэы лнарбомызт, ацэаакы акэчны икан. Зны лызмаграк асаркэагы инахьылшыын, нас лпырахеа дфохан, иаархэны, иахьафрамыз ала илрыцкэеит.

– Ахэаз атцалааит, шака ацэаакы ыкоузеи, икыдыстцаз акэаад быжынахра икоуп. – Атызкэа иркыдыз акэаад пшзакэа днарыхэапшит, аха еилгыашаара хэа акгы лымбеит. Нас, асаркэа днаныцшылт: афэа цэа лфатата, лкышэ хыцшша дыкан. Лпырахеа деитафохан лымгэа днахэапшит, уажэшьта акыр иаалныцшхьан. Лгэы иахьахэоз лхы илзацэымтэахуа лгэатцанза ицсгараны даакэыпсычхэит.

«Дызгбхандаз, – лгэы иаанагеит уи, ахэара дацэшэаны, – дызгбхандаз... дыфэуа, дыфэуа, дыфэуа азы сзалгаларын, афны сзеиллыргаларын... Нас ашколахь данысышьтуа абырфын цаха лхы иалапан дсышьтларын... кэап-кэап-кэапхэа».

– Кама, – аматурта акынтэи ибжыы геит лабхэа.

Ашырхэа дындэылкэеит. Уи, шамахазаак акэымзар, лыхьз ихэазомызт. Ибжыы, амш ицэгьахарц ианыкоуп

аипш, иааигәацәаны иаауан. Амардуан дналбаан хымапсыма аматурта дныџнагылеит.

– Кама, сдада, – ихәеит лабхәа ауацъаӳ дахыычәэатәаз, лара лахь ихы аахьаирхәын, – сыцкәын дабаӳоу, Ладикәа?

«Сыцкәын» хәагы шамахазақ акәымзар, дцаазомызт, ахәыцы иакәын дзызцаауаз...

– Ааигәа днеизар акәхап, – лхәеит лара, лҕы нхьархәны. Лыбжыы нытцакны диацәажәоижьтәи акыр шаатцауагы, астдәӳа хықәкыла данлазцаауаз дыпхашьон.

– Бзиоуп нас, дааип, – ихәеит уи. – Сдада, бсыргәаӳеит, аха зык насықәыстәар стәхуп, исызбырпхар.

– Изака гәаӳроузеи, аха ахьта шәылалар? – даакәа-нызанит. – Уаха шәыскәабап?

– Ахьта сылалан уажәшьта сызбыргозеи, дад, сжыы цом, сцәа цом, уажәы иббама, азы сзырхиа...

– Уажәытдәӳа, – лхәан, агәаџрахыы дныгҕалт. «Ибжыы абас иааигәацәаны изгозеи? – лгәы иааталкит уи. – Сара абра саанагазар, цъара баша еимхәак, шыбжъаанзатәи хыхьк, заа изытцымхыз ихапцк имыхыыцзар, акгы ицәыламсыц... Ихы хәартамкәа ибозар?»

Дцәытцыпшшәагы аеазнык днаихәапшит, аха тынч дтәан уи, акы дазхәыцуа. Абжъаапны аипш илабала ахәаҕы акгы асахьа тixуамызт, уи ус ипдышьтцыргәан.

Иара тахмада наза-аазак, абаакы иакәын, ихы-ичҕы аазыхәхәан, ипатцашлақәа пшзан, ус икыдыршалан акәымкәа, ус икышәқәа ирықәын. Инапқәа, ианиааз акыр ацъа зирбахьаз, уажәы, акраамта аус хьанта иахьалакымыз аӳынтә, еиҕа ианарыгха еиҕа иласхеит, еиҕа еитцыхәхәа иӳалеит.

– Бзаза! Бзаза! – ддәылтцны еиҕаҕылтит Кама. Ибжыы ахьынтәгоз еиҕагеит.

«Дызҕузеи, мшәан, уа, аа? Азлагарақәа хитцозар акәхап. Ус анакәха, ақәа леир ӳалап...» – даапшыырччит иан.

Азы ҫхонаты, рҫахьыркәабалоз, анышә ҫнарғәы змас аҫаҫарахь днеин, ауаҫьяҫ уахьтәи аҫы амца ҫалтцеит. Нас, алагьан ду ауаҫьяҫ аҫхьа инаргылан, раҫхьа азы хьшәашәа антәалан, нас ицәцахахьяз зыла илыбжәеит. Хазы аҫа уедрак азна убас илыбжәяз азы налыргылт.

Ауаҫьяҫ амца бзиан ианҫала, лабхәа иахь днеит:

– Баба, уажәшьта шәыскәабап.

– Сбаба, бнапы бзиа избоит, аха сыбцәыҫхашьоит.

– Ус шәхәар сгәы иалсуеит, уаҫа шәсымкәабацкәа сыҫоума, – лхәеит лара уажәазы еиҫа лыбжьы ааитцыхны, лгәы азтаны.

– Бзиоуп, дад, сыбҫа бнапы нықәыбшьып, егьырахь сара схы сахәап, – ихәеит уи, мыцхәы ибжьы ааигәаны иааҫуа, – Кама, сдада, сеыҫсахҫақәа сзырхиа.

– Урт хиоуп, ихиа.

– Хыхь исшәысцогьы, сҫьарацагақәа... – даахьахәын, даара дааҫсаны дыҫоушәа дналыхәаччеит, «хара срылацоит, амҫа сымоуп» ихәарашәа.

– Бзиоуп, баба, ишышәтаху... – лхәеит лара, аха уажәы еиҫагьы дшәеит.

Имаркан еиқәа ишьымхыкәа ус иаацаиркәкәан, ишьапқәа алагьан изааргылан, ауаҫьяҫахь изқәа рханы, асқам лақәы днықәтәеит.

Дахьтаҫмада цқьаз, иҫабызшәа ахьыбзиаз, лара даара хәтыр ахьлықәитцоз аҫынтә, раҫхьа абра данааҫнанагала инаркны, Кама лабхәа бзиа дылбон. Аха, иҫазшьа бзиа азы дахьылтахыз инахыхәхәоз, лара иҫкааны зеилкаара, зхәара лылымшоз акы ацын. Икалап, мшаҫены ианеиднагалаз аиҫш лхаҫа дахьылбо, ларгыы уажәшьта шьала-гәыла дара дахьырзааигәахаз мацара акәымзаргыы, икалап, абри аҫаҫмадацқьа ицәа абас лара лыҫсҫазаара зегьы змалдаз ахаҫа бзиа дахьалцыз аҫынтәи дахьылгәыцхә дуузгыы ацзар. Урт зегьы еицызар акәхарын, хәарада.

Даара имаршәа кны ихы лҕышын, изқәа лнапы анын-кыдылшыыла, зныказ илцәымығхан иаанылкылт. Уи аф-нытцкәтәи иаауаз, ашәа иахылцуаз пхарра алазамызт. Амца ахкыдшылоз ипхашәа иқан, егырахь, ф-мацәк рынахыс ашәа хьшәашәахьан. Лнапы пцтк ус ианаанха, цәкәнтәи мацк ихы арахь иааирнааит, илыхьыз еилика-арц итахызар акәхарын. Акгыы камлазашәа хымапсыма имақәахәаранза даалкәабейт.

– Баба, шәшьапқәа ма ишәзысызәзәоит, – лхәеит уи, лыбжыы лгәы азтаны, аха еиха ахәаа лыманы.

– Мап, баба дбыкәыхшоуп, уажәшьта бца, бызғыс-таанза уахь бықаз. Уажәшьта имариоуп.

Уи ихы, икәәкәахь мпахьшыыла ибзиан длырбан, афәдара ашә аркны дындәылцит. Дуалуашо афны даафнахеит – аргамаду илбейт бзиара шықам, нас адәахы дындәылкьан, фылтит:

– Бзаза, Бзаза.

Уи дырфеггых уантәы ибжыы геит.

– Икоуцозеи, ура, уа узфүзеи?

– Ихы ирхәмаруеит, бикәәтц, – ихәеит илымбазакәа афны абарца иаатдалаз лхатца.

– Унан, уабақаз абаапсы... – лхәеит уи лыпци-лыпци еихьымзо.

– Икалазеи? – иикыз ауғә нақ инкыдиргылан, еихаччо иқаз ихы-ифы ашәара нахысит.

– Баба...

– Ииуазеи, баба?

– Аеыкәабара дафуп, аха...

– Иабатәи еыкәабароу, бара, уажәааны, шыжьнацы? Ибымурауаз, уеизгы-уеизгы ахьта илашәтцар шәта-хымзар, – ибжыы ааиргәғәеит уи.

– Убжыы, убжыы, – лнапы фышьтылхит. – Ус итаххеит, аха игәы ееим, ихәазом, аха ус ихы ибозар акәхап... Саргыы...

– Барггы, барггы... – Уи ашыџхэа аџаџарахь ашэ аар-
тны дныџналт.

– Аеыкэабара сахьаџу зныкыр уџнасыжьлахьазар
умдыруеи, наџ уџнытц, – игеит атаџмада ибжьы.

Ладикэаггы арахь даадэылтцит. Уи ииџэара изым-
дыруа иџхэыс дналџаџшит.

– Амца ааргэгэа, – лхэеит Кама, – аха акы уиазтцауа
егьиуа уаламгааит.

– Цаатэыс исымоузеи...

Ладикэа даакэгьежьаан амца иргэгэеит.

Хатцеи пхэыси, изыгэ-зыгэза џымт иахьгылаз, ам-
ца ахьеикэылоз агэгэаџа, абжьы раџауан. Урт мыц-
хэы еикэзырџуан, рыџны иазааигэахоз аџамзаара
ашэаџхэаџ ишьтыбжь раџарц рџахызшэа.

– Сдада, – ибжьы геит ус атаџмада.

Аџыџаггы ахьгылаз иаатрысит. Кама ашырхэа аџа-
џарахь лџыналхеит.

– Схэынтэрақэа сзеибарк, здада, – ихэеит атаџма-
да. – Ыара санцо ишыџабтцац, иџарбаџа.

– Ыаракыр шэџар шэџахума, баба? – дтцааит Кама,
иаразнакгы ллымџа нкыдылтцеит.

– Ыароу, дад, џарггы сџар џалоит, – ихы дџахан
дналытцаџшит, зшьа злабахьаз ихаџыц ажџкэа рыла
дналыхэачцеит.

Ихэынтэрақэа зеггы ыџарбаџа ианеибалыркы, има-
хэар аанылкылт дџалыргыларц.

– Мап, дад, схала сгыларц суалуп, – ихэеит уи ива-
гылаз илаба аанкылан, – ухала ушьапы ақэгылара
улшонатц, азэггы дуцумырхыраароуп. Акэымзар, ауаџы
– аашьара бзиа ибоит, дашьцылоит.

Уи илаба џеитџаргэан дџагылт. Иџаца илбон шаџа
иџэыуадаџыз ашьапы ақэгылара, аха уи даара дышуа-
џы хаазгы, ииџэоз уаџылар иџахымызт. Даныџагыла
џыттрак иџеаникылт, ихлахатц гьежьуазар акэхарын,

нас ашьшьыхэа афеаара дныфнытын, аеҳэахь даины, илаба ицырхыраан, аҕэардэ лаҕэы акэымкэа, аҳарак днықэтэеит.

– Ашэ аашэырты, дад, уажэааны ашэ азэы иаиркуама, – иҳэеит уи ичкэын ихы наиқэкны.

Ладикэа, уи иажэа ѡбамтэкэа днеин, ашэ ааиртит. Ишыңшуаз ишьхныңсылан иҕаз аңсабара пшза афны иаафнаңшит. Ус иңшшэыдашэа иҕан, аңшшэы аазго ааңын шыа агэарахэа идэықэымлацызт, аха аҳауа иаа-нуалахьан афыққэа, еиҳаракгыы атцлақэа рда итэныҕэо иалагахьаз абаазатэы аффы.

– Ашэгы ааҳартып, аха шыыжьнатцы уеыкэабан, ахь-та улауцоит, – иҳэеит Ладикэа иееиңштэны. – Цьара уцарц угэы итэзаргыы, ицегыы иңхаррахаанза ашэи-тышэи унасышьтуам.

Атаҳмада уи иафжьюа адэахыы дыңшуан, аха илаңш хьаа хымызт, адэахыы иҕоу нзыжьюа азэы иеиңш, «иаасараза, уажэшьта зынза уара уахь снейуеит» аҳэон уи аңстазаара аңышэа затэык ада акгыы зцым ҕэышрала иҕэышыз илаңш.

– Ажэкамбашь хьар ҕалап, усшэақэа избоит, – иҳэеит Ладикэа, фымтэакэа еиламхарц.

«Уеизгыы-уеизгыы ус дшэартэ идылбалазеи?». Аха Ладикэа агэра игахьан иңхэыс баша ус акгыы шылым-хэоз, акы анылхэа, акы шыҕаз.

– Ирод даауама иахьа? – дцааит атаҳмада.

– Сардион уеизгыы-уеизгыы даауеит иахьа, ус ааиц-хаит, – лхэеит Кама.

– Уажэшьта сышэкэабейт, сышэшьышьит, сыхиоуп, шэара шэусқэа ҕашэцала, – иҳэеит атаҳмада. – Сара ссаасырцхалап. Шэара уажэы шэызхьымзас нас ишэ-цэыхьантэахит, шэааихала...

Даргыы иажэа ѡбамтэкэа хымаңсыма дасу иусахь ифеынеихейт. Кама афатэ архиара далагеит, Ладикэа адэахыы ддэылцит.

– Бзаза, о, Бзаза! – җитит уи пытк данынаскья. Уи иб-
жыы ахьгозынтә еиҗагон.

– Машәыр умун! – натциеит аб. Аб ахәычы изы игәы
тынчын, уи иакәым кәитцомызт, иара иҗахымкәә аеа-
зәы ихәатәы хатцаны, иахьакәым дцомызт. Зны-зынла
иахьахәлаанза ихала мацара дьхәмаруан.

«Иахья шаҗаҗалалак, ауҗраҗы ажәла каршәтәуп, –
даатгылан даахәыц-хәыцит Ладикәә, – аколнхараҗы
сызынцәәҗарақәә срылгеит. Иахья аҗны саагылап...
Ажәла кьатәуп, зынза иҗасоугьы җамазарц...».

Аштә дтыҗшны даныҗшы, ицәкамбашь аҳандақь аҗы
ихәуан. Ажәкамбашь баны данааиуаз, аколнхара иатәыз
цәык иҗылеит.

«Убарҗ еиваскып... Җбаҗа цыруа роуп, изакәызеи,
шыбьбьаанза инасыззоит».

Уи, алатцара ихы ианҗала, зегьы ихашҗны, дыҗкья ацә
ахьибаз шыҗоу иҗынеихеит.

5

Амра тлакашәара иҗеиртә аҗара аамҗа назахьан, аха
ажәҗан цьара акы ианымҗшыцызт амра, ишышәшьыц
ишәшьын. Ашьхақәә аапшуан. Урҗ ирхыккны аҗстҗхәәқәә
тшәәа иҗан, асы зқәыз ашьхақәә, харҗ шкәәкәәк аиҗш
ирытыхәхәон.

Аҗсабара шыҗшыц иҗшын.

Ақыҗа иалсуаз азиас хәычы аҗсы җан, лбаа аҗстақәә
рахь маҗ-маҗ изыҗуан асы. Азиас нырцә ашьшьыхәә иаа-
гылт амашьыналас «Волга», раҗхьатәи аҗыҗра. Ашә аар-
тны аҗаҗхәә инкыдыҗьлан даатыҗт арҗыс назаазак. Уи
иуаҗрахь днықәлахьан, акыргьы иааицлахьан. Иҗаҗаза
ихаз ихылҗа ду ааихихын, иҗьашза иҗалахьаз ихы
инапы нықәишьит, иқәыршәны исаны иҗаз иҗаҗаартә
инықәишьит. Дааскьан азы дынзаапшылан, илахь ааима-
ирҗахәт. Дзаазахьаз, ихәыцра зегьы злакәәбаз ари азы
уажәы имҗа ақуан.

Амашына ашьтахьтәи ашә ааиртын, даатыцит чкәы-на цәрышкәак, ицьынс еикәа бзиа иуатәакәа таҕаца, ицәатә кьае иблуз ҕацшь атцатан, ихахәы хьацшшәыла ихәда интаҕсо.

– Ари цәгьала ара ишцабжьахеи, – ихәеит ахатца дгәамтцуа, – иара табом, арахь... Ари амашынала ара сырқәахьеит, аха наҕгы хазлахалозеи, азагабаа хагарц хаҕоуп. Насгы, иахьа мракы аацханы асырз пжәаны аҕаанахар, нас уа ханхеит.

– Шьапыла хамцои, уажәшьта ибжьоузеи ара.

– Убжьы! Уара уоуп уажәы ахшыѳ сзыртцо. Уаха смоуц, иуоуп усҕак ухы уақәгәыҕны узцәажәо.

Ачкәын дааччеит.

– Уааины утал! – днаикәцәкьеит уи.

– Сара шьапыла сцоит, – ихәеит ачкәын, иеааирхәан ишьатца пшзақәа рышьхра дналагеиг.

– Азагабаа уагоит, уара мыхшатәы! – уи ачкәын иахьгы днатрысит, – сара исхарам акгы ыҕазам, ухы уалырцшызар, ус ухахәатәыла уныкәазомыт.

– Акгы сыхьзом, – дмыццакзакәа, ишьатца цыршыы жәпақәагы, иқлапад ҕацшьқәагы ааишьихын, заза зымбеижьтеи акраатцуаз, итаҕахахьаз, икәымшәышә-хахьаз ишьапаштақәа ахәынцәа злататаз ахаскьын ҕарцшарра инылаиргылт. Минутк иблақәа ааикәицсан, ихы-иҕы аалашеит.

– Ара амашына цьара инхажьыр, мацк азы хәава-ныкәар, ацхатәры хуп, – ихәеит аб, уи ишьапы анышә ҕыашы абас иахьықәиргылаз ааизымычхакәа, иаарта-ташәа, – ахьта улалар, ишцоуцсыхәо, уекзаменқәа шаҕа рыбжьоу умдыруеи...

– Цсыхәа змам акгы ыҕазам... – ихәеит ачкәын, уи ихәо рацәакгы дазымзырѳуа, азахьы дыцшуа. – Сара асынтәи сцоит...

– Бзиоуп, нас, акы сыхьуеит хәа ухәо сахааит нас уаргы саргы ихаибарбап, – иихәаз акгы ахьалнам-

доз игәы пыжәжәо, инапсыргәйтца аеыгәхәа аруль ианнықәикша, асигнал ытқкьеит; иаргыы даатрысын, ихыиңы еиҳагы иааицакит.

Ақкәын дышиашаз азахы иңынеихеит.

– Грышьа! Грышьа!..

Грышьа хымаңсыма иңынсқәа ааишьхиршәшәан, иахә ылаҳәан ишьаз тәкатәи иеиқәа ақапшьра акәара иналаңцеит.

– Грышьа!

– Изақәызеи мшәан? Амашына ргылан уаа, уаргыы урызгоит.

– Уара уоуп сара азы сырызго?!

– Узырсымгозеи?..

Ас сықазамызт, сыңсра аау, игәы иаанагоит аб, сгәы абас изкызсылози, иара чкәын қадыңгыгы дзихым-хәыцуазеи.

Усгыы игәы иаанагон, аха изыхқьозгыы идыруан. Идыруан, аха иагъа ус иқазаргыы, иңа ихәтәы шқахеимтқои. Иара ақкәын, ғыцнықәан данықаз инаркны, иаб дитәхын, ңара данцоз дихтәыуон, данааилак дидгъежьылон. Аха иара ңара данцоз дыццакуан, ағнықәа дангәарлоз дааңсан, иаха имамызт, дырғегьых дышихтәыуоз дышьталан дыцәон. Уажәшьта, иқкәын данығеидас, иааигәара дықазар итәхуп, – аха ақкәын иеахигоит, аргамату ибоит хәычы-хәычла хара дышицацацааз, дшы-харахаз.

Уажәы еиҳа иеиртатар, иаахтзаны диаңәажәар итәхын, аха иара итәала ихымзгышьон, иеылаирқәыр хәа даңәшәон.

«Сеахыласырқәхыоу азхоит, – игәахәуан уи, – исымоу зегыы ззыстаху аңындамрыцқәа иқны акәын уажәы иахьсыгыз...»

Асгыы игәы иаанагон, аха уи идыруан ари азцаара иара изы ус ишымариамыз. Ақкәын изымдыруазароуп

иамур иара ичылаиркэыр шилшо, уи шака ирыцхароу. Убрыгь анидыр – настэи ицстазаара цакы амам хэа ицхьазан.

Дырфегьых акы дацэшэом, абриакара ацабаа, иитыхым акацара, аеазэы ихы итацара ухэа иаакаи-цахыоу зегьы атцыхэтэан ишбашоу ихала ибар... Ицкэын уи хэтыр анакэимта – уа даалгон.

Дырфегьых ихы аакылирхэхэан, ицкэын иахь дыцшит, аха уи имаэтакэа ифыцракны, ишьаца штца-жэпакэа аклападкэа иртацыгэаз кацшь-кацшьза арахь иртыцшуа, нак-аак икны, акэыц дахагылоушэа, акаэара ишьапы ыкэыргыло азахы днеиуашэа аниба, амашына аахьеирхэын, ишьапы зыкэкыз ианнакэиргэга, анышэ цсасии ашьацы шеилаз иатцыкыкыо, алэа ыкэырчуа ифатиркэеит.

6

Грышья азы дынхыкэгылан, изшьапык аназара нзааикылт, ихьшэашэан, аха игэы иахэан изааимхзакэа ус иа-аникылт. Ази иареи анааимадаха, азыцша хьшэашэаза инаисит, фыфкэакгы аманы. Аффы уажэы имахауазар каларын, ус игэалашэон. Данхэычыз, амра аныфэагылоз арахь еибарыфны иаауан. Аха уи фыкэшаанза аталара иацэыцсуа макьана ихьшэашэаз ахахэ кьака ду икэтэон. Ускан аиргь-аиргьхэа уцынтца итасуан ффы цагак. Уи закэы ффыз иара издырамызт, аха ифызцэа ачкэынцэа руазэы ашьха дыргахьан, уи ихэон ари ашьха аффы ахоуп хэа. Ашьха аффы хэа акрыкатэкаязу издырамызт. Амра акыр ианшлак, ари ахахэ кьакагы ирласны ишуан. Изыкэымтэо ианалагалак, цака итагылан азы агэыдыртэалон. Нас ифыкэибахэан икэтэон. Уи амырхэага аффы ахылцуан. Азиасгы. Ахэылпаз азиас афыфкэа зегьы ирапысуан апысыз ффы.

Грышья азы дынталан, дмыццакзакэа дырт. Азы хьшэашэа деихыкка дканатцеит. Иеикэа ааишьеитан,

ишьапы еилеихэонатц, азы дхыцшылон уажэы-уажэы. Азы аакыскья акыр ацаџкэа ирхызсо ишыџаз џашьомызт. Ускан иатџахуаз ахахэкэа реиџарак, уажэы арахь иалцшуан, азынра изыгхаз акамбашь аџкэылкэа реицш. Ани аџа раџаэкэа раан иџанатцаз ацаџкэа уажэы инаскья-ааскьян игылан.

Ацаџкэагы аацсаны иџазшэа ибеит ацкэын: имариамызт зымч анталалак иаапкуаз ари азиас хэычы еснагь алаба навакуа амџацгара.

Ишьапы еилахэаны, ихы дџахан азыцшахэа даны-наныцшыла ауп уи еихагы ианеиликаа, ара зегьы, азиасгы данхэычыз ишибац ибартэ ишыџам. Иара иблакэа аеакала ицшуа иџалоу, дара убас аеытџахышьа рцоу – ишубац иубошэа, арахь иумбазо. Бзиа иубоз ауафы акраамџаза данумбалак, шэеикэшэаргы, шэахьзеибадырыз ауп иџашэшэо – уаџа акы аашэеилыхуам.

Аха ацсабара аеакала иџазароуп хэа игэы иааногон ацкэын, ацсабара ауаџ иеицш ирласны аеиџтанакуам, уи афархьмца иаџызам. Ахи-атцыхэеи ауафы иоуп – ас ирласны зееиџазкуа.

Дахьгылаз иџахыкшэа азы ахахэ дукэа иахьырхые-џоз, акраамџа иззыцшыз азэы харантэи дгэанатан иччошэа убон. Аха уи аччацшь иара иаџнагон. Аччацшь мацара акэым, уи ианахэаша раџэаны ишамоу атэгьы инардыруан. Аха ари иахьиасыџџэџоз алагырыз хаџкэала ицон, аџатэы иахьзаны иахьазымхэоз, абз аџы ишџабылгьоз мацара иахьиасуаз азы. Наџ аџынаарахь ианнеилак, иџажьыз ахахэ дукэа ианрыхьџашалак, игэамџхамџуа абжы цэгьахон, ашэах алхэата ицон, аха еилырганы акы аџэаанза иианогон.

Ацкэын уахьгы дыцшны даацышэарччеит.

Уи макьяна дзазхэыцуамызт, аамџагы убас ииаџыр ишцоз иара абыржэгы, уажэы ицаз аминут уаџа ишых-

нымхәуаз, нас ицон асаат, нас амш, амчыбжь, амзақәа, ашықәс. Уи макъана издырамызт ауақы дычкәыннатцы, игәыдычәало аамта азгыра ускак имырхьаакәа ишпико... Изгәамтазақәа. Аха имч ишәо данналагалак, аамта азырәаш дааштыхзаны иара иахьаҭаху дшаго... ахааназ икоу амшын ду, амшын еикәатцәа – аҭсра ашка иахьлеиуа.

Ацкәын иеааилеихәан, иҭьынскәа ахәынцәа иламсырц ҭытк иаатцаиркәакәан, азиас мацк игәы азхьаауазаргы, дахьазымдырызгы ааитахымхазазаргы, уаха дхьампшкәа иҭынеихеит.

Агәы хьаблаарақәа, абзиабарақәа, агәыблрақәа ртәы аахтны ианырхәоз изыхгомьызт уи, избанзар урт ауаа рҭала ишырхәои, иара ус ишазыкоуи хәыки шьаки рыбжьоуп хәа иҭхьазон. Иара иахьынзеибоз убас ихәартә дказтоз еихан: иаб иатцшьцәан ахәара идыруан, санычкәыназ сзеипшраз, хәахәак баны сшавымсуаз, уи гәагымзар акгы шатнымтцауз... Уажәы дшыкоу алахьеиршшарц, иалаҭеиҭәәкәарц акәызшәа иҭкалон, уи, ицкәынра хәдыкәтцара заируз.

Грышья иаб иашьейтцыб, уажәы зегы ахьцо, рабацәа рхәышҭаара иаху – аеакалаза дыкоуп. Уи иааҭаиттоз, иааихәоз зегы нагзаны агәра игон, ихеитцон Грышья. Аха изианамыжьуа аеак ыкоуп – ацәгыара ақәҭитзом, егьа дургәаргы дыцкьазом, ахьаршшара далагоит, аара иара ихы иадитцоит, уи иашьеихаб анцәа иеипш дихәапшуеит, ҭьара игәы акы алымсында хәа дыкоуп. Арахь иара игәы иалсуа азәгы хьаас имазам. Ацкәын ус ибон: иашьейтцыб ас мыцхәы хәтыр иқәитцо даналагалак, иаб еихагы иеирчуан, ихәхә ылихуан. Очамчыра даныкоу, мыцхәы хәтыр иқәцан иаб ус азәы дидгьежьыло димбацыт, аха иара уа зегы рҭы даҭсышәан, дхан. Ара усгы бзиа дырбон аҭнйтә, инаццангы ихәхә ылихыр иҭахызар акәхарын. ҭьара ихәхә аалимхзақәа дымәасыр дрыцхамзи.

Убри ихахә ылхрақәа иреиуан, арахь даацыпхьаза иабгьы, иашьагьы, иҗацагьы рҗы мацара акәымкәа, иа-аиуа зегьы рҗы даҗаеырбан иахьихәо, ицәашәҗатәы ада рыфны акы аафнымгакәа, Ага дцаны хазынхара шыҗаитҗаз атәы. Аха уахь иигоз ирымаз, усқан излархәо ала, аиргьхәа иқәкьакьаз ауаа? Рыхьатә кәасқьа ирҗазаргьы, ахырбгаларагьы алшомыт – убасқак ахьҗуеит. Уимоу, Грышьа иаб иашьа, ашьап җыцқәа атҗеиҗарҗ азы, агьдра зықәгылазгьы, хьхь ахафәа нызкы-лоз ақьырстақәагьы, ахәыблгьы ирҗыцыр, иара ажәйтә гәеихасагьы афныҗқала алампа аҗыҗиқьар акәхеит. Ахафәа акәзар, иаахьхзаны ирҗыҗтәхеит.

Аҗкәын иабгьы, – иашьа абас раб ифны анирҗыҗуаз, иара илымхәҗә иқәыжьны дтәан. «Ихь дахәааит, азәы акы ицәахамгеит, азәы хьҗырыхом...» – ихәон усқан.

Иеитҗбы диҗхраар илшон усқан, уажәы атҗкысгьы.

...Хазы данҗоз, хазы ами, Агаҗа данҗатәҗьоз излархәоз ала, ирҗоз ирымаз: иабду – Марьхә иеибашьуаз рхәы ганы дшыгьежьюаз рҗыхәа бғалт, ибафҗаҗгьы рымбеит. Аҗәқәа усқан, уеизгьы иумазар җаломыт. Камбашьки жәыки есышықәса ираазоз ахәеиҗеи ашәахтәқәа иргон, иагьрызхомыт.

Грышьа дныхгыла-аахгыло, ақьыҗәыра зхьҗәахьаз, акыр зхьҗуаз абганҗ еиҗа ихьыхбараз пшаауа, амфәду данылан дҗон. Иууаза ишыҗаз иқан, атҗарақәа ашәа рхәомыт, ус зны-зынла «җәит-җәит» хәа еиқәҗыҗҗуаз арҗынақәеи арбағьқәеи рыбжьы ари аҗәаҗәымҗра рзырқәаҗомыт. Амфәа нымфәахьҗ-аамфәахьҗ ишьҗаз адәқәа җьара-җьара ашьаҗ җәа нарылпшқәахьан, аха макьана ицәхәын, какаҗкгьы фрылымшәаҗыт. Иара данхәыҗыз, ихь идыруа данықала инаркны, иабгьы иангьы ақьыҗаҗы дааганы дынкаршәны иҗеит. Усқан иаха рымамыт, инхар-инҗыр акәын асынтәи Ага иахьнеиз. Иара дхәыҗын, аха акгьы ихамышҗҗеит: акраамҗа дгәыкуан,

иани иаби гəхьяаган дыцсуан, аха нас дашьцылт. Ускан ианду лыпсы тан, ирласынгы иан длыцсахт. Иаб иашья Ладикəагы дычкəыназан, аха абра изиуит.

Ашьтахь, данышеидас, иани иаби рыкататəкəа зегы ианрылга, иаргы дыршегых даашьтцаа дыргеит. Дырго ианалага, Ладикəа ишьапы иеаакəыршан дикит, срумтан хəа (ианду дыцсхьан). Акраамтагы ихамыштуа изынхеит, Ладикəа ахааназ идимбалацыз ала дахьихəапшыз, насгы инапы хəычкəа мчыла иааимхны дыширгылаз. Еихарак изхымгоз убарт анапы гəгəакəа шацара рымамкəа иахьыкалаз акəын. Ашьтахь, агəра игеит, уи иашья игəы нхар хəа дшəаны шакəыз ус зыкаитцоз. Егья ус акəзаргы, уажəы цкья ианеиликаагы, уи ихамыштит. Макьянагы агəра изгомызт, мацк иадамзаргы адуцəа рахь аихабра, амчра ацацхья ахыларкəра злам азəы дыкоуп хəа.

Грышья уахь даныргагы, иаби иани рыфны, ақалакь, аулица акраамта дзашьцыломызт, ақытахь, дахьяазахьаз ихон, дгəыкуан. Аха, иаби иани иара ус цхныкгы арахь даармышьтит. Дара абас иахьихаштыз, дызхылымцыз ауаа ахьеицьеишьоз азы ршья руан. Ибла ишабоз, ихəыцны дрыцхамшьакəа. Ршьагы руан, аха иеилахəара, иеилацара, амаланыкəакəа – акы ааигрыжьуамызт. Аха иахья уажəраанзагы урт зегы, иара игəы канатцап хəа акəымкəа, анаццəа рзы икарцошəа ибон. Иахьягы, ифызцəа азəы диеицəамкəа дахьеилархəогы убри афнытə ауп хəа хатыр изакəзамызт.

Зегы иреицəан ақалакьтəи ашкол ашьцылара. Анардасцəеи, ацьыбаталацəеи, ацəыцахəытхəытцəеи, аимаакəыршəцəеи рхəычкəа рыла итəын уи. Арахь уахьрыхəапшуаз аблуз шкəакəакəа ршəын, ашəыра заманакəа ркын, агалстук кацшькəа рхан, аха урт аеакалаза икан, убарт иреипшу ахəычкəа цьара икоуп хəа дыказамызт уаанза.

Уажэы идыруеит, урт рахьтэ амзышэакэа шыра-
цэаџугыы, уаха назтахымгыы шыкоу, афызараџгыы, аца-
раџгыы, ауаџраџгыы.

Иаргыы убри ақалақы, аулицей, амшыни, ашколи
ахаангыы дрыбжъазшэа дкалеит. Ара дахьяаиуагыы игэы
хьяауеит, аха азиасгыы адэқэагыы дахьырзымдырыз,
иара ишиџаху рџахьидмырбо цыоушьартэ иказам.

Ари ацшахэа рхақэа хэмарырџас ирыман аќнытэ,
цъара цансгыы мџахэастак нмыжъзакэа ицэаџэаны
ианышьџартцалак, даара ргэы иалсуан.

Урт зегыы игэалашэон ауп Грышьа, игэалашэон ауп.

Амџаду днымџахытдын акэарацџа шыкоу иџынеи-
хеит. Ари акэарацџа азиас иалцны ацсыз џалон. Асырз
анлеиуаз аамџазы, иара азиас иахьяалалоз мацк
иџаскъаны ацсыз тоцуан. Уи – усќан иара ицегыы
данхэыцыз, ара даныќаз. Аха уажэшьџа иаќэытцъан.
Итоцуаз ацсыз абаќаз, есышыќэса азиас ахахьы ицаны
хэшэы баацсык џартэон, ацсыз акэым, цъара «уаќ» зхэоз
дагык џаршэымкэа иаарылгон. Азиасгыы акраамџа, ус
иќьалан цъара акы џаршэзамкэа, иќэыќэмашэыќэмаха
иисны ицон. Ара иаванхо иргэалашэоит, ари азиас
цсыз агны избахьадаз, ихэылыхэылуа иџажьын. Еспцхны
ргэыштџаархэыра ашэахэа аныцханы убла ихыцџа-
лон, есаацны, шаанза асыцсақэа рќынтэи азиас иаа-
нагоз асырз ахэылцаз аџаџкэа рхэыржыы еиларгыло
ианаарыџаџеалоз, акэарацџа ахьялалоз иџатцакны
иќаз азыжъкэа рџы гэыц-гэыцла рџеизыргон, ахш
ачыргэ ианџачуа аицш, зыкэџагы зыџрашны иќаз
атоцра цсызкэа. Абри ршоура иџаџьаза рыхкэа
рахь ирылнахэан, акраамџа рџыдрыхьуан урт асырз
џааршэ ала. Ус-ус, рычхара хытцны, ахэлара рџеалакны,
ишхэыцкызгыы акэарахь идэыќэлон, нас уа иџеибагэа
аџара иалагон. Ирџон, ирџон, ирџон – рыџедырдон. Урт
арцынақэа ирышьџагыла ацџатџага аќэџо рџаархон

аңсыз арбағықәа. Акәара ихыжьлаз акәырт иакәтәоз уи аңстатқага ңшашәшәыла зыңсың лазга-қазғоз акәара иархьшәшәоз атх иалңхон, ицәытцыңхон ишкәакәаза лашаран.

Грышьа игәалашәоит, уажәааны ари акәараңча азиас иахьалало атңангәара ҕартңон ағышәта атан, акыр иаахыкны, итопуа аңсыз рацәазарғыы иакыртә аҕара атың рызныжьны, акәараңча ааихтәазаны атңангәара ҕартңон. Хәылңазыла рыңсы заны наҕ-ааҕ аңаққәа инарықәион ауаа. Аңсыз акраамта итоңны, ирҕьоз ртцыхәақәа рышьтыбжь агара иааҕәытцны, рәаартынчны атцара ианналағоз, еиҕа аңышәа змаз ағышәтахь днәи-ны, ағышәтаркыга аапыражьны икуан. Егьырт еибарс-ны итоңны иҕаз аңсызқәа иаарыралон. Ашьапы иадыр-гон иааңсаны иҕаз аңсыз, уаңтцәыла икны, ипаңтапуа ирҕәынхәалаз ашыла ҕәыкы афәы зхыз рмакәанқәа рахь ағынадырхон. Нас иаразнак иаарыжәлоз аҕауа иахәәены, уа рәаадыртынчуан зуал назыгзаз аңсызқәа.

Акәараңча алаҕьаб ташьшы, аңсрашәоу абзарашәоу аиргьхәа акы ахәон. Грышьа ааадахьшәа иамаз азыжь дыңтаңшит, уи еитцапата итатәан, цьара цсы зхоу акы зтоу еипшымызт. Ихы итцегы ианынахеик, аиргьхәа ихыиҕы аанибааит. Хәычы-хәычла еиҕа ианыңшит исахьа, даара итәымызшәа, аха итқааны иара ихәаңшуазшәа ибеит уи илаңш. Ихәаңшуан, аха абри дабазбахьей, иарей сарей хәбеикәшәахьей, насгы иахзеилоузей хәа итцауан уи. Иаразнак ихы аышьтихын, ирласны акәара днытҕьейт. Адәы дахьнықәлаз, аккара илцны камбашьқәак арахь рәаархейт. Аккарахь хәыцқәакгы рышьтыбжь гон.

– Акамбашьқәа шәырҕәатц, афида азы ақәтәатәуп.

– Уаҕа имго иҕастоит ҕумтын акәымзар!

Грышьа уажәоуп дангәейта, аккара уахьаалтцуа, ахьа-ца ашьапаҕы итцтыуа, нас убри инаркны акәара аҕын-за еиҕа ианаарәароугы изырцәаакуа азыхь аңхьашәа

игылаз ачкэын. Уи ихэда убас иаун, ихылпа бизкьякья атцэфан иахарпоушэа акэын асынтэи ишубоз.

Грышыа дарччеит ари.

Дыччаны уахь даныпшы, ачкэын днытцаба дцахьан. Дааццакны аккара даназааигэаха, ахэычырацэа рыбжыы иахаит. Аккара даннытцала ибеит, ахьацанаа ду иадгылаз ажэкамбашь ду. Уи иаакэыршан ахэычкэа гылан. Згаб цэрышкэак, икэсхьаз лытцкы капшыы дтакыкы, уи ахьацанаа дыкэгылан. Лара латцкыс иеитцаз хэычкэак акамбашь иагэон, нак ахьацанаахь итцегыы инаскьарц. Аакыкья азыхь ааос иибаз ачкэын цэрышкэеи егырт иреихаз аеа чкэына махэажэ-шьахэажэки арахь иааскьашэа игылан. Урт уажэы-уажэы рыбжыы атцэы иахатцаны иччон, нас ахэычкэа ирытцакьон.

– Шэагэ, шэагэ, ашьапкэа шэаб имгытцроуп!

– Дшыкоу убауоу, илымхакэа ихы рыбжыазза.

– Уиас, унеи акэымзар, уаниз амш угэаласыршэоит!

Азгабгыы даарак ишылтахымыз шашьомызт, аха урт дрыцэшэозу, уажэы-уажэы лшыапы уахь илырхон, аха акамбашь азкэа афынза илзынагзомызт. Лытцкгыы тшэан. Ларгыы царык лакэын, лыблакэа ачча рхыхэхэыла, лхылфы хыршашэза.

Храк иакарэз акамбашь иагэозгыы абомызт, абга тарлакьны иахьгылаз, хара цьара ицшуан, изыкэгылаз анышэ атцаеыло.

– Иауам! – ихэеит акамбашь иагэоз ахэычкэа руазэы дхыжэза даарылцын.

– Уахь унеи! – ишыапы наикьан ишытахь инахьирсит ачкэын махэажэ-шьахэажэ. – Ашьапы уатцахароуп ма иуркэацароуп!

– Ашьапы датцахатцэкьандаз, икьатеикэа арахь ифала ихамбарызи, – ибжыы атцэы иахатцаны дааччеит егыи, ихэда ду аргыарахь ирнаан, ихылпа бизкьякья ду шамоу ихы хьартцэины ачкэын хыжэ хэыцы дихэапшуа.

– Хаит, иулазтцаз иулихааит изакэйтэ мчузеи иа-аулажьу, акамбашь! – лыбжьы царыхэтэаза иналыр-геит азҕаб, акыркырхэа дааччан, дыңан акамбашь абҕа днақәпалан, иаразнак днақәтэеит.

– Оо, оҕо-хоро! – иөеибархәхәеит ааскыа игылаз ахбыццәа. Ани ахәдатхәа али-ңси рыбжьара акамбашь ашьтахь днадпалан, атцыхәахь инапы ширхаз ибеит, ахахә еикәатцәа ду еиңш игылаз акамбашьгыы ҕатҕкьеит. Ахәычкәа адыккыан ақәыцра инылаңсеит. Азҕаб хәычы пшшәы зхазамыз лхы-лҕы илаңш нақәшәеит. Акамбашь аапкызшәа акәын ишцоз. Азҕаб ңыара махәык днанкыар уаха лтахзамызт.

Грышьа али-ңси рыбжьара даакылкыан, акамбашь днапыххылт: уи изыртәир адәахыы ахы архап, уахь арасра ыкан, дканажыыргыы усмызт. Аха акамбашь акгыы абазомызт, ишиашоу ахы иқәкны иааиуан.

Уажәы даныццакы, уи рыбжьы шақәдыргогыы ихаш-тит, данхәычыз иидыруаз. Уаха ишқакаитцоз, ус ды-хәхәарц иҕы анааихих, аңсы талт уи данхәычыз ибзиан иидыруаз:

– Ореи, ореи!!

Акамбашь аанымгылазакәа иаатәин, адәахыы имцакәа, дырөегыы абнахь ахы археит. Иаапкызшәатцәкыа акәын адгыл тарҕыло ишцоз.

– Бың, бың!!! – ишилшоз ибжьы иргеит Грышьа. Азҕабгыы иаапкыз акамбашь дахууан атаз аашытлыр-геит. Грышьа дыҕны дналхаххит: дахькақаз нышәын, иҕыарамызт, дашкгыы ытцыхәхәомызт, аха лхы лшьамхы иқәырғәғәашәа лҕахьяалреиңыыз ус дынхеит.

– Ибыхьма, бжьы бцама? – Грышьа уи дылҕапшырц итаххеит, аха лхы убас илыкәалыреит, бартақәа амамкәа.

Убасканоуп иангәеиҕа, дахькақаз лыткы шыңжәаз, лцәагыы маңк иаацәғәыхаан ишыкәаз.

Ихы дөахан даанаңшы-ааңшит, ахбыцқәагыы, ахәыч-қәагыы нытцаба ицахьан.

– Бзиоуп нас, сара сцоит, – ихәеит Грышьа азғаб лахь. – Баргьы бгылан бца.

Аккара дѳыцдалан, хьаца шьапык ашыцламтә ахныхәхәы иахьыказ иенадцан даагылт. Асынтәи ибзианы дибартан азғаб... Уи рапхьа лхы хәычык иаалырқәацан, дцәытыпшны даанапшы-аапшит, нас лхы ѳышьтылхзан даанапшы-аапшит, дагьѳатқьеит. Уи дытәрышкәаза, ашьабста даѳызан. Дышгылаз лхы ырпшзан иаахырны, лышьтахь ахьыпжәаз днахәапшит. Убри аамтазы, аккара уахьнытшәо иказ арасра жәпара ақьынтәи рыбжыы атәы иахатцаны адрухәа иччеит. Лара ашырхәа арахь лызқәа лырхан, лнацәа дуқәа кьакьаза икны, лнапқәа акы нақ иго, акы арахь иааго акы длыр-бон. «Ари шәақәтәоуп, ари шәывакуп» хәа аанагон уи. Изықәлыртәозгыы аеада акәын. Лыварахь мацара акәзамызт, лышьтахьгыы цапшьза иаапшуан. Грышьа дааччеит.

– Ичапшьза, ичапшьза! – рыбжыы атәы иахатцаны идьиргеит атырасра ақьынтәи.

– ...Ичапшьза, ичапшьза!

Лара дырѳегьых ирлас-ырласны, «шәақәтәоуп, ишәывакуп» дырбо дѳатқьан, апшзеипш аккара днылапқа дцеит.

Грышьа дааччеит.

– Ичапшьза, ичапшьза! – пытраамтак ағдара ақьынтәи игон ахәыцқәа рыбжыы. Нас зегьы ааикәтәан, апсабара зымехакны иказ ашьхныпсылара иааиланакит дырѳегьых зегьы.

Грышьагыы уаха уаѳ дааипымлазакәа хыхь дыѳхашәалт. Амѳаду днанысны, амѳахәаста тбаа данылан иѳанынеиха нахыс, дибон хәычык иееиқәыпшьыхаа азмах хәычы дахьхықәтәалаз. Азышьтаѳы даннеи ауп уи Бзаза шиакәыз анидыр. Игәы аатгәырғбааит рацәак дшимбацызгыы, уи бзиа иибоз иаб иашьеипа хәычы да-

ара дитахын. Азышьтра дталан дышнеиуаз, ацшхэинтэ иалхыз уи излагара хэычы днахагылт. Азышьтрагы тѳааны иќан, ацшхэинтэ злагарагы кѳызгаза итѳан.

– Бзаза! – ихѳеит ибжыы рмацзан Грышьа.

Бзаза иеимырдысит, аха ихъз шиаѳаз аќара удырыртѳ, мацзак аѳааитанаргѳѳеит ицѳеижыы хэычы зегыы.

– Бза-за...

Бзаза ашырхѳа дхѳахѳит, дагыibeит. Акы дакзамшѳа дѳатќѳан, Грышьа ихѳа днахынхалт. Иаргыы акраамтѳа дигѳыдыргѳѳаала дикын, нас ихъшѳашѳаза иќаз изамѳаќѳа ааигѳзит. Цѳаќа даныѳаиргыла, хэычык дыцхашъан, ихы аалаирќѳит.

– Бзаза, удухазаап, уарцысхазаап! – ихѳеит Грышьа. – Аа, исхаштыз, – ицъыба дынталан ѳ-шоколадк аатигеит.

Бзаза дцѳытыцшшѳад днарыхѳапшын, ихы-иѳы аалашеит, аха инапы днамыхеит.

– Ига, арт уара иутѳуп, – инаидигалт. Бзаза инапы днахан, ашьшьыхѳа иааимихын, ихы-иѳы ччацшьла илаша-лашо иѳышьтихит. Грышьагы уи днаихѳааччеит. Нас, Бзаза, арахъ дыццакцѳаргыы дацѳыцхашъо, хымацсыма руаки наќ ицъыбахъ интѳеитан, руаких рацхѳатѳеи аќѳаадцѳа иаалихын, ацырцыр аќны даннеи, иара ус инапы аахышьит. Уи ашьтыбжъ аргеит.

– Абжыы иара иаѳызоуп, – ихѳеит Бзаза макъана дыцхашъаны, инытѳакны.

– Уи шѳа, Бзаза? – даара дазѳлымхан дтѳааит Грышьа.

– Иара цырцыруа иќами, – ихѳеит Бзаза, – абжыгы убас иќоуп.

– Уи аиаша ухѳеит, сара игѳасымтѳазацызт, – иаацъеишьеит Грышьа.

– Ари цырцыруеит, аха итатаза ицырцыруеит, абжыгы тѳаоуп, – ихѳеит Бзаза. – Атанаќыгы ас ицырцыруеит, аха икъаќѳоуп, абжыгы къаќѳоуп. Цѳанцеи Хъымцеи

аңсызкразы итдырхуаз ахәацқәа зтарыңсоз атанақьгы убас икан.

– Оо, Бзаза, арт сара зынза исыздырзом, – ихәеит Грышьа, гәыкалацәкьа, – ифала, ифала.

Бзаза ашоколад даннацха ихыиҕы ааихалашеит. Грышьагы игәы иахәан дааччеит.

– Ара узтәоузеи, Бзаза?

– Ароу?.. – дааҕахеит Бзаза, аха даахәыцхәыцын, даанаңшы-ааңшын, ус нацицеит: – Уара иуасхәоит. Уаҕы иасхәар калазомызт, аха уара иуасхәоит. Абра акы гәатан исымоуп. Уаалеи, иусырбоит..

Бзаза азмах хәычы дынхықәгылеит, Грышьагы ихы ларкәны уи дынзааңшылеит. Адагь ахьхәыцатцәиз еилаханто азыхәашь ҕханагалт.

– Ана упши, ани адагь кәтагьқәа рахь, – ихәеит мажажәала Бзаза. – Ани еиҕау аҕыт аҕы рыгәтаза иҕоу акәтагь убауоу?

– Исымбакәа.

– Уи агәта иҕоу аиқәатцәара еиҕа ишеиҕау убауоу?

– Исымбакәа, уи еиҕа ирласны игәылтцуеит.

Бзаза дгачамкны уи днаихәаңшит:

– Уаргы иудыруама уи?

– Издыруеит... Сгәы иаанагоит ус.

– Иудыруеит, – ихәеит Бзаза, ихыиҕы ааихалашеит.

– Абни аиқәатцәа аҕартбаауеит, избанзар аңсы убрахь италарц иҕоуп. Аңсы макьана иҕазам, аҕроуп иҕоу. Уи аҕрагы макьана ихиазмар акәхап, аңсы мааиц.

– Бзаза! – ихәеит Грышьа. – Уара уссируп, уара укәышцәоуп уажәнатә.

– Убри анааиуа збарцоуп ара сызтәоу, – ихәеит Бзаза ицегьгы ибжы рмаңны. – Иааианза сцазом...

Грышьа ихы ларкәны ахәычы изамҕа ацәах аахиргеит. Игәы рахатца адунеи аҕы аиашеи ақьиареи, аңсабареи ауааи реизыкәзаара, реицәакрада акгы ыкамшәа даакалеит.

– Бзаза, – ихәеит Грышьа. – Уи макъана иааизом,
– ихы ларфәзаны днахәаңшит, – аха, аиашаз, иахъа
игәылтыргыы калоит.

– Иааир?

– Макъана акрагуп, уажәы афныка хцап, нас аха
соур, саргыы суцаауеит. Саргыы ахаан исымбац акы аңсы
штало.

– Бзиоуп, уажәы хцап. Нас сумбар, арахъ сшааз уды-
руаз.

Еиманы рфынархан, ңытк инаскяхъан, Бзаза даагылт.

– Уаха азәгы иаумхәааит, – ихәеит уи ибжыы
нытцакны, – ари шызбаз уафы издырзом уареи сареи
хада. Ирацәафны ирдырыр, зегы ахәаңшуа иалагар,
аңсы шәаны имааизар калоит.

– Калашъа амоума, сара амаза ацәахышьа бзиазан
издыруеит.

7

Грышьа иаб имашыына азнырцә аңшахәа иангы-
лаз афны амзырха инадырххылан иааникылт. Агәтәы
матцурта даафныңын, дыццакы-ццакуа арахъ ифәаихеит
аңшәма.

– Махран, уххъ згеит, еснагъ усыргәаңкуеит, аха
сацоуцарым хәа сгәыгуеит, – ихәеит Грышьа иаб. – Абри
азы акы хзазымуит, азәгы акы хцаңсамхеит уи азы...

– Хәаи ишңоухәо, Ианкәа, уххъ згеит, – ихәеит аңшәма,
аукуы, еинаалак, ицәажәашытыбжъ бзиан. – Уафцас
хәхъеибамбо ауп хгәы иалоу акәымзар, уара анцәа
уахирбазар, еихәу гәырғара ыкоума.

Уи ашырхәа днеин, ифбаны еифәагылаз агәашәкәа
кәақьаза иааиртит. Ианкәагы амашыына дынцатәан,
аус ааирун, ашышьыхәа амзырха днықәлан, агәара
иазааигәан инаиргылт.

– Ахәаи акы уацәымшәан, – ихәеит Махран, – ама-
шыына цъара азәы дакысырхәа.

– Қалашья амоума, ари уажәада иансмыжьыцкәа сыкоума, – ихәеит Ианкәа дыпсышәаха, – уажәада усмыргәақыцкәа сыкоума.

– Убри ухәо уалагар, сгәы иалсуеит, – ихәеит Махран дышшәырза дахыглаз. – Хара хайбаазахъеит, ара зы хәычык хабжьан умхәозар хайтаацәарами.

– Уажәшъта уаха цъарггы сзымцозар акәхап, уатцәы уеизггы ара саиуеит... – Ианкәа ацара итахытцәкъан ифынеихеит.

– Ус аныкаутца сгәы ишалсуа удыруаз! – ибжьы царыхәтцәаза ифаиргеит ацшәма. – Цъара уфы мыртысзакәа!

– Уаха уара умсит, насггы сара амашына ныкәысцоит хәа сафуп, иара усггы – изжәуам, исфом.

Ианкәа идыруан, Махран егья ухәарггы, уртқәа рфы хьархәшья змамыз азәы шиакәыз, аха иахьынзауа ир-мариарц итахын.

– Ма хашгылоу, – ихәеит Махран.

Ас ирмариан дахьазааиз аафьеишьеит Ианкәа. Махран ипхәыс пхәыс назаазан, макъана акыр дызгабын. Уи аирызи ашәаза ххны, афыктцәатцәеи иарейи знызи атцәақәа зынгылаз саанки лыман амзырха агәтахьы днеины даагылахьан.

– Иахтоу, иахья хашта зшьапы тазыргылаз, арқыс бзиа, еицырдыруа, абзиара умаз, уфны абзиараз имфахытцуа, уара уахымфахытцуа абзиараз умфахытцуа, уныхәаныпхьан анцәа укаитцааит! – ихәан, ацшәма интыркәкәаны ижәит. – Ашта укәыргылан ухамоуп, ацсра соундаз, – нацитцеит уи иатцәа асаан ианыргыло.

– Ишпоухәо, уара абзиара зыкалаша, ихыхәхәа иказ атцәа асаан иаанихт, – хазтоу, згәашә, зыфнашә, згәы абас итбаау анцәа уиныхәааит, еснагь абзиараз умзырхахьы ршьапы еихыргалааит.

– Абзиара зыкалаша! Ацшәмацәа бзиандаз ас ашта укәыргылан урымазауазма.

Хәбаҫа ныхәәҫа аник, ииулак аҫшәма иеәаимпы-
тыкәкәәан рашта дынтытын, ацхатәры ахьхыз ахь
аҫшахәә иаваршәны иҫынеихеит Ианкәә.

Махран иәадахы инхоз иаб иашья иҫынза дназаан-
за азиас ахь дхьатәиуан. Азиас аҫы дназаанза азлагара
хәычы ахацәә дныкәыпшит.

Азлагара хәычы мшаҫены ишибац иҫан, ашә
хьыдыәрза, излахыбыз аҫауар еиқәатәәханы, изкыз
атәлкәә ахьыҫахьаз ыҫан. Убас иҫан, аха ақәә кылсу-
амызт макьана, еиҳаракгы алуҫаә аҫы. Алуҫаә ақәә
анақәтәә – нас башоуп.

Ахаҫагы мшаҫенеипш ишеибгаз итыстысуан. Аха
цәҫа иахьыҫежьюа улаҫш ахьымзо иатцан азлагара-
бырбал, уи акәын иара цсыс иахазгы, мчыс иамазгы.

Ианкәә азлагара илаҫш анынахига игәы иалсит,
уаәцас иахьыҫатцамыз, азәы дахьыҫамлаз убри ахьы
зырҫыцшаз. Иаҫахузеи – гәйдкылак аҫауари, жәабаҫа-
жәохәҫа метр атәли, цыбак азна атәымҫи роуп. Ибааз,
икәыршә-царшәны иҫоу аҫқәә ртыҫан аҫыцқәә атәзар,
ашә зынза иаарҫыцзар – еидарак аҫыбжа ауп иаҫаху.

Аха уи идыруан, ус иаарласны уаҫы ишыҫаимтцо, иар-
гы инапы шымаазо. Иара ара даныҫазгы абастәҫья
игылан, аха акризыҫатцама. Амала, абастәҫак ианықәслак
еиҳа ачҳауеит. Иҫыцны ироур, мчыбжык ала ала-аҫы
ахьтоу умбо иҫартцоит, аҫырақәә идырганы, рацәала,
шәыгала ишәны, аиндеиәә рҫыза иеипш. Уажәы ргәы
рзақәкзом, рылаҫш аәнагоит.

Иара Ианкәәгы уи игәы иаанагаз еиҳа даартынчит.

Аха, уеизгы, зегы еиҳа антцра рымоуп, ауаҫы ида!
Иара хыхьынтә, иахья жәантә абҫа иеәтаны дылбааҫьон,
цәҫа дыҫоуп шухәә хыхь дхалон. Уажәы, знык ихало-
да хәә, амашына нахьхьы ианиртәиз аахыс ицьябон.
Ицьябон, избанзар уи шаҫа изтәоз идыруан, аҫхзы
дагон, уажәы-уажәы дакуан, нас, иҫсы еивцахо хыхь
данәеилакгы, лацәәжәә имамкәә дҫанатцон.

Абас, ауағы, ашыабстеипш, ақсабара дацәаны, дажьны дшыкоу, данааскьалак, иаразнак джьымдырхоит. Еихагы еицәоу – уахыгы дыкамкәа, арахыгы дыкамкәа дықәхоит.

Башоуп, арт атцарауаа, ашәкәыџџцәа еснагы еидашыло ирхәо. Ашәкәыџџцәа ртәы еиха идыруашәа ибон, иаргы данқәыпшыз инаркны акыр қәаад ниххан (бзиарас икаитцаз уағы иимырбеит). Зны-зынла уахы ихынхәуазаргы – исасцәаны ихынхәуеит, џнык дыргыларгы – дачак еипшуп. Ауаџгы ашәарыцараз икны ирыбжьаз ахышь даџызахоит. Ахышь пхынрак ианышәарыца, иалаз алнахуеит, нас ақсабара иацлабны, ахала ахәы амхны иазымфо икалоит. Ускан аҟны иаанкылан, ахәы уара иауталароуп. Иџнатәхоит. Ақсабаразы исасхоит.

Убри аамтазы, изыхкәа изымдыруа, ихы-игәы зегы хааза итыцсаауа, ауағы еиха даныцкәыноу ипхызқәа иреиғу даналоу аипш, даакалеит. Амрагы мпхо, ақәагы амуа, иагыпхаррамкәа, иагыхышәашәарамкәа ишыказ акәымкәа, ажәван зегы шеибгаз иаалашалашеит, ахауа цсгагахеит, асынтәи азымлага зтысуаз ажыц еилачыра илпшны иибоз азиасгы, ииацәаза алакә акынтәи азбахә ааџуазшәа дынхыпшылт...

Азлагара ашә даахытны, ана-ара ашыла лыхышь-лыхышьны, леипқа еихардақәа руақы царкәакәан, зныказ дгачамкшәа днаихәапшит, макьана зынза иҟымцәаацыз пхәыс ҟак. Уи, дымгәығзо иара дахыылбаз даашанхеит зныказ, аха дхәацыхәапшыха деицрашәо, дзыкымыкуа дықәымхеит.

– Унан, Ианкәа уоума? – лхәеит уи, ашырхәа днаидгылан, лнапы ижәахыр инықәтан, игәахы днагәзит.

– Аҟныка умҟахыц, – лхәеит уи, иара атак изымхәа-зошәа анылба.

Иара еихарак дзыршанхаз, уи лыбжы уантәи, ианқәыпшызнтәи иааџуазшәа игон, дақырхагахар итаҳымызт.

– Иҗабуп, быххь згеит, – ихәеит уи ани Агонтәи иааи-газ, ирхааз ибжьала. – Уажәы сыццакуеит, аҕазны...

– Аццакра мыжда, – лхәеит уи дмыччакәә, – хаҗсаанза аамта хаузом.

Убаскан, еиҗара-еиҗараза иҗаз, даара еипшыз ыҗыа ацкәынцәә хәычкәә азлагара иааџнибахәеит.

– Кәарса азлагара ааныскылоит хәә далагеит... – ихәеит руазәы, иџыза инапы икәкуа.

– Леуарса иоуп... – ихәеит егы дцәытчыччо.

– Шәыстыхә наҗ! Шәыҗыагы шәлымхақәә ҕысхуеит! – лхәан, днарықәцәкьашәә луит.

Урт, ҕабыҕ-ҕабыҕза наҗ-ааҗ иаалывагылан, иара ихәацшра иалагеит.

Ианкәә урт дрыхәацшны дааччеит.

Ғыҗыа еицлоуит хәә иахахьан, урт шракәыз аҗара еи-ликааит, аха дылзымцааит.

– Еибафоит, – ихәеит Кәарса.

– Алу! – ихәеит Леуарса.

– Уахь бусахь бнеи, абзиараз... – дхырхәан, Агонтәи иааигаз, ирхаан иҗаитдоз ибжьала дналацәажәан, наҗ иҕынеихеит.

Уахагы дхьамцшит, аха уи идыруан, урт иаразнак азлагара иныџнаҗка ишцаз, иахьгылаз иҗацәза ишынхаз.

Изакаә здырхуада, лычкәынцәә азәы иара ихьз ихуп хәә игәы инаҗон. («Ала хага ачашә еигәыҕуеит» хәә.)

Лара абра ацшахәаҕы дынхон, лаб лыда хшара димазамызт. Иара хыхьынтә ахыкә дшаақәгылалак, ларгыы җара дниакьан, леилмырбар луамызт. Лара, лыда дахьрымамыз аҗнытә, деилархәон, есымчыбжьа цкык-цкык анылзаарымхәоз ыҗамызт. Иаргыы иахьа жәантә арахь ахыкә даахықәгылон, ларгыы жәантә леылыцсахуан. Лыцкы иацәақәә, ахьыцшшәылақәә, аҗацшыкәә, аҗрақәә, аџежькәә, ибла ихгылан иахьахәлаанза. Нас, цаҗанза дылбаауа далагеит, лара – азхыкә аҗынза

даауа. Нас нырцә-аарцә ажәәқәа ааимырдо иалагеит. Абас ажәәқәа анеимырдалак, иара абґацамкыра дынкыдыпґалан, али-пси рыбжъара хыхь дцон. Лара дгылан дизыпшуан, хыхь даныџхашлалак, даахьахәны инапы иґьон, ларггы лнапы ааґьаны иаразнак дцон.

Уахаггы азы дырны лара лахь дымнеит, ларггы – арахь. Нырцә-аарцә ишгылаз лхы-лґггы нырцәынтә ишибоз еипырцит. Ашьтахь, иара пґхәыс данааига, ларггы лаб даныпсы, азәы данылхалыртәоуп, чарак аґы дналыдгылан данибаз. Лыпшраггы лсахьаггы бзиахәк лакәын, аха уеизггы, ани азнырцә иибоз лакәын иара иидыруаз, ари дтәымын.

Аха, ицьюушьаша, абасґак изинырзеи, иханытә ишьа-панынза деимырхха илсны изцази, абри иґәыпшразтәи ицәанырра хара? Иґалап, иґәыпшра ахаґа, ззы дсасхаз иахьигәаланаршәо акәзарггы. Иґалап, иара аґкәыни азґаби рапґхьазатәи рцәанырра аира убасґак иґәґәазар. Уи макьана иахьзым ани идыргәамтцхьоу, иахьаґыпымггы иахьаґыпуггы зызбахә рхәо – а б з и а б а р а. Аха издыруада убри акәзар зегьрейха иґәґәоу. Абзиабара хәа анахьзхалак – нас ахаґара-пґхәысра, аґаацәара, уи иатцанакуа зеггы амґеханакуеит – иуґахы-иуґахым.

Иара, еиґацьюушьаша, уаннықәслак, аґсґазаара цқьа уанықәнакшалак, иугәалашәан цьара улахь еиқәнамцозар, егьырґ, иахьеиуахеитәи инымцәазо, хы змам, цыхәа змам аусқәа ирылазуа абри ацәанырра цаґа мчыс хәа иамоузеи. Хара ианакәзаалак уи хахґар хґахым, аха усоуп.

Ианкәа ашыцра дџалсын, ацхатәры дџықәгылан, аџада аґшахәахьы дыпшит: пәсеипш нырцә-аарцә ашәапыцьяп ахашьшьы иґкамызт, ихырґахьан, азиасггы ажәџан алакґа иґацалан иахьакыз, ахахәқәа аґерыланарзырц аґахушәа, инарывс-аарывсуа илеиуан. Игәалашәоит усқан цхатәры хзамызт арахь цьарггы.

Ишхымыз ауп, еиха еиғьуп ишхымыз. Уи инхаз, иахьа абас еимгеимцарак акэзаргы, азырѡаш еицш илсны ицаз акы иацсоуп. Иќалап, уи иацызго акгы ыќамзаргы.

Ацќатцэры дыќэлан агэтаньцэќьа днеиуан, хэыцрак иќэнакын, деиќаангылт:

«Насыц лымоушь? Мамзаргы уи дазхэыцуоушь исымоу исымаму хэа? Иара? Иара имоу анасыц? Иара ихы иадикылаз ицшэма?.. Ичкэын затцэы, зегы ззитэху, абас зны-зынла иаалырќьан игэы цэызќьоз?..»

Ѓытќ иеааникылт ацќатцэры агэтафы. «Сажэуа салагазаап, – ааигэахэт уи. – Ианакэзаалак убри сазымхэыцызт...» Ацќатцэры иатцсны ашэах хаччыло илеиуан азиас, илеиуан, аагылара акэзамызт.

Иќалап, ицстэзаара ашэытха хэыцќэа иалацсоу ракэымкэа, абри азиас шцо еицш ихышхытэа ицо ацстэзаара анасыцдараќэа зегы цќьаны анасыц рылнахуазар.

Ацќатцэры дыќэсны, иќэразы иааиатэоумшьартэ ирѓэѓэаны абѓацамкыра дѡаѓалт.

8

Иаб игэы шырахэымызгы ибон, аха мацќ деиғьушэа агѡара аниоу, Ладикэа адэахыы ихо далагеит.

– Саб, абри аутрафы ацшыжэла астап хэа акэын, – ихэеит уи иаб иахь. – Уа еснагь ицасан илахцдоит, сынтэагы хэагхар стэхымызт..

– Умцшын, дад, умцшын, – ихэеит иаб, – аха ицоукуазеи?

– Ацэкамбашь ацэ аваскуеит, иќоузеи ара, амра ѡхашлаанза иаќэыцсан саалгоит.

– Убри ажэкамбашьгы шэнашьклацш, хьарыдара ицар, ишэцэылахоит.

– Уи сцаны игэастэхьеит, – хымацсыма дындэылцит Ладикэа.

Ладикәа ацәкамбашь иавеикыз ацәгыи иара ацәкам-
башьгыи даарак рымч тазза иҕамызт. Ацәкамбашь
гытцызгаз иара иоуп, даара напы адикылт, аха иажәит,
уажәшьта уаха назылшо иҕсра убааит хәатцәкья иҕоуп.
Ацә гытцгамызт, уи змардаз уаџтас дахыламцшит, адәи
ишықәыи иахнагеит.

«Изныкәымгозар изигазеи, – игәи инархьуан уи. –
Изака гәузеи шьоуки ирымоу. Рахәык рыцхарымшьазо...»

Аха ара зныкгыи ицәагәахьан, адгьылгыи дгьыл
кацсан, даргыи цьабаадагыи аугә иахон. Иара икәәтан
ласза анышә еиџырссо, ажәлақәа – ацшыжәлақәа,
аҕәйджәлақәа, аџымсагжәлақәа, арахь итацсаны анышә
шырқәнапсоз дахәәпшуан. Абни иаб итәи игәи аар-
хәашьит, акәымзар даара игәи алақан. Уи бзиа ибон
аапын, ацәагәара, алатцара, зегь рыцсы ҕыц ианталоз, аи-
ашаз, иаргыи ахаан цсра иқәзамшәа дқанатон. Насыц
иҕоу зегьи иреиханы ицхьазон, адгьыли иареи рус анеи-
лаз, уии иареи акын, еилых рымамызт. Иаргыи игәи иаа-
нагон, идгьыл абри есаапны, илатцаны дызхьсуаз, даара
изааигәоу ауаџ иеипш идыруеит хәа. Агәра ганы дықан
иаргыи дадыруеит хәа. Уи зны-зынла дацәажәалон,
игәтыхақәа аихәалон идгьыл. Уи иидырзоз иныруаз, ад-
гьыл зегьи рыцсы штанатц, зегьи ишрану акәын макья-
на, иара ус иахьырхәоз шиахауазгыи, дзасхьыцуамызт
анышә апстазаара шахылцуеипш, апсрагыи – шахылцуа,
иналашәо рыцсы штанатцо аипш, ианафогьи шыкоу...

– Бзиа ууит!

Ари абжьи шгаз еипш, акамбашьгыи ацәгыи аагылт,
Ладикәагыи ихь дџахеит; игәи џытгәырҕааит иашьа
даниба. Уи иапхья зегьи аартны, апхзы ихьшы, ичабра
ду ихьыҕы иахьшьуа, игәышпы итцшьуа агәара иеәтан
дадгылан. Абжьяапны атцкыс длахҕыхьызшәа аниба иар-
гыи игәи иаахәеит. Ихцәи кацсаны, ицлан, абас апхзы
ихьшы дахьыкыз даарыцхаишьеит.

– Шаҫа иаамтан уазеи, – ихәеит Ладикәә, – умаар-гы азәы душьтатдан днасышьтыр акәын.

– Избан? – иааицәымыгхеит Ианкәә. – Ари ацкәын ҫадыць арахь дхамлазаци?

– Грышьоу? Уи даахьеит, ана ахәычи иарей ашта апынцәфы ихәмаруан.

– Ахәычы диахәмарып, хәарада, ахәычы ихшыѠ ами иаргы имоу, – ихәеит, Ианкәә, уи ара дыҫоуп анырхәә иҫсы ааиган. – Дарҫысхеит, аха ихы анташәо сыздыруам.

– Уи уажәгы хауп зхәо азәы иаҫара идыруеит, дшәартазам, – ихәеит Ладикәә. – Хаб игәы мацшәә дҫалан. Ашьыжь саиршәан, аха уажәы еиха деигьшәә дыҫоуп. Уиоуп ара ажәла астоит хәә сзалагазгы. Акәымзар...

– Иаууеи, – ихәеит Ианкәә, Агнтә иааигаз ибжбы ҫацагы ааиахаит, – хахәаиуазгы хнаихәапшлон, ажәак аахаихәалон. Аха иҫахцарызеи, хзыхшази хареи, хаицымиит, хаицыцсуам...

– Ус егәа иҫазаргы, хаб... хара хзы мацара аума, ауаа рзгы иажәеи ихы акыр иаҫсан... Иаҫсоуп.

– Уи уарей ақытафьтәи абыргцәеи ус шәгәы иаанагоит, уаха? – Ихы амасарбжьара ибжгыны даахан, Агнтәи иааигаз ибжбы ҫацала даахәытхәыҫит Ианкәә. – Хабацәә, аиаша уасхәап, уатцәыхәә ихәыцуамызт: амал ахь амал рымамызт, егәашьтамызт, абахча ҫарымцеит, анхара дуҫәә ҫарымцеит... Арахь амыҫҫар рыхшон, рымгәацәәкәә ҫәиан ахәыштаара иехәәпсан. Анцәә илахь ианитцаз дақәшәап рхәон. Анцәә акгы рхианы улахьгы ианитцом, унапгы ианитцом. Улахьгы аус ауруроуп, уахь, иатцәахуа кыр тазазар, унапқәагы уҫьароуп. Аха унапы ус баша иуҫьеит хәә акы аанаго иҫам, иамҫыхьашәо акыҫазароуп. Хара ихамҫыхьашәоз хәә акрыҫазма? Акымзарак! Иаххәап, хашьцәә аихабацәә арра иҫахаз афьцәагы ыҫазтгы, – урт рыҫсы таны ихамандаз ағәыцәхәы хақәтәахгы – зеггы хаифьтцуеит

хәа халагар, еишахшоз? Уиакәым, ура суфьтцуеит хәа салагар, ишдакалоз, уаргыи акгыи уалабзамкәа, саргыи сазынмырхо... Ус егыи иказаргыи, хәарада, хабацәа хабацәа роуп... Аха уаргыи, уажәнәтә уазхәыцла, макьяна азәи иоуп иумоу, аха, цшзала, уацхьяка уцшлароуп, иухылцыз акы дазрыццхан дкамлароуп...

Ладикәа иашьеишаб иааихәаз акгыи дақәшахацмьит, аха бзиа дахьибоз афнйтә дзыкәшахацымкәа иихәозгыи хацыр ақәйтцон.

– Уара улеи уахь, уааиацәажәала, саргыи абри насыгзоит, нас уаха акы снапы асыркуа сыкам.

Ианкәа ихы ааирцысын, афныка ифьинеихеит.

Ладикәа хымацсыма ацәкамбашьи ацәи ааирццакын, ацәагәара дналагеит. Уи иахауан иашья ицылаз ицхәыс лгәырғыабжь – лара, аиашаз, иашья даара хацыр лызыкәын, иашья имацара иакәмыит, лхатца иааитцкарыз зегьи. Уумоу – лацалагыи. Даара зхахә ылызхуаз, зшьапы зыхьшәашәа изаазымкылазоз, аеырхыкәымцара, атәамбарақәа злаз азәи шлакәызгыи. Ладикәа насыц иман ихы ишьон ас иказ апцхәыс дахьиқәшәаз. Аиашаз, ихы изацәзомьит, уи иахья ма данаалфацшлак, лыбжьи илымха ианаатаслак, ма лара лтәык анааигәалашәалак, игәи рахацза даакалон, икаитцоаалак, инапы злакызаалак даццыхәо.

Ианкәа ицхәысгыи иаргыи, егыи рхәаргыи, егыи рургьи, ианакәзаалак урт ргәи рзынханы икаломыит. Урт абри рашта нахыс, рқыта нахыс икоу, дара еснагь иахьсасу, егыи адунеи ахәтафьы рышьтахь гәгәан, иацшәымацәан. Уа дара руаа рыман ауп иаанагоз. Убри афнйтә, абри дара ахьяцшәымоу еиха рыбга гәгәаны, ргәи цынчны ирбон.

Уи абас изыкоу хәа ахәара цәгьан, аха убас икацәкьан.

Ус, Кама дгәырғыа-гәырғыо лыцхал кны даадәылцын, дшааиуаз агыарахь даацалан, лхатца ицыруа шейгаанза дзыцшит.

– Сардион даниба уажэшьта деиґхар здыруада, – лхэеит Кама дгэырґатцэа, акамбашь ыкэызза ишааиуаз лапхьатцэґа ианаагыла. – Шэхэы ґастцароуп, аха зыхэда хаґцээрзыеи?

– Ашэишэи ахэда хаґцэап, – ихэеит Ладикэа. – Ианкэагы ашэишэи ажыы аґеакы иалеитдом. Нас, уацэы ианцо, кэытқэак шыны, ихэылхны ирызтаца. Урт зегыы рымоуп, аха еґабымхэан, ауафы ионы ионытуа еиґа ихаауп.

– Уи ура ухэарас истахузеи, аха, – лхэеит Кама дааччан, – ура рыхэдақэа хуцэтцэароуп, сара... – лыблақэа лымгэахь иналырхан даалацэґэыст.

– Уи нас, хэара атахума, – ихэан, ифырмахьц дөахейт, – стыруа насызгап. Ацхал бмыртэааит.... – ибжыы ытцакны иналышьтеихэеит.

Лара дхэамхэзакэа, ацхал зкымыз лнапы лывырхэхэан иаалкэеит.

9

– Уара шуакэыз здырит, – ихэеит иаб ашэхымс ишьапы шынхигаз еицш.

– Убаскак улымґа цархама, саб? – Агантэи иааигаз ибжыыґатцала ґааитит Ианкэа.

– Уара уахыччоит, ушьапышьтыбжь саґаит, – ихэеит аб амцахь дыцша.

Ианкэа днеин Агантэи иааигаз иґазшьаґаца днацныкэан, иаб илахь днагэзит.

– Унапы сыт, дад, унапы, уа уанагэзышагыы ґалап... – импыцамзо, ацхзы ахьшы иааникылт ицкэын инапы, иа-разнакгыы иаауижьит.

– Саб, уажэы уареи сареи хакэым, мышкада еибамбац рееигэыдыжлан игэыдибакылоит, – Агантэи иааигаз ичча-ґатцала дааччан, аґэардэ днахан днаиватэеит. – Иґоузеи, ушцэаґоу, угэы рахэыми?

– Иуазхэада сгэы рахэым хэа? – дааехырччашэа иуит аҭахмада. – Сара уажэшьта сгэабзиара иазтаатэым – уи усым.

– Иусуп, иусуп, саб, – Агантэ иааигаз ибжыкҭаца наиргеит Ианкэа, – ааи, амца рыцҭа, алакҭа сынтампшижьҭеи ицүазеи! – абри аҭыхэтэантэи ажэакэа гэтыгыҭыла ихэеит.

Иабгы дхьахэны днаихэапшит, рыблақэа ааикэ-шэеит. Аб даакэыпсычҭаит. Уи ибон иҭа иблақэа шыхараз, арахь хынхэышьа шрымамыз.

Аха абгы иуҭахы-иуҭахым убрахьгы азэы дыкҭазароуп хэа иҭхьазон. Иҭкэынцэа шыҭыа аибашьраҭы, атэыла ахьчараз иҭахеит. Аха уи идыруан, атэыла аиҭш иҭкоу аус ду, аҭаҭахьа дугыи шаҭаху. Рыҭсадгьылгы хьчаны, рыҭсқэагы ҭаны ихынхэыр – уи еихаз насыҭ ҭалозма, аха ихнымхэызаргы – руал, рҭаацэа, рқыҭа, рабацэа, ранацэа руал нарыгзеит. Иара абрагь, уалны ирыдны, убри ашэара иара иникылазшэа ибон аҭахмада. Иара ихаан ус иҭамызт, аха уажэы аамҭа аҭеакуп, усгы аҭахуп. Аҭахмада изы, ихылҭыз зегыи еиҭааҭы иахьа абра еихыҭа-еиҭыҭо ибозар, иааигэара иҭазар акэын зегыи иреиҭыз. Аха ус мацара ишамуагы идыруан. Ауаҭы убас еснагь анахьы арахьы дагьеимдырххоит, ианакэзаалак ихы дакэиҭны, акгы далахэымкэа, азэгыи дилахэымкэа, агэырҭагы ивсуа, агэырҭара мацара иҭаауа изыҭалазом. Уи ус шакэу иҭсҭазаара неиҭыҭ аҭы ибеит, еиликааит иара ихаҭала.

Ус ахэыҭқэа ааҭнеибахэеит.

Грышьа дааин иабду даагэыдикылт. Абдугыи уи ихы днагэзын, инапы ианҭаны иааигэыдиргэҭалт.

– Уарҭысхазаап, дад, усымбеижьҭеи, – уи блала дааимидеит. – Бзаза, ура уа узгылоузеи, умааскьо?

– Сара ашьыжь сааскьахьеит, уагыҭыдыскылахьеит, – ихэеит уи.

Зеггы аабарччеит.

– Шэца, шэца, – ихэеит аҫахмада, – шэызхара шэыхэ-мар. Грышыа, уарггы уажэы ахэмарра бзиа иубоит, избанзар ирласны уакэытцеит, уарпысзахоит. Бзазаггы бзиа боит, избанзар уажэоуп даналага.

Урт уаха иажэа ѿбамтэкаа индэылеибахэеит.

– Уажэшыҫа хэатэыс исымоузеи, аха, – урт андэылтц ицкэын иахь даахьапшит аҫахмада. – Анцэа дииазааит, дышэѿыкхааит, аха азэзатэык ихала, иарггы дрыцхами. Дкьацэза. Ахшара ауаѿы димазароуп – уи иуалуп. Ацхэыс зеггынцъара хэтыр лыкэҫа, лацхьа умиасын, аха убриаѿы данаашьа, лхы қыан анакэылтца, даныѿырба – ахатца дхатцам, баша бгъыжэуп, акакан аныркэыбоз иацыркэыбаз.

– Саб, уара иухэо ихэыцуа ауаа аеакала иаархэны икэдыргылахьеит, – ихэеит Ианкэа Аганти иааигаз иажэа катцакэа рѿааирхан, мацк игэы иѿытцаххны. – Цасеипш адэы рыкэыцсара ауам уажэшыҫа, ахшара дануоу дуаазароуп. Цъара акы деипшутэыроуп.

– Шэара шэашьцэа ѿыцъа ирыхшашаз рхымшакэа иҫахеит, убарт ртэггы шэазхэыцыр акэын... – ихэеит аҫахмада уи иихэаз дазымзырѿзакэа.

– Саб, – Аганти иааигаз ибжыкэҫа наиргеит Ианкэа. – Аиаша уасхэар уҫахума? Шэара шэхаан аеакала икэан: рыхшара рзы хыла акгы рымамзар ауан, иарцарцэахаанза еикэа рышыарымтар. Урт дарггы ус иахэҫоуп хэа ирыцхьазон, изхылтцызггы. Аха уажэы ус икэалом, азэы иакэзарггы цаса жэаѿык ирыцсахоз аазара иутароуп, атцара иуртцароуп, деилоухэароуп, деилоуцароуп, ицсы иуршьароуп, игэы кэауцароуп. Атцара иуртцеит хэангы акгы аанагазом – адиплом егьаѿы ирымоуп. Ауаа дрылоугалароуп, ахэтыр иоуртэ, иахьынзалшо иреигьу атыц изупшаароуп. Иара ацхэысггы убас, даара уашьклапшны дизааугароуп. Акэымзар, ари аулица

дахъану, зѣыркъара злымхақәа иахшьны иааибаз азәы дааигар уабаци?

– Иааухәаз акы иузақәмыршәеит, – ихәеит аҭахмада игәы иҭаххны. – Уара уахыџоу аҭыҭан ишыгәғәоу здыруеит, имариоуп схәом, аха убрагь уѣыцуп уара – ус иунарбоит.

«Убрыгь идыруеит...» – ааигәахәт иҭа.

– Ауафы, дупҭазаргьы, дупҭазаргьы, уара иухәҭоугьы идутцароуп, аха иара изхәроуп аҭлеипш, ани шәара ақалақь афы афны афныҭқа ақәцъал иҭаргылан ишәаазо аҭиаақәа реипш акәымкәа...

– Егъа ус акәзаргьы, ахшара иикуа, иишьҭуа акы изынужьроуп, – ихәеит даагәамҭын Ианкәа. – Хара хәипш зегъы аҭла амҭа аҭнытә даламго, акәымзар, хара дызцазом, хара хәхәеиз дзахысзом.

– Еи, дад, убри аҭла амҭантәи иугаз игумыжын, нас акыр ихыуазар, уара унафсгьы акыр дшынаскьо сара агәра усыргоит, – ихәан, ариақара дахыцәажәаз ихлахатц ааилууаан, иблақәа ианаарықәлашьца дааҭгылт аҭахмада.

«Уи ауп арахыгьы даиуамкәа наҭгьы даиуамкәа иахыагьы дзыџоу, – игәы ҭыжәжәон Ианкәа. – Абрахь иаашьҭрагьы лара лхахәылхрақәа роуп изыхкьаз. Лнацәхыҭ ахышәыз иамыццар хәа дшәон...»

– Уа ауафы даннеилак, абасынтәи иигаз ала иҭсҭазаара ҭашәиркыроуп, акәымзар, уа имазеины ирымоу ада акгьы сҭахым хәа згәы иаанагаз джьоуп. Ауафы назаза нхара дахыцаз дышсасу днымхароуп...

Ианкәа даламцәажәеит аҭыхәтәантәи аҭахмада иажәақәа.

– Иахъа азәы сиабжьоит хәа сгәы иҭамызт, саҭоумҭан, – дааччашәа иуит аҭахмада. – Уахъааз бзиан иҭауҭеит. Сара ара сыҭеҭәажьзароуп, уара усыдымхалан, ундәылт, хәауа цқьак аауѣарс. Унеи, дад, унеи!

– Бзиоуп, сындәылтчып, – ихәан, дѳагылт Ианкәа. – Уажәытцәкьа сеиҗаиуеит.

– Умыццакын, – ихәеит уи иҗа дишькляпшуа. – Уи ма-
кьана ус ишыснарбоз еипш иааигәам, – нациҗеит аҗах-
мада, дааҗсангы илаҗәақәа неикәипсеит дахьтәаз.

10

Кама азы лыман даахынхәуаны, дааннакылт. Лыҗ-
халгы уа иналыргылт. Лгәатцәҗы җьара ишьапы икьон
уи: атыгә-тыгә-тыгә!..

– Иҗсы җалт! – лхәеит Кама.

Уи лхы длахан лымгәа акәаракәарахәа иахьеис-
уаз дахәаҗшуан. Иаразнак аҗхзы аалықәнаҗәан, аҗша
хьшәашәа налысызшәа, лыҗсы аалгеит. Раҗхьа ахшара
лҗәа даналашәаз акәын уи аҗхыз далюушәа, лхы агәра
лымго, дагышәо, дагыгәырҗьо дандәыкәыз. Зныказ, егьа
лундазгы лхаҗы илзаагомызт, аҗәа җҗәзаарак лара
иныкәылгоит хәа. «Лыбаѳлтәым, – лгәы иаанагон усқан, –
лыбаѳлтәым... Аҗәзәы иара иитәым абаѳ ныкәигоит хәа
акәхап иззырхәо...»

Уажәшьҗатцәкьа уссгы искуам хәа дықан. Аха мшае-
ны дшыкәз деиҗаакалеит. Абжьааҗынтәи лаҗшҗәаҗштәи
лыҗҗәзаара еипшымкәа, аҗәақы дҗанагалан, уаанза
лылаҗш зышьҗылахьоу зегьы җыҗҗарах ибаны дры-
хәаҗшуан, аиашазгы, уаанза зынза илымбоз акака ры-
дылбалон.

– Анцәа, анцәа, – лхәеит уи лыбжьы лмахауа, –
усзиыхылаҗш сысаби, сымаалыкь... Анцәа, анцәа...

Нас лыҗхалгы амаршәа кны ашьшьыхәа иаашь-
җылхын, лыжәѳахыр ахьгы иѳамгакәа, илывакны
лҗыналхеит. Ахкаара иҗәз агәашәаҗы дназаанза, иахьа
акамбашь иакәдыртәоз азҗаб җәрышкәа хыхьынтә ила-
газ, ахахә шкәакәа бахҗ-бахҗ изқәыҗсазшәа излыҗшуаз
амѳа данысны даалҗылт.

– Аа, Мимоза, – лхэан, лыпқалгыы налыргылт Кама дычча-ччо. – Баргыы бымышьта бзиоуп, саргыы. Ус зысхэаз мышкызны ибсырдыруеит: баргыы шыта бтыпқахеит.

Уи лханытэ лшыапанынза дааимылдеит: иахья ипжэаз лытцкы акара икапшыымкэа, итцегыы ипшзаны иапшыыз тцык ғыцк лшэын. Лытцкы ахьғыыцыз, амра иашэны, имеыгза иказ лнапкэеи лшыапкэеи ахынзаапшуаз, зныказ ачкэын еиха диеипшнатэуан. Аха илхэыгэ-ылхэыгэза ара иағыыз лгэыпқхэ хэыцкэа, ихыцчаза иказ лкышыэ пшзақэа ркэакыкэа рғы айргьхэа икэубаауаз ахэы пшқаз даннахэапш, Кама лычелызымкылакэа даалгэыдылкылан, дылгэзит. Ларгыы уи зегыы зызхэаз гэынхэтыстала идырны, лыбла пхашьякэа амца рхы-хэхэыла, бзиа дбаны, ихтны Кама дналыхэапшит.

– Апқал сара изгоит, – лхэан, дыццакны уахь лнапы налырххеит Мимоза.

– Ибцэыхьантахап, баргыы ахьанта шытыбхыр калазом, уажэоуп бызхамта баныкэу, – лхэеит Кама. – Бара макьяна бкэыпшуп, аха хара зегыы ханкэыпшунатэ ххы хыхьчозароуп...

«Хабаш анахтэым калоит, – гэаныла инацылцеит уи, – аеа цстазаарак ахы ытнахыртэ, иныкэнагартэ иказароуп хцэеи-хжьи...»

Мимоза дцэытцыпшшэа дааччеит, аха апқал уеизгыы лара инылкылт.

– Ари абжа акэзаап итаз, – дааччан, имырхьяакэа лыпқал шышытылхит.

Еивагылан рғынархеит.

– Сгэы итоу бдыруоу? – дцааит Мимоза. Уи Кама длышыцылан дыкан, насып лыман дахьылбоз, дахья-артыз азы дылгэапхон. Насгыы, егырт атацацаа, уи-моу, зхэыцкэа закароугыы, азэы хатацара бзиоуп, насыпуп лхэо лмахацызт. Азэы лхатца дылшэиуан, азэы лхатца итаацаа, ланхэа, аеазэы – ибжьяцаажэан

дизызхээз. Уимоу, рхэыцкэа рзгы, изыхшаз иеипшуп хэа анырхэоз ыкан. Кама лхатца избахэ анылхэозгы длашон, лцэа ахьылтэымыз аҕнытэ аҕаза илфазгы дакэгэамтцау лмахацызт, азы иафан имчыгза икалаз лнапы пшзақаагы. Ара даанагеижьтэи акыр ахэажэцэа ахьлыкэнылахьазгы. Уи насыц лыман – ларгы илзасомызт. Егырахь лцэабаагы лхэаагы – зегы ускак иуадааҕмызт.

– Ка-ма, – лхэеит Мимоза, шытыбжьыцыпхэаза, ахы хапыцла иангэартэ аицш игэаҕо. – Быхызгы анасыц иакэнагоит. Мимоза, Мимоза, – иналфхэа-налфхэаны, згэама цэгьоу акы лхапыц ақэлыргылазшэа, лхы-лфы аа-ицакит, – ари аицш ахыз анасыц ианаалом.

– Избан, избан? – даарыцқалшьеит уи Кама. Ахыз, аиашаз, ларгы илгэақхомызт.

– Аха сара издыруеит ишыкасто, – лхэеит Мимоза дыцхамшьакэа. – Сыхыз сыцсахуеит.

– Ишца?!

– Сандалак... Ус карымтэо, аҕаца лыхыз рымцсахуеи?

– Изтаху ицсахуеит. Сара исыцсахыр Ари имуит.

– Мариам сыхызхоит – лхэеит азгаб дмыччазакэа, агэра ганы. – Саб ианду илыхзын. Рандуцэа, рабдуцэа улыскааык ыкан, азэгы дыргэалашэазом, ари лыцсы тоушэа ауп лызбахэ шырхэо. Уажэы хара хэхынхо ахэафы инхон даргы. Быжьыцэа цэцэа лыман. Урт зегы ахынхоз уантэи илбартан. Шаанза дгылан даныцшлак, азэы илца мфеиуашэа анылбалак, дықэгылан изфылт-уан, ура акгы улцуам уажэгы улца мфеиуазар хэа.

Кама уи бзиа дбаны длыхэацшыны дааччеит.

Ашта иахьынталаз Ианкэа дыхраазраауа ашта дыкэын. Уи днарызхэацшын, ус аушэақэа днарыхэацшын, дырфегыых ахраазраара дналагеит.

– Цэара ифы акы таимыршэыц дааижьтэи, – даахэыц-хэыцит Кама, лабхэында иахь дынцэытцыцшын, – ацқал

- Иткэаны ибгон? – дааччеит Грышьа.
- Истэхкээз... – лхэеит Мимоза дыпхамшьазакаэ, – исгэапхаэоз!
- Бзаза дыпхашьан ихы лаиркэит.
- Мимоза акэзами бара ибыхьзу? – дцааит Грышьа.
- Мап, сара Мариам сыхьзуп!
- Мимоза... – ихэеит Бзаза.
- Мариам! – лхэеит лара.
- Улкэатц, Бзаза, лыхьз лара еиха илымдыруеи! – ихэеит Грышьа Бзаза инапы аанкылан.
- Гызмал Икэара угэалашэауоу? – дцааит лара лчырхыкэымцан.
- Исгэаламшэакэа.
- Уажэы узцару уахь?
- Уажэу? Уажэы сымцакэа.
- Узцом! Утахызар хаисап.
- Хаисап!
- Уаала, уаала ма соушьт, – игэы кыдгылан дихон ахэычы.
- Баала баргы.
- Мап, сара Кама слыцхраауеит.
- Дара рёынархеит.
- Зегь дарароуп – Гызмал Икэарахь узцом, – лыбжыы геит уи.
- Ианаахьяпш, дызлахьза здыруада, аматцурта апхья днeihьан. Уахагы дхьампшзеит.

11

- Гызмал Икэара абыкэу? – дцааит Бзаза агэашэ ианынтыц.
- Уи пытк набжьоуп, абри аккара зегьы улсны уца-роуп, нас азбааррагы ыкоуп. Нас иара Гызмал Икэара, ахаҭа хэычуп, аха азыжь дуқэа катцаны иамоуп, еикэатца-еикэатцаза, хыхь атцлақэа ахагылоуп, ахаан мра тапхазом.

– Зылан дамоума? – дшәаны дтцаит Бзаза.

– Зылан лымацара лакәындаз, адаугғы, зхы инаркны зшьапанынза иқамсысза иҕоу, нас – афстаацәа, ацьмашьапқәа рыцатан, ржакьақәа рыла рзарақәа ҕахәаны...

– Аа-аа... – Уаха изымхәакәа исаса ахәаихихыз дынхейт Бзаза.

– Бзаза, умшәан, уи зеггы ирхәоит, мцуп. Ахәыцқәа аладыршәоит, уаха акымзарак ыҕазам, – цқьаггы игәы азтамкәа ҕааитит Грышья.

Раҕхьатәи агәашә хьантан, апалқәа кьакьан. Урт зеггы рҕы итаҕыкканы акы анын. Грышья днахәацшит: «Мариам» хәа ианын зегынцъара, итаҕыкканы, рацәак ицшзамыз анбанқәа рыла, акыр инарцаулан.

Грышья иаацьеишьейт.

– Мариам лыхьзцәкьазаап, лара лоума ас агәашәқәа зҕаҕәо?

– Мимозоуп илыхьзу, ари ант абжысқәа роуп ианызцаз – Цианцеи Хьымцеи.

– Урт еишьцәоума?

– Еифызцәоуп, – ихәейт Бзаза ибжыы нытцакны, даггынацш-аапшны. – Урт даара ибжыысқәоуп. Аш-кол итырцейт. Ахәыцқәа бжырхуейт. Еихарак Цианца. Ма изакә леишәоузеи ирымоу! Даара, даара рлеишәа цәгьоуп. Зеггы рыцәшәоит.

– Цианца ани ахылца ду зхоу иоума?

– Ааи, уи ихылца зынза ибла итаижьуейт, нас зеггы шәоит. Иааитаххаз кәаитцойт.

– Убрыгь ани зызбахә рхәо адау дифызоуп. Дымцуп. Ахахаи уицәымшәан.

Бзаза цақантә дфөихәацшын, агәыгра иман днаихәачейт.

Аиашаз, Цианца иоума, иара Хьымца захьзу иоума – зеггы рхыцсауейт. Уи мариоуп, аха уажы ицәгьоу Гыз-

мал Икәара ауп. Баша илымхәазеит уи азҗаб мзышәә. Дара рзы уажәшъта уи акгы аанамгозар каларын, аха иара ақалақь чкәын изы уи макъанагы ицәгъан. Зегъы мцуп хәала, агәрагы угоз, аха ани агәтрыхътшьаара нхоит.

Егы агәшә ианнадгылагы, апалқәа зегъы «Мариам» хәа рнын.

Грышьа дааңышәырччеит.

– Мимоза дрыцәшәауоу Цианцеи Хьымцеи?

– Мимозоу? Мимозагы дыгәгәоуп, дрыцәшәазом, убри ақынтә цәиккрас икоу зегъы лзыруеит, – ихәеит Бзаза, дырәегъых даанаңшы-ааңшын.

Азаәа ианазааигәаха, Бзаза дыфны днаидкьан раңхьа уа днахагылт. Илаңш адырхалан дынзааңшылан, инапы хәычы ивырхәхәан икьеит, ашьшьыхәа уааила хәа. Грышьагы днины данынзааңшыла, аиашаз уи адағь кәтағь цыра иазхәзшәа ибеит.

– Аңсы атың аеартбаауеит, – ихәеит мазажәала Бзаза.

– Сара ара саагылан сахәаңшлоит, ура уца.

– Аеаңара умцааит...

Уи ихы ааиртцысит.

Грышьа афныка ифынеихеит.

12

Атаҳмада уа ашьшьыхәа дтәан. Иңацәа афыңагы аәаңарахь Кама илыцыфналан, рыбжыы ытқакны акы еибырхәон. Ианкәа шака даңңыхәан дцәажәоз ала, фатәык азбахә рхәон. Уи акраамта арахь данзымаалак, ақыта чыс деилахауан. «Уа иаасфо зегъы баша мгәартәыгоуп, акы сгәы иабо икам», – ихәалон уи дшааилак.

Атаҳмада, ихшыф, ихәыцра цьарак изаагыломыт, аеазышьақәкуамыт, аеазырцауломыт. Атың амамыт, атыңқәа зегъы агахьан, аеархиахьан, ани аңсәзаара,

аҗың еснагъ иамазкуа, ианаҗаххагы иамызхуа. Уи иахьа ашарҗаз еиликааит иара. Даара иахәҗыр абышәҗәҗа аеинардырт. «Уеырхиала, уажәшьҗа иаамҗоуп...» – ахәеит уи абжыи мырғазакәа. Зныказ зеггы иахауан, еиликаауан, аха иҗәеиҗыи ихдырра иалҗны инаскьазшәа, зынҗа иҗазамызт. Аха ишо ианалага уи хыннархәит. «Уеырхиа, аеа җыҗк ухы иархә...» – ахәеит уи җымҗзакәа. Макьанагы ихы иаирхәон уи, аха иҗоушәа-иҗамшәа, зны-зынла ахауа иналазыҗуан, ихдырра нхон, убрыгъ мчыдан, ус баша зымҗәиҗәәа зҗыо, махәиҗк иҗәтәан зыҗсы ззеиҗамҗзо аҗырҗалыҗк аиҗш. Уеизгыи аҗахмада ибон уи ус ишыласымхоз. Убри аҗынҗә, иҗахын Кама дааҗцакны иҗкәынҗәа рхәи җалҗар, иааидҗәалан рҗафҗкәагы җарҗарҗ. Уи аусурамшха иҗәаны аҗы зжәуаз ианакәзаалакгы хәҗыр изрыкәмызт. Адгыиҗ знапы алаку иҗагыи, анҗәа иҗышьала, аҗкьа диеиҗшын уи аҗы. Аха егыи иҗа Аганҗә данаалак, иааидҗәалар, хәиҗыҗк еиҗыржәирггы иҗахын. Ираҗәамкәа. Уимоу, иаргыи ихы рылаирхәлон. Иҗеиҗаб дрыҗхаишьон. Адгыиҗ дахьаҗәиҗарахаз, уи амҗ алҗха-агәиҗха ахьимам азы. Аҗахмада, уеизгыи иҗхьазон, иара егыа дгәаҗуазаргыи, уа дахьыҗоу ахәҗоуп хәа. Уи макьана убратәи адгыиҗ амҗ ихәартә, инырыртә дыҗам, аха иҗа дҗалароуп, иҗа иҗа дҗалароуп хәа иҗхьазон. Адгыиҗ – аҗыҗаҗкны акәзаргыи, аҗалаҗк аҗкны акәзаргыи – иҗәу иаҗшәиҗоу дадыруазароуп, убасҗан ауп ианыраҗаҗа хәа иҗхьазон.

Иҗеиҗаб ус дзыҗаломызт макьана. Уи, иара даргәаҗуан. Убри аҗкнәҗә, ииҗәоз ихшыҗәзҗараҗәа дышрыкәшаҗаҗмызгыи, гәиҗҗан ииҗомызт. Аиҗабрагыи еснагъ иара ииҗон, диазҗауан. Ас данааилоз, аҗәиҗаҗкәак аниҗәлак, доунажьуан, усҗан ани абжыиҗаҗа ихалозгыи бжәзуан, иибаҗ иҗа иакәны, иҗәажәашьҗыҗыҗы җыҗтрак игәи иҗнәиҗәо дынхон.

Иҗеиҗбьы хазы дыргылан дизхәиҗзомызт. Уи иара иаҗаҗа иакәушәа дибон. җьара дзылаиҗкәиҗмгәиҗуаз аҗы

ыќамызт: аусураҕы аума, аламыс аҕы аума, анхара хшыџ аҕы аума. Уи дхьатиҕатиуа дыќамызт, избанзар инапгы, ихгы, игҕы, иҕсгы аус рыман. Иара ианиааз, еиха ауаа рус дахнагон, анхара атҕы анҕыгҕаиҕбуаз ыќан – усќан, усќан аҕа аамќан. Ладикҕаггы иҕсќазаара гҕыцҕс иамоу анхара ауп. Ауаа русаҕы дноугарггы ихҕы таиҕьзом, иихҕоггы иазызырџеуеит, иалнадоит, избанзар уи аусаҕы дыҕҕҕоуп. Насгы ауаа рус иахьа ахҕынќарра анапы иануп, анхаџы инапы еиха иану анхара-нцыра ауп.

Ладикҕа иҕшҕамаггы, иарггы, ахҕыцгы – зеггы – аныхҕаџ ишихҕаша иќан.

Аќахмада ибон, хҕычы-хҕычла ани зеггы ирзеиҕшу ахҕаахы дышнеиуа. Даара иаҕыишьюит иҕҕеиҕы абас зеггы заа иахьадырыз, иара ахатаҕҕаггы игҕеиҕанамкҕа иахьаанамыштыз. Ахьаггы макьа-на ибылбылуатҕа имам. Аха, абни иеиышшара ибжышҕшҕоит убри аиҕш ҕа змам атыша ахьшҕашҕара, иҕсыҕ изатцымго акыр даныннажьюа ыќоуп.

Ихигахью, дшынхоз, насыҕ имазу имамзу – ухҕа даатгылан дазхҕыцҕар иќахуп, аха урт зеггы игҕы ишќоу, иблала ишибо аныќара ду дызланаќыз дрыхганы даман иҕоит, аангылашьяггы амазам.

«Ииашан сыќан, сыќанат; иахьынзасылшоз, иахьынзеиыскаауаз... Деитцоуп, еиха дуаџы лаќауп хҕа уаџы сиграмгылеит. Ус иќаз иштыхра сашыќан. Саҕа дыќазарггы – игҕырҕса ќалартҕа иќастомызт... Ихьыр-хҕара акҕымкҕа, ирҕхашьяра сашыќан... Сара имцуп хҕа исыҕхьазоз ианакҕаалаќ садымгылт... Ус анакҕа, – сыҕсаќа уаџы иҕҕартҕа сыќам...»

Абарт иреиҕшыз ахшыџцараќа ҕыцҕҕҕа-ҕыцҕҕҕа изааиуан, аха рынагзаха, рырҕаулаха иазомызт. Уи игҕы иалан, аха уахҕа иамуазар акҕап хҕа игҕы иаанагон. Иҕьюушьяша, иара аҕсќазаараггы усоуп ишыќоу, ауаџы

ицәеижьы дтаќаца даныќоу игәеитом акәымзар. Адуней дузза аныќәара уаналанак иумчузеи.

Зны-зынла итаќәажә, ипацаә итаһаз рсахьақәа иапхьа иаагылон. Уртғыы ианбзас атқысгыы рлаќтақәа тқааны дыртапшуан, аха иара гәыбған ирто ибомызт.

Атаһмада анцаә мыцхәы ичычазгыы бзиа ибомызт, зынза зқышә дықәызтозгыы. Аха иаратәќья ианакәзаалак агәра игомызт ауафы ипсы нарцәыќа иахънеиуа инагзахоит, мамзаргыы уажәы зсахьа ибод апсцаагыы иара игәалашәарафы, ихафы ипхьакны иахьыќоу ицәыртит акәымзар, наќынтәи иааны рейдырбоит хәа. Уи ипхьазон, ауафы дыќанатгыы, данпслакгыы, дынхозаргыы, дыззазаргыы – аарцаәоуп зегыы ахьыќоу хәа. Нарцәы – абафқәа затәык. Аха убарт абафқәагыы даара иус дуны ипхьазон.

Уажәы ихьухьууа иааигәалашәеит, ипацаә рфыцаа рыбафқәа, ара иара дахьрыварымжуа, аеацаара ишынхаз.

«Егьа ус акәзаргыы – баша агага еипш снықәба сымцеит – схәыштәара нхеит, уи назыгзашаз нхеит... итдеггыы инаскьазгаша».

Убри аамтазы Кама лнапқәа наќ-ааќ инапқәа ныркылеит. Уи лнапқәа идыруан.

– Шәиартаһ шәнеи, иаһа шәыпсы аашәшыап, – лхәеит уи.

«Схьышышыуашәа рбазар акәхап...»

– Бзиоуп, дад Ладикәа, уааишь, – ибжыы наиргашәа иуит, Ладикәа дшихагылаз аќара шидыруазгыы, дара рыхәмарра дацыхәмарырц.

Ииартафы даныќәиә, аиашаз, ипсы ааигеит, иблақәа цыбаза иаахитит.

– Зегыы шәлыцхрааны фатәык фашәта, – ихәеит уи. – Очамчырантәи иаазгыы иааижьтеи ус иќоуп.

– Зегыы уажәытәќья иќалоит, ашәишәи уажәы иааихашуеит, нас еиларшәшәаны иќахтоит, еиһа иласхоит, – ихәеит Ладикәа.

– Баба изы хазы иҕастоит, аҕыка зынза ирмаҕзан, – лхәеит Кама. – Баба, иара ус атәан ацарагы шәзыҕастап, ани бзиа ишыжәбо аиҕш, акама хыххылан.

– Акама хыххылан, ибзиоуп, – дааччеит иара, – егы схаы алхны иҕабымтан. Аҕыка цқа измоу сфар сҕахуп – сгәы ааимнахып. Иазхоуп уажәшьта аеырқанцыцра...

Иаразнак зегы ццакы-ццакуа русқәа рахь рхы надырхеит.

– Исхаштыз, – ибжы мчыла итқаауа инаиргеит аб. – Ладикәа, акы ушнацхалак, акамбашь унашьтапш. Хьары-дара Гызмал Икәарахь ианца – илахоит. Нас ахәылқаз уи аха уоурым...

– Хьаас иҕоумтан, – ибжы аафит Ладикәа. Атаҕмада дырөгегых адунеи ду аныкәара даман ағынанахеит. Аха уажәы усҕак имыццакыкәа, еиҕа ирбо, еиҕа аҕсцаха итә.

13

Грышьагы Мимозагы, зегы акака ирғын. Уимоу, иара Ианкәагы. Уи афқәа шгәеитоз хәычык иқьаф ҕаитан, еиҕа ацәажәара игәапхо дыҕан. Аха ицкәыни Мимозеи ахьеицәажәоз итаҕымкәа, уажәы-уажәы илапш нархьихәон. Грышьа деилахан дахәапшуан Мимоза шаҕа дақәшәан ашәишәи хәылылхыз, нас ақәта шылхәаз.

– Шьоуки рыхьзқәагы, гәашәцыпхьаза иануп, – ихәеит уи лааигәара днатәан, акакан пшны илытә.

– Убри ауп ирылазо, агәашәқәеи атцлақәеи рфәҕәоит, – лхәеит уи давамлакәа.

– Ирыхьзеи, урт бжысцәоуп егыиуп хәа рызбахә рхәоит, хара хҕы акәзар, уа абжысра мариоуп, аха ара?

– Угәы изаанагозеи ара ауафы дыбжысыр ҕалом хәа? Ара еиҕагы еиҕауп абжысырта, ацшахәа, аккара – зегы тыкка иҕоуп.

– Хьымца иоума уи аиҕш аҕазара злоу?

– Хьымца илоу хәа акрыҕоума. Пцанца иоуп. Уи дөтүмуп. Ианду лыда азәгы димазам... Саргы азәы

итәы схәома. Сан дыкам, саб санҗса дылтәуп... – лнапы аалҗан, ирлас-ырласны аҗхныгала акаканцырақәа ахаҗба иқәлырҗыцуа далагеит.

Грышья уи даарыцхаишьеит. Аха ани Пианца дааитцашыцит. Иара димоушь уи аицш изызхауа азәы? Иахья абри азҗаб дибейҗтәи, ихы иҗамкәа, игәы иҗамкәа, дигәалашәо, иацхья дгылоушәа ибо далагеит ашьтахьзатәи апартақәа руакаҗы итәоу, класск аҗы ицтәоу зҗабк. Уи уаҗы дгәеитазомызт. Измаануу издырам – иаагылазар убас иҗан. Ацыхәтәан дара рааигәара аквартира җыц роун, еимәалацәахо иалагеит. Цқья длыхәацшуа иҗааихазар – аартра җаитцеит, уи даара дгәыкын, дҗәышын, ахи ацыхәеи, лхы ламхаҗаҗамызт. Иара икласс аҗы итәоу зегьы рхы рамхаҗаҗоуп. Избанзар, урт рабацәа аҗн дүқәа рызгылоуп. Дара аҗнқәаҗы ақәакәарқәа реицш ауп зегьы шеицшу. Иаб усҗактәҗба аҗн ду изгылам, аха зегьы рхы ахьрамхаҗаҗоуп, иарҗы ихы иамхаҗаҗоуп. Ари ацхәызба зынза ахамхаҗаҗара лылазам. Ахамхаҗаҗара злоу зегьы ирхәоҗы, рыччацшыҗы – еҗаҗара иугарҗы – зегьы еицшуп. Ари, иҗьюушьаша, иахьяхәлаанза шәынтә дпшәырччарҗы, зегьы җыцуп, аки-аки еицшам. Ацара шылтозҗы даазҗлымхәхан, ибзиан илтоит. Иҗкалап, зегьы иреиҗны илтозарҗы, аха ани иреиҗуп ззырхәахьоу мап рцәыркыр җалома. Уи ацәәцәа рхаҗақәаҗы ируам, рҗаацәаҗы, дара арцәәцәаҗы ирҗахым. Рацхья адәыҗба шеиқәдыршәаз еицш ицалароуп: актәи, аҗбатәи, ахцатәи... авагонқәа... Урт уажәшьта изыцсахуада. Адәыҗба – «Актәи – аҗәбатәи», ус ицалароуп жәашықәса ахы ақәкны иахьынзацо. Нас иара ацстазаара урт зегьы еиланарҗынтуазар ақәап, адәыҗба җыцқәаҗы рзеиқәнаршәозар ақәап.

Ицегь иҗеишьаз, абрии иарей ашколахь еиццо еицаауа ибейҗтәи, иаб дҗацашькны дыҗоуп. Иара

иахьяахауа уи лани лаби рцәа рхихуеит. Ара анышә ижуазтҕыы, афны ижлар, уа ахаәаҕаҕы, дқамсо арахь дзаази ихәалап. Лан лакәзар, аҕаҕы лзихәалап. Уи медицинатә еихәшьоуп, араионтә хәышәтәыртәҕы аусура мап ацәылкын, ақалақь афнытцқа поликлиникак аҕы аус луеит. Араионтә хәышәтәыртәҕы аус зылзымуз атәы лыцқа ианылхәо, ашәытара лҕатәоит. Уи, ишылбоз иаахтны ачымазцәа ақара рымызхуаз ахақьымцәа анылба, илымхәар лгәы иамуит. Убри инаркны лара дыхтаркзаап, аус лзымуашәа, уимоу, чмазцәақәакҕы азықартцазаап, лыцәҕа рхәартә. Нас лхала дцеит.

Араионтә хәышәтәыртә аус бааҕсны ишауа хәа иаб ихалаҕы ихәо иахахьан. Аха абни азҕаб дахьланыз аҕкытә, уи лызбахә анихәоз зегьы иханарштүан.

Грышьа идыруан иаб ус зиҳәақәоз. Уи иҕахын абант афн дуқәа зызгылоу, ара зышьаҕа гәҕәаны изхәхьоу хәа иицхьазоз ирыхшаз ҕыхьшьыртас имазарц. Иаб дышуаафыцәҕам ақараҕы идыруан, аха ишитахымызгыы, гәаныла ишицәымҕызгыы, убарт амч змоу, абҕа змоу рҕацхьа дыпсыҕын.

Грышьа Мимоза лацәажәара иҕахын, избанзар уи длацәажәацыцхьаза, ани азҕаб еихә-еихә дигәалашәон.

– Капа... – Мимоза аҕы леихәарц ихы налықәикын, аха ахьз иихәаз дааннакылт.

Лара ҕымт дихәацшын, дынцәытцаччеит.

«Изақәызаалак аҕы лафшәом...» – ааигәахәт иара.

Уи лцәытцаччашья иабҕы иафымшәеит.

– Рацхьа игәастаз еихә еиҕуп, ари злацәоуп, – ихәан, иикыз атәца абжа афы штаз аҕыгәхәа нақ инықәиргылт, – абри ацкәын ижәбо, – иаахьартәизан, ани Агатәи ибжықатаҕы ақәымкәа, анкьатәи, ара данықазтәигыы ақәымкәа, иара убриала даара зышьаҕа ханы, зыфны зегьы ирылыхәхәо, зыбҕақәа рҕәҕәаны иқоу, ацсшьарахь ицахьоу, агәарабжьаратәи апенсиауаа еизганы иахья

шар хэлаанза анард иасуа азэы иеипш, – абри ижэбо ачкэын, сара убзиаха хэа сишьтоуп, иара ахэынцэахы деихоит, аеада ақьар ианахадыргыла аңахыы еихон хэа... Ха-ха-ха...

Грышья ашырхэа джагылан, афеагара ашьтахыла дындэылтцит. Адэныкатэи ахауа цқыа инеифасыз – ипсы аавигеит. Игэы иалсны иказ иаб ицэажэашьягы ускак ихьяамшэа ибеит. Ани азгаб тэрышкэа ишлахауа иакэымк ифыбгар хэа дшэаны ауп еихарак ирласны дыздэылкыаз. Егырт рхала ракэызтгыы, ас еипш ихтыцэкыан аиакэым ихэо даналагалак, атак ихэон. Ицэоушьшаз, аиашатцэкыа аатыркыаны ианиеихэалак, иаразнак деикэнагэон.

14

Акрыфара ускакгы иадымхалт, рацэакгы абжяапнеипш рыбжыы дуумхеит. Избанзар, арахь ихэомызт, аха атахмада еиха-еиха деицэахон. Дара ахэыцкэа, Грышья дызлахэаз ала, хазы итэеит. Фымтзакэа акрырфеит. Азгаб уажэы-уажэы длыхэапшуан, уи уаарчартэ хатыр ақэцацэан акрылфон. Ашэишэи амтэыжэаа затэык да-ацрыхон, акакан чаца лфатца хэыцкэа нзааркэакэалан, ашьшьыхэа, лнапы хьантэахазшэа акраамта лфэхыы иаалгон. Иара даара игэарпханы ифеит ашэишэи ажышэқэа, икэымшэышэза ифы итазытуа, апырпыл алкыо. Нас убри агыама акраамта игэы икэцзомызт, ашкол буфет афы имажэамацараха иказ акатлет хьшэашэақэа псынкылагас ианифоз игэалашэон еснагы. Иара иангы афатэ бзианы икалтон, акэыткэа. ашэишэиқэа каканла илчапон, «асацив» хэа дахамшэало ахыз лшьон, аха ари амыза агыама ианакэзаалакгы илзамтеит.

Иара ирласны ианифа, Бзаза дицхраауа далагеит. Мимоза днарыбжыалан, убас игэарпханы ифалцеит ахэычы, ианынцэагыы, ифы ирахаит.

Уи пхэызба назак илдыруаз зеггы лдыруан. Ма дзакэ еиҕамсыз, иаахтны дцэажэон. Убри аҕнытэ уахгыҕыҕы еицушэа, иаразнак дааигэахеит. Аеа ҕытҕрак цар, имазақэагыҕы леиҳэар ҕаларын.

Акранырҕа адэахы и дэылтцит. Ажэоан шыҕац иҕан. Уажэы-уажэы ақэа ҕэандаза инаҕытҕҕап уҳэарын, аха иаҕытҕҕомызт. Аҳауа иааудырратэ иҕхеит.

Ахэыцқэа ирҕаз рылырсуа ашта ишықэгылаз, аишыцэагыҕы аадэылтцит. Ианкэа игэы алаҕамызт – уи аратэи афатэ анифалак, тэыцақэак аҕы анижэлак, длаҳҕыххон, аха иахыа иалымтцит. Ладикэа аҕхыа днеиуан. Днеихызеит.

– Рацэак уеынмырхакэа убри укамбашь унашьтаҕши, – ихэеит уи. – Уажэшьта ихаштэом, ихтеикит. Изуасхэазаалак – уенумырхан.

Ладикэа абҕаахэа абарта дныталан, иеигэышэ аашытыхны ашта дэытҕҕеит.

Бзаза Грышыа инапы кны даахеит. Уи азытҕэахы дцар итаҕын.

– Сара аҕнынза снейны сааиуеит, ара шэыҕами? – дцааит Мимоза.

– Ара ҳаҕоуп, Мимоза, – ихэеит Бзаза.

– Ғаҕоуп, Мариам, – ихэеит Грышыа. Лара лгэы иахэан дааччеит.

Дара азмах аҕны инеирц акы рыгымкэа, Грышыа ихы анҕышьтых, уи лытҕкы ҕацшьшьза, абираҕ аицш иахадырсызшэа, ахэы иахыазеиҕараз дықэгылан.

– Данбагыцеи! – иааҕеишьеит Грышыа.

– Уи алашьамхы лыртцысуеит, – ихэеит Бзаза дутцас. – Ғианцагыҕы Хыымцагыҕы драҕысуеит.

15

Бзаза изытҕэа дзадтуамызт. Мацк днадтыргыы, иаразнак дхынхэуан. «Аҕсы антало ибаргыҕы ҕалоит... Аҕыашьатэ. Бзаза, Бзаза, Бзаза...»

– Бзаза, уареи сареи хшеишьцәоу удыруоу? Хәишь-цәоуп!

Бзаза иртрысны, даахьахәны днаихәаңшит, нас ақәғымтқәа, дақәшахатны ихы ааиртцысын, иәнапык рыла ишьапқәа ааигәыдихәхәалт. Грышьа ихы анылаиртқә, уи ишьапы җаркьякыан ацәахатцәаххәа дааигәзит. Иқышәқәа пхаза, итатаза, ибаазаза иқан.

– Сара снықәла-аақәлоит, уара ара указ, аеацъара ум-цан.

– Уара иутахзами... аңсы штало убарц, аңсы шааиуа, ишныкәо, насгы иаңшшәу?

– Уи акара ачҳара сывам.

– Ачҳара избан, уи уара еиха имаңны изумоузеи? Аныкәгара уацәаашьома?

– Сыздырам, – ихәеит дыччо Грышьа, – сыздырам...

– Бзиоуп, уца... – Бзазагы дааччан, дхьахәны дырәегых азытқәа азааңшылар дналагейт зегы ихаштны.

Грышьа быжьқәак иахан, уахь иґынеихейт. Уи Цианцеи Хымцеи ракәын. Урт рзы убасқак иаҳахьан, даара рбара итахын.

Хымца ус адәы дықәжыын. Цианца, зґы тыфааза иказ, амсахәы зхаз хәызбак инапы иқәцан иршәуан, жәбаба шаґа инахараны, згәафарақәа цъара-фыцъара атырас тиаан иказ абнахәырма наа ажәпара иақәкны. Иара днеины ашыцламтә зқәышьшьы иказ ахахә днықәтәейт. Макъана дгәартазомызт. Уи ахәызба аниршә, иманшәалан иақәиршәан, иахьналакьякыаз «жив-вв» хәа абжьгы ааргейт.

– Ианақәшәалак уара иааугоит, угыл! – ихәеит Цианца. Уи ибжы хьырвырза, итахәаешәа, уафы игәы иаагәампхартә игон.

– Аат, уара напыла икарцаз, – ихәеит егы дахькажыыз.

– Убри иухәо уақәытц акәымзар, иузызуа удыруоу? Ублақәа аархәны ушьтахь иастоит. Ускан ухи иареи еиңшоит, алақәа камкамуа иқалоит.

Ащыцагы рыбжькәа атәы иахатаны иаәхырччеит. Хьымца, ахәызба ахьалаз иалхны данаахьахә, Грышья дибан, иаразнак даагылт. Илакта ырхәашыны пытрак днаихәацшын, ихы Цианца инаикәикит:

– Иахья цхыз цәгья умбазеи уара? – ихәеит уи ибжбы атәы иахатаны. – Шынтә амышьтацәгья дупылааит хәа.

– Схьяцшра иацсоума?

– Мап, иацсам, аха ус аланарцшыраз.

Цианца ихыиҫы хәычы ихылца абз ду итцыхәхәо, ахьяжршәагеицш арахь даахьахәит. Фымт иблақәа еихмырсыгьзакәа днаихәацшит. Урт иртахын, дара ртәала даушла дахәыртәырц. Нас ргәы итаз издырамызт. Аха ибон, зыршәара иашьцылахьоу дахьреицшымыз акыр ишфанахәаз. Грышья дзакәыз, илшоз, гәыс имаз акгы ахьырзымдыруаз еиланархон. Итцкьан афра рыкәшәозу, ари ицьынскәа (уи рылацш адхалон рщыцагы) рыла ахәынтцәа дылшыны, ргәырцса катцарызу рыздырамызт.

Ицьынскәа анихәа, ашыцламтә цәаакызаарын, илсны дғагылт. Цианцагы Хьымцагы ирәны инеихәацшит.

– Иааги арахь, – ихәеит Грышья имырхьяакәа, – ахәызба.

Хьымца Цианцагы днаихәацшит, аха ус итынчны, иныкәрыөршәа иахьихәаз акәу акы дааилнаршшан, дышиашаз ахахә дахьыкәгылаз днеины ахәызба иара иахь инаирххеит.

Ахәызбаршәра иаргы акыр иеанишәахьан, уажәйтцәкья дафымызт, аха итцеггы данмачыз, ахәызбаршәрақәа злаз киносахьак инахәацшыцыцхьаза, рнафс игылаз еснагь иаркыз афхышә ду ашьтахь еизибанган ахәызбақәа шагәыдыртцоз, ирыгганы икәырцахьан. Убри аниба иаб дипкеит акраамта ихамыштыртә. Аха иахьягы уи азы игәы изынхазом. Избанзар, убаскак гәыкалатцәкья игәы еибакытцәкьан дипкеит. Абжьяацны иидыруа аеыкатцарақәа, аеыргәарақәа, адауш ухәа рахьтә уи акы аларшәымызт.

Ахәызба ааникылан, ахәырма ашәпара ишахыкны аҕанынаирха, итартаруа иналашьшыт.

Ҷианцаҕы Хьымцаҕы неихәаҕшы-ааихәаҕшит. Хьымца дыфны дцан иааганы еиҕаиитеит. Грышьа даанаҕшы-ааҕшит: убри ахәырма анафс игылаз ахаша, ацәқәахь агәыцә ахьытартаруазтцәҕьа иарбаны иандәықәйтца, зынзаҕы дшақәымгәыгзоз иахьаирбазтцәҕьа иналашьшыт.

Ҷианцеи Хьымцеи инеихәаҕшы-ааихәаҕшит. Ҷианца ипшшәы ааихьан, иблақәа тазинзааза иаакалеит, иқышә зны азганк ахь ихалеит, аеазных – егыи азганк ахь.

– Абыржәытцәҕьа уқәлан сахәызба лбааугоит, – ихәеит уи дгәаан, аха рацәак игәы азтамкәа. – Сахәызба мышгагоуп хәа уаҳазма?!

– Иабауҕаху ани афыза ахәызбажә, насгыи цьара машәырк умпытцьбар атцкыс, макьана уа иҕазааит. Изыр хәа ушәауоу.

– Амашәыр ҕастар уи сара избап, уара уус алам, – еиха иеааиргәҕеит уи.

Грышьа дзықәгылаз ахахә даалбаан уахь днарыдгылт.

– Уааи, хаикәпап! – ихәеит Ҷианца.

– Уааи! – ихәеит Грышьа, бҕарцахьы ақәцара рацәак дшаманшәаламызгыи.

– Сгәы ишцалоу – рацәа ицьынсқәан, – игәаҕьуа изымгәаҕьуа дынцәытцаччеит Хьымца.

Ҷианца даалакшакит.

– Уааи, уааи, – ихәеит Грышьа имырхьаазакәа.

– Шәара агауаа ақәпашьа шәыздырзом, – ихәеит уи. – Иудыруаз, аикәакра алам, аблузкра алам...

– Бзиоуп.

Акраамта дихыкәшон Ҷианца, ишапыкгыи иаҕхьа идәықәтан, иаҕхьа егыи иманшәалан дикыр хәа дшәаны. Уи еиха даун, дцаған, цьара мчык илоуп ухәартә дыкамызт. Иблақәа зынза ихәыцхеит, иқышә еицаҕеит.

«Ари згәыжәла цәгьоу азәы иакәзаап... Ианаидысла ибеит: уи абни аматә еиңш иҕаз инапқәа, ишьапқәа – зегьы, аиашаз, абаџчыда шрылаз. Иаргьы дшәон, дыц-цакуан, иоуразоуроу игәиҕанын аҕнытә, дыкны маҕк иааикәкра ҕаломызт. Аха уи дхәыцны, дмыццакыкәа, иидыруа амаана ихы изархәомызт. Дырџегьых ианаидысла, егы еиҕа даумзи, изара нҕарсны икит. Насгы даухьанҕаз, данаашьҕиҕаа, шаҕа игәаҕуаз, аҕарххоз ицәеижы зегьы, иоуразоуроу, дшеибакәу. Даарыцҕаишьеит. Цаҕа днаиргылт. Уи инапқәа аумзи, ибҕазара иакәыршан, бҕаҕаҕцәа ҕаитарц далагеит, аха имаҕҕаҕәара иакәшәомызт.

«Җаикәҕозар, ҕаикәҕоит, иабатәи рыцҕашьароу...».

Иарма гәчама дықәцан иҕанылаирха, егы ииулак изыцәа шыапы шытарсны иҕааникылеит зныказ. Аха Грышьагы идыруан, абыржәы аҕа аҕсык иҕааизырҕәҕар, дшылаишьыҕуаз. Ус егыҕаитцеит, ишьапы дықәиҕьеит. Аха уаҕа ақәпара даламгеит.

– Шәара агауаа ахәажы шәаршхьеит, уиазоуп шәзыҕәҕоу, аха уи зныказ ауп, – ихәеит иара дхақь-псыкьуа, – акраамҕа ишәызгазом, шәеихәлачны аҕсра шәалагоит.

Уи ақәпарагы иҕахымызт, аха уаџ иимбац мчык дзыиңшызу, рацәакгы дзеиқәымкит дказыжыыз имч.

– Уара уҕәҕоуп, – ихәеит Грышьа, – уццакуеит акәымзар.

– Уаргы уҕәҕоуп... – ибжы ацәы иахатцаны дааччеит уи, аха зынзакгы игәы азтамкәа. – Уабаҕәҕәам, ахәатцыхәа уҕоитеи...

Хьымцагы дынцәытцаччеит.

– Уажашьта ҕаибаргәаарым, ус еиҕьап, – ихәеит Грышьа дааилашәан. – Иуҕашәалак умхәалан.

– Сахәызба сыт... – ирблаҕьеит уи. – Ус иахумгазан, исыт сахәызба!

– Уара макъана угәра ганы ахәызба уафы иуиркыртә укам, ухы атың ианыкәлалак, нас иныкәгала, – дааехырччеит Грышыа.

– Хьымца ари иихәаз уахаит, улымха бзиахә ахаит... – ихәеит Цианца, – уажәшьта икало аказыхәа сара атак кастом.

– Акыргыы хачхәхьеит, – ихәеит Хьымца, аха уафы ибон уи иахьакәым ахы архар даарак ишиҗахым.

– Иазхоуп, иазхоуп... – ихәеит Грышыа. – Иазхоуп!

– Акәымзар, сыцәкәа җоукып... – Уи дхьатцуамызт, аха пхьака ашьаҗақатарагы иҗахымызт.

– Иазхоуп... – ашәа ахкы цәыригошәа ибжыы хыри-аалан инаиргахт Грышыа. Уажәраанзеипш акәымкәа, ихи имчи еикәымхо. Ага агәарабжьарақәа ркны зны-зынла икало аидысларақәа раан еипш аисра игәы ахәо даакалеит. Уи идыруеит, ара ақытаҗтәи ахәыцқәа, ахаан-гыы ус даушла аибаршәарақәа ирхыхәхәан, иахьынзауа напышьашәала аҗынза инаргом. Уанза ианнеи, ара еиха ишәартоуп. Ара аисра закәан амазам, алаба зыдхалазгы дыцсаанза дуаҗоуп.

Грышыа шыаҗак иацхьака днаскьеит. Ибон – егыи дымшәеит, ихы-иҗы апхныгеипш ихахәхеит, аха уанза анагара иҗахымызт.

– Грышыа! Грышыа!!! – ишилшоз ибжыы иргеит усқан Бзаза. – Грышыаа! Грышыаа!

Грышыа акы дакзамшәа дөацкьан, али-цси рыбжьара хыхь дыҗашлеит.

– Грышыа! Ацсы җалт, ацсы җалт!

Грышыа деиҗафны азыткәа дынхыкәыххит. Днацшы-зар, аиашаз, алахы аагәылшәан, атцыхәа хәычы кьо, азыткәа ихын. Ацсы җалт.

– Уажәшьта издырт, издырт! – Бзаза иблақәа җыцны ицон, изықкәа кылцәраа, митәын ихтысуаз.

– Уеыртынч, уеыртынч! – ахәычы дааигәыдикылт Грышыа. Уи ицәеиж хәычы акәарахәа еисуан.

– Издырт, издырт...

«Дцъашьатәуп ари ахәычы, издыруада мца дук акәиц играршәзар... Уи акәзар абас ицәеижь хәычы зеисуа?»

– Аңсы аеацъарантә иаазом. Иара иагратәзаап, – иңси-иңси еихъымзо дафын Бзаза. – Абни еикәатәаза егырт ырыгроугы аңсы ауп. Иандухалак ашьапы икәгылоит, нас арахь итыцуеит.

– Зынза уиашоуп, – ихәеит дмыччакәа Грышья. – Уи сазымхәыцызт сара. Ишуботәкьаз аңсы талама?

– Ишызбоз. Аеаартысит – фынтә. Нас атыхәа акьеит...

Грышья Бзаза дааигәзын, инапы аанкылан даалеиөеит.

– Уи харшәарым, изсалааит, – ихәеит ахәычы диртынчырц.

Ус даныңшы, Цианцеи Хьымцеи еишьтагыла иаахеи-бахәалт, Аңыни Кәаңыни реиңш.

– Арт уажәы ани аңсы ршыеит! – даагьатцәыгьатцәит Бзаза, Грышья инапгы ааиргәгәеит.

– Умшәан, урт ус иказам, ибжыскәоуп хәа азәы ирыхьзитдан, ирыхьзхалт акәымзар, иаабац шыоуки ирфызцәоуп.

Ахәычы диман уахь ифынеихан, ианааиңыла иаагылт. Убри аамтаз нахьхы раңхьатәи агәашә дыткьаны дыц-цакы-ццакуа арахь лфәалхеит Мимоза – Мариам.

– Иахья акамбашь дзашәыршыуаз закәызеи, уара, ари азгаб? – имырхьаазакәа дцааит Грышья Цианцеи Хьымцеи ихы нарыкәкны.

– Уи хатца данцо, аеы дшақәтәоз хлырбон, надаада дзақәтәоз цылышон... – Цъара жәахьантак ацицарц шиҥахыз фашьомызт, аха Цианца дихәаңшны иеааникылт Хьымца.

– Аеы еы ццышәын, – ччараха исит Грышья. Хьымцагы иеизнымкылакәа аччара дналагеит. Цианца цытрак иеникылон, аха нас убрыгь изымыччакәа «пыф» ихәан, икьатеиах ццәо аччара дналагеит. Грышья иблақәа

тыблаауа ицахэцахэуа алағырз ыырхашылт, убаскак иееитдыжыны дыччеит.

– Шэзырччозеи шэыфқәа рахан, – днарыдыххылт, лара, – Ладикәа акамбашь дашьталан дахьцаз дмааит, дыцшаатәуп. Уаала, уаала, – Грышья инапы даахан, лара лфыналхеит дыткья.

– Бзаза, уара афныка уца, бзиоума?

– Бзиоуп.

– Шәаала аха шәымазар, – ачкәынцәа днарыхәацшит уи.

– Хусқәа рхы еилахоит... – ихәеит Хьымца ибжбы атцәы иахатцаны.

– Уара уами уаала хәа зархәаз, умцои... – Цианца ицъыбақәа инапқәа ртаргәгәа даагьежбы-гьежбит.

– Сара ара издыруаз зегъы схаштхьеит, схы ахьсырхо сыздырзом, – ихәеит Грышья.

– Лара илдыруеит зегъы... – ихәеит Цианца, иблақәа-гы зынза гәыртыцк иаакарахеит.

– Лара улгоит унапқәа аанкылан... – ибжбы атцәы иахеитцон Хьымца.

– Бзаза, уара уца ушиашоу, – уаха егырт дрызхьамцшзакәа, нак алағыа италахьаз Мимоза длышьталан, иааргәгәаны ифынеихеит Грышья.

Акыр дцахьан лара уи данлыхьза.

– Уажәы ант ааиуеит ара. Гызмал Икәара дталан дцеит, Абгатәара ала ахаииатрахь лхы лырхеит хәа рахәа. Уажәшьта уеаанкыл. Дшәон, дышзызоз дцеит хәа рахәа. Сара слышьталар лымуйт, дгәаауа далагеит, нас акы лгәы иаанагар хәа сшәан, саагылт хәа.

Аиашаз, цытрак ашьтахь еишьтагыла иаакылст рфыцъагы.

– Ари хеыбгаказа дабакоу? – дцааит Хьымца.

Грышья иказ реихәеит.

Ишибоз Цианца ицштәы ааицсахт.

– Ушәеит, уи азоуп лхала дыздәықәутиаз.
– Умшәозар ура уца, сара дсызнымкылт.
– Сара иахьала акгы сшәыхәом, – ихәеит Хьымца дьхсақәза.

– Ушәаны уцсуеит аенышьыбжьон! – ихәеит ицсахы еикәыццо Пцанца. – Амгәацәатабаа!

– Убз ааҕакы, цыым, хәычык, убз! – Хьымца даах-шәааит. – Афида азы ақәтәатәуп, иумдыруеи?!

– Уажәы уаха сьмам, уцынтца азы кылтәраауа уқас-цап, уаагылала! – дытқьаны Гызмал Икәара шықаз ифьнеихеит.

– Ушәоит хәа сара исеихәахуеит, иара Абгатәара аз-бахә иахар, длеикәшәақьа дцоит.

– Ас ишаацәгьахалак дкаужьуазар, шәызлеифыцәа-хазеи нас?

– Азәгы дкасыжьзом сара, аха Пцанца ианду дзыф-зом, сара саб уфны узицәацазом, ашәитышәи унеиаанза улышьтагәа уникалоит. Иахьа афида азы ақәыстәахьоу цьыршьоит...

Уи уаха диламцәажәакәа, иаргыы Гызмал Икәара шықаз ифьнеихеит.

Азыжь еикәатәакәа, ацәытцлашьцарақәа, атыша цәгьақәа, – зегьы хар имамкәа дырхыст. Иақхьа ицаз рышьта ибон, уимоу, зны-зынла акамбашьшьтагьы ибон. Аха дзыршәоз азәгы димбакәа абнафы иқәхәлар хәа акәын. Зегьы ихаштит Абгатәара хәа иахьашьтаз даннеи. Уи данхәычыз аахыс игәалашәон. Ладикәа дицны аетдыс зцаз аеан цшаара ицеит. Такәы иааимдахьан, Абгатәара инавакны, аеан ацагы иаргыы рыбафқәа инархагылт. Ауаха алашәага ирфазаап. Афбагы рцыхәақәа хахахан ишькьыры-шькьырза ишьтан.

Нас Ладикәа диман дцан, ажа дуқәа рытцака тышак афьы, ацақьақәа анышә иахьытцыхәхәоз итиқәатәааза иаацшуаз ахацы инахагылт. Ахацы алафьы еицшны,

аха атқыс акыр иаагәғәаны, абгафәы т̄кьон, ацак̄ягы абгахәы ахатата ӣкан.

– Абра ахапы цаула амоуп, абгақәагы пуеит, рласбақәа абра ираазоит.

Ашьтахь, уи ашықәсан иара Ладикәа уахынла дахафә иҫәаихан, абгақәа фба лаишьтит.

Убасқан Ладикәа иаңхьака цъара дшык̄аз ааигәа-лашәан, игәы аагәғәахеит.

Аха димбар, д̄к̄алар?

Макъана ииашан даауеит, игәалашәоит. Ахаииатрагы ааигәоуп.

Аха уи ус̄какгы иааигәамп̄хеит, даара игәы цаны, игәы т̄кьаны дшык̄аз абжьқәа иаҳаит. Даатғылан дзырфәит: Ладикәа ибжы кказа иааф̄т. Дгәырғыан, дфәт̄к̄ан дыфәит. Аккара дахьаатцшәаз адәхәып̄ш афәы игылан урт̄ зегы – Ладикәа, Мимоза, Цианца. Ахахә ду иавагылан акамбашь еишьклашьшыы, абат ахы к̄әазза аңхьа итәан.

Грышьа игәы аатгәырғыаит.

– Ари умбои, аҫенышьыбжьон игәағыны иақәлеит. – Ладикәа инапы нақәикит ахахә анафс ахәынтәа т̄кьаны, ишьақьаны иахьык̄аз.

Грышьа акамбашь хапыр ақәтан илап̄ш нахигеит.

– Ахахәқәа зегы абга рхәыжә рхатата икоуп, даарагы икыднам̄к̄акәа ӣкам, – Ладикәа ашьшьықәа днеины абат аашьтихит. Уи зныказ иаапа̄тхалеит, аха нас аҫеикәнакит. – Урт̄ ус иацрыцуамызт, аха ма акы иаршәеит, ма, аиашаз, рыцсгатәы рзымго ӣканатцеит. Акамбашь азныказ иаатрысын, аха нас аҫыртынчны Ладикәа инаишьталт. Зегы рҫынархеит.

– Дымшәазакәа дааит ихала! – лхәеит даахәйтхәытын Мимоза, Цианца иахь лхы налырхан. Иара ихы нхьаирхәит, аха дышпышәарчоз изымтәахит.

– Иаргы деитымуп, саргы – еитымк сифәызоуп. Зегы рзы дшәапырхапуа, ихатәы иара изымдыруа д̄калар,

ибла шааңшуа саргыи сицэыргоит. Ииура изымдыруа, иара ихатэи изымызбо дызбар, уахыкгыи сизыңшуам... – дынцэытцаччеит уи.

Грышьа иааңеишьеит, иаггыгэаңчеит уи акы мзаза-кэа иахьылхэоз.

Убыскан, икэышза, иңшзаза иаңхьа иааит уи лсахьа... Капа лсахьа.

Акраамта абат нартэаны аңсы аарго дцон Ладикэа. Уи уажэи-уажэи илымха кыдцан даазыруан. Имыхэлацкэа архахь, ахтырахь икылсит.

Грышьа иныбжыркыашэа Пцанца днаидгылан, ичақыи пңша иңыба иааңыхын инаимтцеикит.

– Ига, сара афызгагыи сымоуп, – ихэеит уи.

– Табуп, – ихыиңы ааихалашан, ибла хэыңкэагыи ааңбаахеит Пцанца. – Ахаан азэи хамта симтаң.

– Амц умхэан! – лхэеит Мимоза, – сара иустаз ачабра алазами?

– Уи мцарсны изгеит, – аңыш-ңыш дааччеит Пцанца.

– Имтаумырскэа, истаххар исызумхрымызт.

– Уажэшьта, Пцанцеи Грышьеи иааимдо, шэмыцца-кыкэа шэнеила. Аңкэынцэа шэыңсыжылоит, – ихэеит Ладикэа.

Абат наиртэан, дыңкыа-ңкыо иңынеихеит. Ажэаңгыи аңэа аңытышэшэо мацара, аңэшырпкыара иналагеит.

Абат хэыңы аңышэ хышьашза, ахы кэазза икэан, ицэын. Аингыи надгылан, абз ала ашыркышыркыхэа иарбзон. Аңэагыи еиха ирлас-ырласны иаңытышэшэон...

16

Атаҳмада акраамта ихы изымдыруа дыкан. Нас, атцыхэтэан агэылацэа иааизыффыз рыбжкэа, быжь-рабыжьтэантэ итцыуашэа илымха аңынза инафуа иа-лагеит.

Ладикэа даафналан, ибжыи шааиргаз аиңш, иаразнак еилиргеит, мчыла иаашыңхыиз инапгыи аиарта илахаан-за днамтцасны иааникылт уи.

– Сы-қәыр-тәа... – ихәеит айргьхәа иаб. Инапқәа ашь-
шьыхәа иҫаитқатан даниҫаха, днықәтәеит. Акраамта
иқәлашьыңан иҫан, макъана айргьхәа ихәакәоз игәы
алымшара атсартәеипш идақәа зегъы иртәшәуан.
Ишҫахәааз, ишҫацәгъаз уи.

«ҫсра бзиа ыҫазам, хәарада... ҫсра бзиа...»

– Сыҫхьарца сышәт!..

Аҫхьарца анизаарга, Ладикәа инапы гәгәқәа
дрыниалашәа, айргьхәа, иара иитәзамыз имахәҫақәа
ҫышьтыхит. Имҫашьахуа икказа илымхәҫынза иназеит
«Ахәрашәа» ашьтыбжь. Иааҫыеишьеит «Ахатцарашәа»
аирхәарц акәын иитәхыз.

«Уи анааитқәҫа уаҫы ихы изымжьозаап...»

Нас, ани атсартәа, идақәа иртәхаз еиҫа-еиҫа ихьан-
тахо, ицәа-ижыы заанаркәрыло иалагеит, иҫсыңгыы им-
нахуа мацара, ихәламшәа ааилыршьыызшәа, иныҫнар-
хәыцааит... Арцәаахәа Кама лыхәхәабжь илымхә
интасын, нас иааимачыҫт.

Кама ахәхәарагыы дналагеит, лымгәартә итаз, ани
азаагамҫан ишылзиуз аиҫш, атыгәтыгәхәа ишьапқәа иҫьо
далагеит. Иҫсы штоу, дшыҫоу, аҫстазаара дшатцанакуа
ала адырра ҫаитцон.

17

– Дыҫсит... – Игәи илағырзи еилацәо абартца ашә дад-
гылан Бзаза. Уи атәы ихәон, аха егәа иундазгыы хырхарта
изаҫомызт. «Иҫсы талт... аҫсы талт...» – Уи идыруан, иахьа
иблала ибахьан. «Дыҫсит...» – уи издырамызт. «Иаагылар
ҫалоит, аха аҫсы ҫсзом...» – ус игәы иаанагон иара. «Ба-
баду иҫсы атра ажәызар акәхап, бабаду рыцхәа, аха иҫсы
абацои шыта ... аҫа тыҫк аиур ҫамлазои?...»

Дышнеи-шнеиуаз изцәарақәа дрылақатан, абасҫак
иидыруаз, бзиа иибоз, дзышьыцыхәыз бабаду иҫсы атра
игәы итцалан, еиужыны ацәыуара дналагеит.

Абриаҫара иҫшыз аҫсабарагыы, раҫхәа ишаҫышә-
шәоз, нас аҫааиужыны ахаҫахәа аҫынанахеит ааҫын-
қәа.

АПУБЛИЦИСТИКА

АХАРҘА – АМҘА УЗЫРБО, АХРА УАҒЫЗГО АХАҒӘ

1. Ҙазхысхью аитаңхьара

Ашьха, ишдыру аиңш, дгьыл мчуп: зыта умбазо аиҫыцәқәа, ахра гагачқәа, цаҕантәи уанрыцаңшлак ухла-хат зыргьежьюа акацәарақәа, анаҕәоуқәа зқәу аҫазара дукәа, асыңсацартақәа... Ас иахьыҕоу зегьынцъара ишәартоуп. Мацк иадамзаргьы уақәымшәакәа иҕоуцаз ашьаға хнырхәышьа змазам акәхар ҕалоит...

Аха дацәымшәартә ишьапы ахьакуаз ахәыртақәа, аңсшьартақәа рҕы мацара даагыломызт ауаҫы. Еиҕа иахьыцәгьоу, иахьшәартазоу, ус аламала зыҕеизымтоз, дназмышьтүаз дахыкәшан, датцысны, ус баша давсны дцо-мызт. Ашьха зегьынцъара инапаҕы иааигарц дашьталон, анцәахша леиңш иңсы алахон, дагьеисон.

Ицаз ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа рзы, пхынрак, Азғара сҕеит. Избарц. Уи Ерцахә-хаҕа аҕаҕаза, Чхалта аңшахәаҕы иҕоуп. Азғара Кавказ зда ыҕам анарзан-зы ытытыуеит. Арыжәтәгьы аҕеыкәабагагьы. Уахь еспхынра ауаа ңсшьара инеиуан. Аңсабара, ашьхақәа убас иҕоуп, ҕык-бзык иузархәом. Ус иубароуп.

Убра зыңсы зшьоз, зҕеызхәышәтәуаз аңсуа уаҕ бырг бзиақ дсықәшәеит. Уи арт ашьхақәа бзиан идыруан, еиҕарак Ерцахә. Убри азы иңашьахәу ажәабжык сеиҕәеит: «Хара узланаңшуа ауаҫы иоуижьтәи (абинокль,

ашьха ицоз имазар енагь ишьтихуан), Ерцахә ихаларц абасынтәи жәаафык дәықәлахьейт, хара хазхаану, – ихәейт уи. – Хыхьза, анакәоу ахьыкәжью ахь иназаанза, уантәи адыргақәа кәрцон. Асынтәи абинокль гәгәақәа змаз ирбон. Адыхәтәан, 1941–1945 шықәсқәа рызтәи аибашьра иалтны иааз аңсуа хатцак дхалт, уантәи адимакапшь дџахан, арахь идирбейт. Убарт рахьтә азәызатцәыкгы дзыхнымхәзейт».

Иахьа уажәраанзагы убри сазхәыцуейт, аха атак сзымпшааит. Такс исхәартә исымоу акоюп, абрыгь аңсуа иказшьа иацуп, иара ацәгьарей абзиарей ртәы схәоит хәа салагом.

Абас, ауафы инапакны, игәакны, ихаакны раагара иеазишәоижьтәи икалейт ашьха атәы иагымкәа издыруа, иазказоу, нафьнатәтәи урт рдышәа. Иахзызаауа, даара амаршәа куа, еихахауа, абицарак акынтәи аеа абицарак ахь иааргоит уи аңышәа иахьа уажәраанза.

Аңсуа изы акәзар, ашьха хазын. Анапщәа, еихарак акаршәрақәа, ашәадәқәа ираазаз, аңсуа ашьхауаф хәа ишьтоуп. Аха уи ишьхауафра аеакын. Ашьха цкьатыпын иара изы. Иаргы, еснагь уахь изихоз, ирахә ирхәырц, дшәарыцарц, иңсы ишьарц мацараз акәмызт, ныхак изафызан, ихы-иңсы зрыцкьоз, игәнахақәа ихызхуаз.

Иазгәататәуп, аңсуаа, дара иахьынзарытцанакуазгы, уинахыс, рыкәша-мыкәша иказ ашьхақәагы (иаххәап, Аршәахәымџа (Ельбрус) ахьз ссиркәа рыртеит. Дара иахьрытцанакуа, ашәткәа реипш ижәпаны, нацәатып-нацәатып ирыкәңсоуп ахьзқәа. Ма изакәы ашәақәоузеи ашьхақәа ирызку: аңсуа жәлар ажәйтәзатәи рашәатә шедевр «Ахрашәа», ахра иагаз ашәарыцаф, ашьхауаф иңсы ахра ағгара иазкыз, убас «Аиргьашәа», «Ажәеипшьаа рашәа», «Аңылагашәа» ухәа. (Урт рахьтә ирхаштүа иалагахьоу, ирхаштхьоу, изхьоу, аха зышьтақәа макьана инхаз ыкоюп. Рыцхарас икалаз, егьа иагхан акәзаргы, ажәа

иацанакуа афольклор еизыргоит, ашәеи акәашарақәеи шамахамзар азәгы дрышьтам. Уи ианакәызаалакгы иармарион азәы иааиқыхәхәаз амцарсра иашьцыла-хьоу рус. Уара утәы ишахәтоу уанзахамцгыла усоуп.)

Ажәакала, аңсуа изы ашьхақәа ишьтыху аңсҗазаара, ахрақәа рҗауеиңш ицқоу, иңшьоу ирсимволуп.

Аиашаз, наңьнатә ус ишьақәгылаҳьан, уахь ихалоз зегы – зыңсы зшьарц, зырахә зырхәырц, ишәарыцарц, ус аказказра инықәңшырц, – иаңсахуан, уатәи рыхныкәгашья, реизыкәзаашьяқәа, реихацгылашья, ргәеизыблшья ухәа хазхон. Уа, ауаа рҗы даныкәзгы, ихала данынхозгы, ауафңсы иаңтам, иакәыму, игәнаҳау акы иламсырц, ихы мыцхәы дацклаңшуан. Дҗаракны дызкыз ашьха ажәван дазааигәанатәуан, Анцәа еиҗа дибартахо. Уафытәыфсак иаҳасабала, Анцәа иҗаңхья, ауафы иҗаңхья, абри аңсабара ду аҗаңхья иуалызгы еиҗа ибартахон, икказа изаатуан.

Ахра цыгь-цыгьқәа еиҗа иахьшәартаз, уақәымшәакәа еихугаз ашьаҗа уахьтанархоз, уафы ишьапы акыртә иахьыкәз пшааны ахахә шьтацо дцон урт раңхьяза ирҗысуаз. Ишьтахь абрахь иаҗанагало изы, уи ахра дамгарц. Аҳарфә – абас ахьзуп уи, амфә урбаны ахра уаҗызго ахахә чыда. Чыдарас иамоугы, иаразнак излардыруагы хаҳәк иара еитцоу аҗәа хаҳәк хыхь иакәырцоит. Уи дыргоуп, ахра иаҗоу ауафы игәы иҗәаннацоит, амфә инарбоит.

Уи хымҗада рхы иахьадырхәо, наңьнатә издыруа еснагь ашьха ицо, ашьха иеисо, еиҗарак ашьха дуқәа рҗы ишәарыцо роуп. Аҳарфә аңринцип наңьнатә аңсҗазаараҗгы уафы ихы иаирхәон. Ауафи ауафи, ажәлари ажәлари реихацгылара, аңсҗазаара, ауафреи аламыси хыҗара зқәымыз рнормақәа ртәы зхәо, иагьныкәызго дырган.

Убас акакала еицыло ишьақәгылт ажәлар рчыдарақәа, рзеиңш кәзшья ду – рыңсҗазаара ашьхацамфә.

Апстазаара ахра дуқәа ирыҕо иахья уажәраанза иа-
азго, егырт ажәларқәа зеггы излареипшымггы изла-
реипшуггы ныкәызго, мчысггы, нтырасггы измоу.

Ахароатәкья ахьаҕахымыз, уааи рахәи ашьха из-
лацо ашьхацамоақәаггы апсуаа рҕы мыцхәы ирыцк-
лапшуан. Уи ахра дуқәа рҕы ишәарыцо, ус иреисоз
ракәымкәа, ашьхаҕа зхы зырхоз зеггы ирусын. Шьха-
цан, зырахә-зышәахә зманы, ма аидара зкәыз зычкәа,
зәадақәа, згәыжықәа рҕы кны рақхья ишьхыло, дахь-
цо зеггы амоа рыцқьан, ишьтахь иааиуа уаха кататәы
имамкәа ианнимыжь, даара ихьмызгын, ианарыжьюа-
мызт. Ус катцо, зышьтахь иааиуаз атәазымбоз, ҳаҕыр
рықәзымцо зәа, акраамта рыла ихырбалон.

Амоа ишакәнагоз арыцқьараггы ус имариамызт.
Алзынрак асымкәыл зыкәнауа ашә кьантазқәа ытқорны
ирнахалон, ма – рымахәкәа кыдқорны, изытуаз асы
ахахә-мҕыхә дәыкәнагалон, амоақәа ашәахауан, асы
ихнархәаз амахәкәа узрытымсуа илакәны инхон,
итдггы иоахаракны асыпсацырақәа ахьынзалеиуаз, зе-
ггы еиларены иахьырхысуаз ашьхацамоақәаггы анатца-
накуаз ыкан.

Иара ашьха ишәарыцозггы ихатәы цкаррақәа иман,
иаххәап, ашәарах рақхьагыла, аҕача, деихсуамызт,
иара убас – ашәарах анеишьтаз. Насггы, ирацәаны из-
беит хәа, изышьтыхша ада, егырт дрылакьысуамызт,
ишьтуан. Ашьха ҳаракқәа, ахра дуқәа рҕы ишәарыцо
ааигәа-сигәа дшәарыцомызт, асса-мысса дрышьтамызт.
Ашьха дуқәа рҕы абҕабқәа ирашәарыцо еихауп, ажы
рацәаны иакәуп хәа акәмызт, уи ишәарыцаратә цәаоа,
ашьха, аҳаракыра, аиааира амзызқәа ракәын рақхья
иргылан уахь ихоз. Уи, аиашаз, еҕышәара дуун. Ахра
деисон дазхонатцы, иарггы дазханатцарц, дықнанадарц,
еигәыцхәцәахарц азы. Иарггы убас иеыҳареикырц,
уаанза дызфымхәацыз ахауа даҕыхәарц. Убарт атыцқәа

рґы акәын ахарѡкәа ахынижьюаз, иара ишьтахь абри аипш ахракәа згәаґуаз изы.

Ажәакала, адгьыл ауаѡы еиґа дахьґнашәо, дахьа-рыцкьо ашьха хаѡазаракәа рґы ииуан аґстазаара зегьы азы здаґамыз ауаѡра аґкарра дукәа. Ашьхакәа ныхак аипш изшьоз аґсуаа рыґстазаара зегьы азы урт шәага-загахон, имѡахон.

Урт атрадициа дукәа рахьтә иґоуп зыхьзкәа рхашт-хьоу, зыхьзкәа нханы зцакы атәы рхаштхьоу, ус иргәалашәо, аха усґак иацґыхәан иныґарымго. Зегьы дара роуп, урткәа зегьы хшьа, хгенкәа рґы инхахьеит, рымч ыґоуп, ҳажәлар иахьа егьырт изларылыркаауа рґказшьа, рґчидаракәа, рменталитет шьаґас иамоуп.

* * *

Убас шакәугьы, жәларас иґоу зегьы аамґеи аґоурыхи рзыблара акырза рґәалазуеит. Ғара аґсуаа ҳакәзар, иаххаагахьоу агәаґракәа, ҳзиааихьоу, ҳаґсы зцәаагаз шырацәазогьы, урт ирыхьґаны, амазашыз еиґш иґалае-ны иґоу, зныкымкәа аґсреи абзареи хрыбжьазыргыла-хьоу аґсыґеракәа, амилат чмазаракәагьы ҳцәа иалоуп. Зны-зынла хшьамхы ҳеахаргарц мацараз, зда ҳамамыз, ҳаґсеиґш иаабоз акыр каґсо ҳанцоз ыґан, ауаѡшьра ґазтаз иґәых каґсо дышцо еиґш. Иахьа, убри аипш аґагылазаашьа ҳамоуп, убарт рахьтә даара иаґтахны ххы иахьмырхәоз акыр ҳархынхәыр, рыґсы еиґтаґаґтар, хшьамхы иацырцоит, еиґа иаабо, еиґа иґаґауа хґар-цоит, урт аґыц азы имаахоит.

Ғажәлари ҳареи иахьа ҳааины ҳахьыґоу, ҳазґу, хґы иґоу аґы абарт азцааракәа зегьы аґақы ґыц аархәоит. Аиааира иаагаз, иґауз азхатара аґаґхьықәра шаґароу, аґаґатәґы рацәаны ишацу, иахьзыґшу ауадаѡракәагьы шымариам ззеилымкаауа иан лымгәа дґоуп. Иаагахьоу аиааира лагамґоуп, уи ашьґытґреи акульминациеи – зе-

гы ҳақхьақа ауп иахьықоу. Анашәстәи аиааирақәа ргаразы хмилақ арсеналқәа зегьы хрылақшыроуп, халқшаароуп, ирґыцтәу харґыцроуп, амч рызхархынхәроуп. Ахәынқарра аргылараґ, ақсуара арыґґәараґы, иха—ланхо егырт амилаққәеи хареи хаизықзаашьаґы, хара хашныцқа хаизықзаашьаґы, адәнықатәи хаи—зықзаашьақәа рыґыгы хамч иацыцташа, зыжәахыр хазташа.

Ирацәоуп ажәларқәа аеа цыраагзақәак змоу: иаххәап, ахыпхьазара, уи иацу амч, амґахы, адоушгы налатан. Хәарада, урт иреипшу, аеакала зкультура хараку, иахьынзахалшо реихьзарақәа хдыруазароуп, еиха иахзааигәоу ххы иахархәароуп. Аха хара нацнәтә хазлаазоу, иахьа уажәраанза хаикәырханы хаазго зегьы – убарт раршыын нақәтан, инарықәпқан хәпстазаара еиґахқаауеит хәа ханалага (уахьоуп ххы ахьхоу), дук мыртыкәа, иара апроцесс аанкылара хамч ақәымхо, ажьа шкәакәа зкыз хиеипшны хәқәхар алшоит. Иахьа уажәраанза, зыбжеихара мцала икылблаау атоурых змоу, зхатәи бызшәа, зхатәи культура змоу, зегьы рыпсы злахо агаґа тәыла цсадгылс измоу – жәларны хқазцо зегьы, зыцда кылжәаз ақхал аипш, инатцыкәкәа ицоит, харгы баша хыпхьазаран ақслымз хаалахоит. Убасқан ауп хазлақаз зыпсаз анаадырша, аха уанза ианнеи, хәґеимшхара, хнырхәышьа аиузом.

Ус акәымкәа, аеакала иґәґәоу, аеакала еиґартәу ажәларқәа, ахәынқаррақәа рдышәа, ауаатәиәса зегьы рдышәа, иахьатәи атехнологиа ишахәтоу, иахьынзахәтоу хәқәшәан ххы иахархәеит хәа, хара хазлеибарку, мчыс ихамоу, хчыдаракәа изырдырхагахазом, еихагы иарґәґәоит. Убраґы ихалазаша, ихазхаша адоза еихамтәкәа. Ианхармыцхә, Анцәа иумхәан, хмилақтә қьамса цыжәжәа иқәнацоит.

Иахьа хара, хтоурых аґы, еґа имариамкәа имәа—цысуазаргы, узықәґыґыртә иқоу, зперспектива цәґьам

аҫагылазаашыа ҫамоуп. Убри еимгеимцарак иаҫарам-харц, анарха аиурц, зыцшра ҫамцакәа, тәамҫахә ҫамцакәа, еихсыҫра амцакәа аус азулатәуп, ишыжәлары зеггы алархәны.

Ииашоуп, иахьатәиггы уазхәыцроуп, иахьа иҫоумцаз уацәггы иузыҫамцар ҫалоит, аха еснагь, иацтәиггы иахьатәиггы, уацәтәиггы – зеггы ҫперспектива, ҫхыҫәкы хада аус азыруртә иҫазароуп. Ииасхьоу, ҫтоурых, аамцта азыблара шаҫа ҫхыднаҫьяхьоу, иаҫзаанагахьоу, ҫара иаҫхарамкәа, ҫамч зқәымхаз, иаҫхаран, агәнаҫа ҫахьатцалахьоу – зеггы еилыцшааны, ҫтоурых аҫы еиҫа иҫахәаз, еиҫа иаҫдырхагахаз, уажәраанза ҫацсы цакны изку, гәаҫцтәҫья иаҫзыҫалаз, ҫацҫьяҫаггы зда ҫхәартам алҫацшаароуп.

Ажәлар ирхыргахьоу, ртоурых, рдоуҫа саркьоуп, еснагь изныцшылалатәу. Иара ухыуҫы ибзиан ианубааларц азы агәы цқазароуп. Уажәшьта ҫнапыршьышыуа цхьяҫа ҫазцом. Шьяҫацыцхьаза ишәаны-изаны, ашьапеихгара аҫахуп. Ишаҫхәахьоу аицш, аццстазаарамҫа ашьацамҫа еицшуп, еснагь иҫадароуп. Егья ибзиан иудыруазарггы, уацхья ииасхьоу, инрыжхьоу, ма лацшҫаба иубозароуп, ма угәынкылара иныҫәнагозароуп. Насггы, убарт реицш уарггы ишьтоуцдароуп аҫарҫа. Иҫалоит, цаса ишьтазцаз итәы цқя иангәоуцта, уара ма унахар, ма уаахар, еиҫа ирманшәалан, еиҫгны ишьтоуцдар.

Дарбанзаалак, анхаҫы инаиркны ахәынцқарра аматцурәҫы иҫоу иҫынза, досу инапы злаку аусаҫ шаҫа дақәшәан, ииашан аҫарҫа шьтеитцо аҫара, ишьтанеиуа рус маншәалахоит, рымҫа аркьяҫеуеит, дарггы ицеггы иманшәалан инрыжьыртә иҫанатцоит.

Абриаҫара аҫацәа рнапы иадыргахьаз, ирхәынгахьаз ҫдеицш, уажәы ҫнапаҫы ианыҫала, зырақәа зныцхьоу ақяад иахьеицшхаз ҫалеит. Адунеи дуззаҫы хкырацәала еилышыу, еилацсоу, еиҫкаау, еизыҫоу, еизы-

ҕам ахэынтқаррақәа, ахэынтқарра аҕынза иназам, аимбрионқәа иреипшу анклавқәа ухәа, зеггы ирзеипшу а принципқәа, аҕқаррақәа шыҕоу аипш, досу, хэычгы дуггы, рхатэы ҕама, рхатэы пышәа, рхатэы чыдарақәа рымоуп. Убри аганахь ала, адунеи хкы-рацәала еилоу, еибытоу амосаика иеипшуп. Убра рыцкны иадамзаргы уаҕахны уалцшуазароуп.

Абарт зеггы ҕыц ҕарзымхэыцыр, еимахамкыр, еимтахамкыр цсыхәа анамам, ҕаззыцшымыз акыр хзаапшит. Иҕакэыршан иҕоу – ҕазтахуггы ҕазтахымгы – рпышәа ыҕазаргы, азэы уиҕыцшны мацарагы хара узцазом. Ахытхырта амч ҕазцо, уҕашә змоу дгылк уқәгылазароуп. Зны-зынла ахәшэыцәҕыа ҕаатраҕ ишыҕоу, мцәахы цшаа хәа, иахыыҕазам ҕанашьтоу еихауп.

* * *

Хәарада, зеггы ирыцкуп аибашьраҕтэи ҕаиааира. Уи хара хзы хэы амазам. Иаразнакгы, цшра ҕамта-кәа иахнарбеит аиааира иацны иааз атакцхықәра ахынзаҕоу. Хара иаххаагаз аибашьра зырцакыз аҕагылазаашьа бааҕсыцәҕыан: ашәышықәса нцәон, азкышықәса ҕыц аира цәҕахеит, еилыфрыз Асовет Еидгыла иаҕыцыз ареспубликақәа ахэынтқарра хазқәа реиҕкаара иалагеит, аха макыана иалцуамызт; ана-ара аконфликтқәа хэыцҕыон. Уаанза жәашықәсала аеакалаза хзаазоз ауаажәларратә шыақәгылашья карыжын, зынза акгы иацсам рхәан, аеакы иахынхалт. Уахгы-еынгы ашәаҕыа рҕачы уи иалацәажәон, аусаҕ рацхыа зхы ркышаз иақәшәомызт. Атцец ҕыц мыжзакәа, иҕаз еимазыцсаз иреипшын.

Хара, аибашьра шыартәыра зхызгазгы, уиала хуадафарақәа нцәомызт. Ирхәоит, аибашьра аипш иҕоу апышәара ауафы дазрыжәуеит, дарыцқыоит хәа. Аха

Уи ҫоурых хтыс духеит ҫара хзы.

Егырахь, еихык-еитыкны иҫагхеит ҫыҫьа раҫхьатәи хпрезидентҫәа. Раҫхьатәи хпрезидент, амилат хақеит-ратә қәпара аҫхьа игылаз рбираҫ рымыздаз, ишьтызхыз, иҫаразкыз – Арзынба В.Г., аҫбатәи хпрезидент, азхатара аус ишахәтоу, иҫаракны имҫаҫызгаз, ареспублика асоциалтә-экономикатә ус аҫиара акыр аус азызуз Багаҫшь С.У.

Аиашаз, хҫәынтқарра ашьапра, аиҫкаара, аҫиара амҫақәа азыпшаара, адәныҫатәи аусқәа, аҫнынтқатәи аусқәа реиҫкаара, рышьақәыргылар, аэкономикеи анхамҫеи рызтарақәа рҫы уҫәа арт ашықәсқәа рыла акыр аҫышәарақәа ҫацоуп, хаҫтнықалақь, хреспублика зегьы рхаҫы ахьынзариҫсахыз убартә иҫалеит. Хәарада, ҫара ҫазтагылаз, иахьагы ҫазтагылоу ала, ҫазхьымзац рацоуп. Аитахарақәа шыҫац инханы иахьыҫоугьы, иара убас – зыриашашьа иақәымшәазаз агхақәагы. Урт рзы аппозиция ииашан иазгәартәқәо, изықәдыршәақәо, зтәи мзақәа ирхәаз ыҫоуп. Иара убас – апресса, амассатә хархәагақәа хәа изышьтоугьы. Урт рыҫнунцҫа, хәарада, иҫоуп адырра, абаҫхатәра змоу, хтәыла, ҫажәлар рҫы иҫоу апроблемақәа згәы итцхо. Аха, рыцҫарас иҫалаз, уахь зәадызкылаз рахь, уаҫа хьдкыларта змам, аполитикаҫ аусура иалагаанзатәи ззанаат хадақәа рахь изыхнымхәуа инхаз рацәацәахеит.

Егырт, еиҫа еилызцо апозицияагы, агхақәа шыҫоу атәи рхәоит, ирҫеуеит, аха уи ус изыҫоу, риашашьас иамоу атәи рызхәом. Ирдырузазаргы ирхәом хәа сгәы иаанагоит. Избанзар, урт ирзытәахзом, аиҫабыреи дарей аконсенсус ахь иназгаша адиалог акәымкәа, амчрахь анеира шырҫаху. Аха шьоуку ирхәо-ируа зегьы атәылхра мацарахь ианиаслак, иагазоит. Уаҫа аҫеаку аҫацәа роузом. Ркритикагы ҫоура анамоу, иҫартцаз хәа акгы аанхазом.

Акы кызцо, икастцандаз хэагы иашытоу иоуп аеазэы игха атэы ахэара азин змоу, изхэоггы амч амоу.

Сара сгэы итазам иалкаан амчраф икоу, рацхья иказгы, ашытахь иказгы, уажэы икоуггы априоритет рыстоит хэа, даргы уеизгы-уеизгы азэы ус дхазныкэандаз хэа ицшым. Ажэлар ианалырхуаз априоритет рыртахьан, убри ауп дара зырцабыргра рыхэтоу.

Зеггы рыгэтаны икоуп аиаша. Убри еиха иашытоу, убри еиха иазааигэоу сидгылаоуп.

* * *

Абас иахья уажэраанза, ажэларгы, аихабырагы, аппозициагы, аинтелигенциагы – азэггы ифеи инапи еикэтаны дыштэамызгы, икацоу зынза ишмацымгы, зеггы еицаадыруа ауп, икацтам, икацтамкэа еикэылахьоу, кыыс змазам, зызбара ахьуадафзо афынтэ, иназхыкэша-аазхыкэшо апроблемакэагы зынза имацым.

Аамта цшуам, аускэагы. Изкэатцтэу иакэыцтэуп, ирфэыцтэу рфэыцтэуп, хазхыфрны хцо, иахцэеикэылаз апроблемакэа уажэшьта ус иузныжьюам. Ус акэымкэа, ицаз цеит, инхаз нхеит хэа дырфагыых хнархыфрны хфэынаххеит хэа иара ус инхазом, ихашыталоит. Ишнеишнеиуа ичмазараны ихахьзар алшоит, ихашыклахэуа, хашьахауа.

Абриакараамта ихыпшыз ажэлар, ихыпшыз рзакэанкэеи рыпкэаракэеи ирыкэныкэозаргы, ирзыразымызт, иахьынзалшоз урт рзы атакпхыкэрагы иадгылацоомызт. Уажэы урт зеггы аеакала ирыхэапштэхеит, атакпхыкэрагы шеибгоу ххахьы иаагароуп. Цаса хара хэфнуцка Ацсуара ацкарракэа рыла хайфысуан еихарак. Уи бзиоуп цьара иавамлакэа ламысла ианазнеиуа. Аха, Ацсуарагы, еиха амч анамазгы, ада цсыхэа жэла аныкамызгы, иагдырхон. Иахья еихагы иагдырхоит. Уламыс кэадазар, уи ацкарракэа рхыцхыртакэа

марианы иупшаауеит. Уламыс гэгэазар ауп ус акы ухьыр ухы уанақәызбо, ухы анахьурхәуа.

Уажәы, ахәынтқарра, ахатәы мчра, урт реиҕекаара, атакпхықәра ду – ажәлар рҕапхьа, адунеи аҕапхьа, хпеипш аҕапхьа – иаҕаххаз итегь иртбаауп. Убарт зегьы, зхыцра, зеилагара камлазо азакәан ахәаакәа, арамкақәа иртагзахароуп. Ари аамта иакәшәо, дара рышьаҕақәа зырғәгәо жәлары ртрадициақәа, рҕышәа ду артбаара, арцаулара ауп иаанаго.

2. Иҕыцны изхыстау

Иарбан милаҕзаалакгы, иарбан уаажәларразаалакгы иааихмырсыҕзакәа рхы тырцаауеит, рыцәгьа-рыбзиа еилдыргоит. Уи рмилаҕтә хдырра иацхраауеит, иаргәгәоит. Хара аҕсуаагы, иахдырхагоу шырацәоугы, хахдырра дырхәашьырц ишашьтазазгы, уеизгы-уеизгы зегьы ныҕкаатцәкьан иҕаны ишхамамгы, иахьа уажәраанзагы хамч ахьақәымхаз шыҕоугы, уеизгы ихагу-ихабзоу цәгьамкәа иаадыруеит. Ахәынтқарра анахцәызлак, ханхьыпшхалак, аҕсуара хацырхыраан, ажәлар рыхдырра аҕсы ҕакны иаагон.

Амхаҕьырра калаанза, Аҕсны моноетникатә тәылан хәа иупхьазартә иҕан. Ауаажәларрагы дара аҕсуаа руаажәларра акәын. Иахьатәи хуаажәларра (общественность) аҕекаала иҕоуп. Урт, ус хаз-хазы еилыхны, рыхьз ухәаргы калоит: иаххәап, аҕсуа уаажәларра, егырт амилаҕкәа рхатарнакцәа руаажәларрақәа. Аха иҕоуп ареспублика зегьы еидызкыло убарт реицш азцаарақәа, ауаажәларра акны ианахәапштәу. Хтәылаҕ иҕоу амилаҕеилаҕса рпроблемагы, хмилаҕ хақәитратә кәпара, ххыпхьазара амачра, айбашьра – зегьы еилан рчыдарақәа итегьгы иаадырцшит. Хреспубликаҕы амилаҕкәа реизыкәзаашьа, урҕи атитултә милаҕи

реизыѳазаашья цэгьоуп узхэом. Хылатэи хмилаттэ проблемақеи, хтэыла иқэынхо егырт амилаққеи хаизыѳазаашьяқэа комплекск иатцанакуеит, хэарада, еиқыбаалатэуп. Аха, хара азэггы иқы иаазазом, хақэцара зеггы цакыс, хықакыс иамаз, иамоу, хылатэи хмилаттэ проблемақэа алхамкаалар, хацстазаарақ зегь рацхья игыламзар калазом. Хэарада, егырт ирцырхагамхо, ирыдмыгэғэало. Хара хаицынхара, хаицықыара, хаибара еилшэара ақэымкэа еснагь иказаарц азы, еснагь ауадақрақэа ццу хусақы зеггы рыдгылара, рыжэахыр хтахуп.

Зеггы хазтцазкуа ауаажэларра еидызкыло рацхья игылоуп аурыс бызшэа. Иара усгы, аурыс бызшэа, хыла хара ацсуаа хзы, ххэынцқарраз, хашкол азы, хкультура зеггы азы акыр шатцанакуа хэара зтахым ауп. Уи зеггы зыдгыло, иззыразу усуп. Ари атцыхэала хара ианакэзаалакгы азэы иқырацхья ххы харқыио хақам.

Иаххэап, хара хбызшэа атагылазаашья хьаас икатцаны, уи иахьяқэнагонза ишытыхым, ахархэара аиуртэ икатцам хэа хахьяшшуа, урт атыцқэа рқы аурыс бызшэа рхы иадырхэоит хэа азы акэзам зынза. Егырахь, хэара атахым, хбызшэа цсабаралаггы, закэанлаггы иара иахьатэу, уаха цсыхэа ахьамазам ыкоуп. Хмилаттэ интересқэа рқы, амилаттэ хэынцқарра ашыақыргыларак, ххыыцшымак, ахэынцқарра аусқэа зеггы рқы ахархэара аман акатцараз.

Ххэынцқаррақ закэанла хбызшэа иазыццэоу атыц ақынтэи анахараггы азэггы азин имам, ажэларггы иртэм. Абриакара цстазаара зыхтнырцахьоу, шыа зыкартэахьоу, уажэтэи хаибашьрақы мацараггы акэымкэа, хара атоурых харбоижьтеи, ахадарақэа, рацхьяза игылақэоу иреиуоуп хбызшэа иара иатэу, иахэтоу атыцак анагара. Убас, ацсуа бызшэаггы атыцак иананха, аурыс бызшэаггы атыцак ианыкала, дара-дара

еицхыраартә, еибарыгәгәартә аҭагылазаашьа роуеит. Уи ауаажәларрагы ицеггы еилатцәо иҕанатцоит, еснагь проблемас, хьаас иҕамоу хьбызшәа аҭеицшгыи хьацәымшәо аҕынза.

Ауаажәларра атәи акәзар, еснагь ирҕытцакуп, аха иаатгылан, цқьа иагәылацшны, иазхәыцны рацәак иахымцәажәац. Уи, иааидкылан, акны азбахә рхәоит, аха иара маҕа-маҕа еилоуп, милаҭла мацарагыи акәымкәа.

Убарт зеггы акакала ргәатара, макьанагыи зәырҕыцра иаҕу хуаажәларра аиҕьтәра аганахь ала даара ихәартахар алшоит.

Иаххәап, иахьатәи ауаажәларра иналцшуа иҕоуп Аҕәа ииз, Аҕәа иаазаз, урт зыҕерыдызкыло, аҕаҕьарантә нхара арахь иааз, нацшыахә акәымзар, ахтнықалақь аҕныцқа иҕало анаҕс, ареспублика зеггы, ажәлар зеггы рыцстазаара рацәак зәалазымгало, иполитиказ, исоциалтә зтаараз, акультура иатәу зтаараз – Аҕәа итагзаны, аҕәатәык илацш ала мацара иахәацшуа.

Ицьюушьаша, ауаажәларра убри ахәтаҕы иҕоуп акрызхьцуа чыдарақәак. Уи, дара, егьырт зеггы рыҕешрылыркаауагыи, ус шакәу рыхгыи итамшәацзар қалап, аха ианакәзаалак егьырт рыҕерыладырҕашьом, дара-дара гәынхәтыцсталагыи еибадыруеит.

Акрызхьцуа тагылазаашьак иннажьыз ачыдарақәа хәа хазҕу, ииашатцәкьан акрырхьцуеит. Ишдыру аицш, Ацсны Урыстәыла ианадла, агаҕа ахи-ацыхәеи, еиҳарак Аҕәа хәычы-хәычла еизнагеит, ара курорт тыцны, дача тыцны иалзхьыз мацәымкәа. Урт рахь иҕан тәанчара ицахьаз аинралцәа, ачиновникцәа, ацарауаа ухәа. Агаҕа иахьыгзаны, еиҳарак Аҕәа адачақәа рыргылаара иалагеит. Ахәынцқар иеиҳабыра иреиуаз ракәзар, апланқәа рыман Аҕәа Монако еицшшәа иҕартцарц. Урыстәылантәи цсшьара хәа ахәаа ихьцны имцакәа, рцарақәа ртәыла иахьатцанакуа иньрхларц.

Уртқәа зегы ирхымзеит, аха Ақәа акурорт-дачатә атмосфера кәтан. Уи Урыстәылантә арахь иаан-гон еиуеиңшым адачаргылащәә, адачанкылащәә, аңсшьащәә, иара убас аныкәащәә, арҕиаратә-қазаратә узсущәә. Зыҕиара аагылахьаз ажәйтәзатәи абағәазатә қалақь аңсәзаара хәычы-хәычла аҕеа хырхарта ҕыцк шытнахуан.

Ганкахьала, агаҕа, амшын, аҕауа иашьталан иааз адачауаа, урт рахьтә ари, дара рзы иҕыцыз, аргонавтцәа ахьызхьтхьаз ажәйтәзатәи атәыла, аҕоурых ашьапы ианаргахьаз аетнос ржәйтә-рҕатә интересс изкыз кәлеит.

Аеаганкахьала – Кавказ агаҕа зыңсадгылыз аныкәырца, урт зтажьны иргаз ағбақәа рыла арахь изхыргаз, зхы ахьхаз ацара еснагь иазхиаз, нас иара Ақәа инхаз, иаңсыуаамыз, изламкьысуаз амилаңқәа рхатарнакцәа, Урыстәылатәи амчра аматц зуаз ачиновникцәа ухәа иртыңхеит.

Зегы дара роуп, Ақәа акурорти атуризми рырҕиара ахь акәын иахьырхаз. Аңсни аңсуааи рҕоурых, Аңсны аңсабара рзы акрызцазкуа, ихәартоу аматериал еизызгоз, изыщәузгьы еиҳарак уахь акәын иахьдырхоз. Шамахазақ акәымзар, дара аҕоурых зыҕрысны ицаз аңсуа жәлар рыцхраара, ршьапы рыкәгылара иазкымызт.

Дук мыртыкәа Ақәа ахаҕаҕы, амчра иатәыз ачиновникцәеи апровинциакәеи реимадарақәак ракәымзар, зыңсәзаара щныңқала еизибархо қалақьхеит. Ақәа аиңш иманшәалоу абағәаза змаз ақалақь акрырҳареи ахәаахәтреи рыда аҕеакы хәаас измамыз ақәаа ирласны еинылт. Абырзен, атырқәа, аңьам туңьарцәа, аерман татын аарыхцәа рахьтә амал маңымкәа изырҳаз кәлеит. Дара ишаартахызгьы иқан. Аңсуа аҳцәа цьара-щыңьара щынқәак, хьтцакырҕақәак рыман, азинқәа рахьгьы адачауаа иреиҳамызт. Атцыхәтәантәи аҳ иңа Гьаргь, ацара змаз, аҕоурыхгьы, акультурагьы ртәи иагымкәа издыруаз,

идача-оны алахь афы латын анбанла ианитцеит «Вилла чемиа» хэа...

Егьырт, Ақәа зкыцәкьаз, ацара змаз рылцит, нтыцынтә псшьара иаауаз, ус аратәи апублика зыхәмаррақәа дзырбарц иаауази дарей еилысит. Ақалақь афы иқалеит ақазара, алитература аинтерес змаз, аинтеллектуалтә бзазараз аамта хашәала иақәитны измаз. Уртқәа хәычы-хәычла итрадициахеит.

Ари атрадициа Асовет мчрагы иахаанхеит. Ареволиция зтыпқәа ирыхнацаз аурыс интеллигенция ркынтә азәырфы Ақәа иаанагеит Урыстәылагы ибзиан ирдыруз ашәкәыџцәа, апоетцәа, атоурыхдырџцәа, еиуеипшым ахырхартақәа иреиуаз. Урт рахьтә иқан аромантика иныкәнацоз, ареволиуция ашьаартцәыра зхы ацәызгарц зтахыз, зхы пхъазкуаз, ус ари аилаџынтра ду зхы иархәан, анкьатәи адачауаа ртыпқәа нкылан ара иаанхазар зтахыз.

Ажәакала, убарт зегы еилалан абра икартаз атрадициақәа, убри кәзтаз атмосфера, акыр аеапсахкәазаргы, рхатақәагы, шьтрала иаазгы, ҕыц зеадызкылақәазгы рыман иахьа уажәраанза иаанит.

Зызбахә хамоу ацәыртца аханатә аполитика аеаланажыцәомызт, аха иара шырхылапшуаз аипш, даргы ахылапшуан. Дара еиха ишырзыманшәалоу иалтыр, аеалархәра иазхиан. Иаххәап, Асовет мчра алагамтаз, абри агаҕа имацџымкәа еизнагаз рахь уи зеалазырхәыр, уиала абра заанхара, зыкәзаара алазырцабыргырт зтахыз мацџымызт. Аха хәычы-хәычла дара шазыпшымыз иаахәит зегы. Ацыхәтәан, цбарантә иааз ракәым, аратәикәагы, еихарак апсуаа, инарыха-аарыхан, зегынцәара иахаҕеит қартаа рымчра аныкәгаџцәа.

Убасқан, убарт адачатә-курорттә атмосфера иатәыз атрадициақәа ршьаҕақәа иртынхаз хыхь-

хыхыла рѳеыршеит: рыбжафык Аќаа иахапаз рполитика рѳеаламгалаќаа, апраќтикаѳ занаатла аус рыцура рѳеазыркит. Еѓыртѓы ус иќоу рќахын, ззанаат бзиан издыруз, атара змаз, аусмѳаѓаратѳ, аканцелиартѳ, аќасабрбатѳ усќаа рѳы амаќуцаа, аќыранќыцаа, ахныќаѓара ада аѳа кариератѳ претензиак змамыз. (Урт знапаќаќа иќаз иаѓдырсаќѳыруан, аха хар амазамќааѓы акрырѳартцон. Убри аќынтѳ, дара рахь иатцанаќуа, ирхылцызѓы иахьа уажѳраанзаѓы, уажѳтѳи амчреи уи арационќаеи рзы рѓаы намзо, иќаындќаындуа иавоуп.)

Еѓырт рыбжафык, менталитетла урт ирхыќаќаоз, ус иахыыќаз, еиќа анеитралитет ахьроушаз рѳеааныркылт. Ашьќахь, ќарќаа рымчра, аќыќантѳиќаа, раќхьа ирылан аќсуаа ќѳацалан, иаахтны ршовинист политика, ртеррор мѳаќырго ианалаѓа, дырѳаѓыых уи иаѳаѓылоз, ихтны изызхымѓоз, иќаќоз рыѳерыламажьќаа, ус ѳныќќала ирыцќазшьоз рылаќсан.

Зегы дара роуп, урт аѳќашакѓы еиѳархасыртан, аќалаќ аќсќазаара рѳеалазашѳа еигѳныѳуан, ус наќшыхаќа иузѓаамќоз, ирацѳамзарѓы, аќалаќ аѳы рнырра ыќан.

Сталин иќсра ашьќахь иќалаз аќсцарќаќаа ирыбзоураны, убарт еиќа рыѳцѳырыргеит, рынхашьа-рынцышьа рмыќсахит, аха дара еиќа рѳеидыркылеит, рыѳдыртбааит, рыќаша-мыќаша аѳар рахьѓы ќыќфык уаѳы ибарќахеит. Еиќарак аќазара зхы азцоз, уахь зхы кыдыз, знапы алаќыз рахьтѳ. Насѓы, иахьеибабоз, иахьеиќашѳоз аќыќќаа алырхит. Уи еиќаразак аресторан «Амра», ихтыз аѳбатѳи аиарус акѳеит.

Убра еиќашѳоз ирылан, аханатѳѓы урт зыѳерыдызкылоз Аќаа зыќсы злашѳа иќаз, амчра амаќ зуаз, аинтеллигенциа иреиуаз аќсуаа ирыхшазѓы, еиќарак збызшѳеи зќульуреи анќыќ игылаз. Атцыхѳтѳан урт

рахъ уарла-шээрла инанаго иалагеит Аќаа иҕыцны аира иаҕыз, ақытаќаа рќынтәи иааны атцара зтоз, аҕсуа ҕар ргәыпќаа рахътәгы ҕытҕык.

Сталин иҕсра ашьтахъ иќалаз аҕсартаќаа абарт, анкыатәи адачатә-курорттә традицияќаа ныќаызгоз рыфнытќа, изеиҕшроу хәа еилымхќаа амчра аматц зуаз, зхы аланыќаызгоз азыбжа уаанзатәи рполитикатә нейтралитет еиларгаќеит. Аҕсартаќаа рышьтахъ, амчраҕ, иара ус ахәынтќарратә-нхамѡатә системаќаа рҕы ҕытҕык аҕсуаа рыдрымкылар ада ҕсыхәа ќамлеит. Уи аполитика артҕы атцанакит, иааидымыҕәҕәалар, рҕааитцарымкыр, ртыпќаакҕы ззинќаа дырхынхәуаз рзы итадмырцәыр амуит. Ари атаҕылазаашья, еҕырт менталитетла ирхыхәхәоз рызыбжауык, адемократиа аилагара ауп иаанаго хәа ахәшьара артеит.

Ажәакала, иртахы-иртахым, уажәазы, аполитика зынза ишзавымсуаз, ишзавымсуаз акәым, ахаанҕы зынза ишырзышьтамтаз аз ала рҕы рыќәшахатхеит.

Ашьтахъ, хмилат-хаќеитратә ќәпара аҕанарҕәҕәа, ареспублика зегы анамеханакҕы, ари агәып агәыцә-тәќья иаиуаз рыҕедыртысуамызт. Аха абжьяаҕны урт рахъ еиха зхы кыдыз, иртаауаз аҕсуаа, имѡаҕысуаз аќәпара уаанза зәалазымгалозҕы, уажәы азәырѡы уи аќәпара рәаладырхәит, аќәпара анапхгарахыҕы инеит.

Насҕы, иазгәататәуп, убри аќәпара ахытхыртаќаа рҕы игылазҕы, уахҕы-еынҕы уи иалагылазҕы арт хатыр рыќәыртцон. Хатыр рыќәыртцон урт рахътә атцара-дырра згымыз, акреилызцоз, урт рпотенциал. Ирдыр-уан, урт рывагылазар иара аќәпаразы шаќа иахәартаз, агәыҕраҕы рыман мышкымзар-мышкы ус еҕыќалоит хәа.

Аибашьратәќья ианалага, еҕырт зегы реиҕш, урт рахътәгы ирацәаѡны Аҕсны, Аќаа нрыжыит. Аќаа нзыжыызҕы уа ианхазҕы зегы аќәылаѡ иќәызбоз

рахъ иҗан, шамахазақ акәымзар. Аибашьра цонатцы имацфымкәа Гәдоутә иҗан, апресса, апресс-центр ухәа рыкәша-мыкәша. Аибашьра ашьтахъ иеиҗабыратәым ахеидкылақәа, ахәыцқәеи ахбыцқәеи реилазаарақәа, апресса ухәа рыкәша-мыкәша рееидыркылт.

Хәара аҗахым, рыезыдкылан иҗоу асферақәа рҗеи зегьынцъара рхы аадырпшхьейт, ргәаанагарақәа рхәахьейт, еиҗарак аполитика, ахәынтқарра асистема аусурақәа ирызкны. Уа рпозицияқәа еилукаартә иҗоуп. Ианакәзаалакгы иахьаҗара урт активра аадырпшуа иҗамлацыт. Аха уи зыхкьо, хажәлар, ххәынтқарра, иахьа, уатцәы, уинахыс иаҗахуп, ххы иагырхан, хәпсы иагырхан, уи аус азааупхәатцәкьа иашьтан акәым, апозицияқәа ирымаз рмышьтырц, макьана ирымам рнапаҗы иааргарц ауп. Уажәы еиҗны уи азы аамтә хәуам хәа ирыпхьазоит. Уа абцъарс ирымоу иахьатәи адунеизегьтәи адемократиа хәа ирпхьазо априципқәа роуп.

Аха егьа рхәаргы, аусаҗ адунеизегьтәи адемократиа хәа акгы ыҗазам. Уи атәы ақьаад аҗы инхоит, иҗатцәкьоу, аус зуа акорпоративтә демократиа ауп.

Арт, хәуажәларра ари ахәтә, ус ицәырымгацәакәа ррахә шылырхуагы, ихәартоу, ипдырхагам акыр ныҗкәыргоит. Аха рхы иагацәоит. Урт реилазаарагы, иахьыцшугы, ирзааигәартәуагы – зегьы Аҗәа ауп тыпс ирымоу. Аҗәагы, дара ринтересқәа ахьынзаҗоу, рареал арбоуп. Уи шамаха иахысзом, Аҗәантә рымфәқәа, рмаршрутқәа, ус машәыршақә акәымзар, Ацсны афныцқәа, шамахамзар, цъаргы инагазам. Дара рыматц зуа апрессагы убартқәа рзы ирышьтапало ицоит.

Хәарада, наҗ ахәанхытц цъара ианцо, европатәи, адунеижәларбжьаратә еиҗкаарақәа рыфныцқәа, хәзбахә наргоит, хтәыла аинтересқәа рыхьчоит. Зны-зынла, атцәгы мбылуа, акәацгы зуа аппозициа иананарыжьцәо җалозаргы. Уи атәы мацзан иаадыруейт, аха знык-фнытә ателехәапшрала иахдырбахьоу ала...

Убри аусгы, уажәраанза ахәынтқарра аганахь ала иахәтоу ахылапшра амамызт. Ус еицш иҕоу аицыларакәа ахьяаҕало ицац роуп ицо, хауаажәларра егырт ахәтақәа рахьтә, шамахамзаргы, азәгы далашәазом. Ус акәымкәа, уахь ицо, еиуеицшым ауаажәларра рыхәтақәа рҕынтә иаладырхәуазтгы, еиҳарак аҕар, рмиссиагы иацхра-ауан, убра хтәыла апроблемақәагы еиҳа инартбааны ирбартә, ирахартә иҕалон. Аиаша ххәап, убасеицш еиуеицшым аицыларакәа, аиқәшәарақәа раантәи ацәа-жәарақәа рҕы аума, ара аума, хмилаҭра азы даара акрызцазкуа апроблемақәа, амилаҭтә культура, абызшәа, хменталитет рызцаарақәа ирывгоуп, ибжьяжьуп.

Ажәакала, ауаажәларра ахәтақәа зеггы рхатарнакцәа еитныцсахло, убарт иреицшу аицыларакәа рылархәра, ауаажәларра зеггы реизааигәара, еилысны рыҕазаара акыр иацхраауан.

Абри аицш аибашьра зхызгаз, аибашьра аламталазы акыр еилаҭцәан иҕаз ажәлар, аиааира ашьтахь зынза иазәыкхап хәа хәцшын. Аха ус изыҕамлеит атитул жәлар рыҕоныҭҕагы, атәыла ауаажәларра зеггы аҕ-ныҭҕагы, заҭа еиламҭдәарыз, еиҳа инаскья-ааскьеит, рҕеыршеит, аицәыхарарақәа ҕалеит.

Сталин даныҭсы нахыс иҕалаз аҭсцартақәа, ақалақь аҕы инхоз, аҭсуа школқәа рхыҭхьазара иахьяцлаз, убарт ашколқәа рҕы змилаҭ культура, збызшәа, атмосфераҕ ираазоз, змилаҭтә хдырра иашан ишьақәдыргылаз, ақалақь аҕы ауаажәларратә, адоухатәы атмосфера ҕыц ианыцшуа иааҕалахьан. Урт, акурортә-дачатә «идеология» анырра шьҭрала иаазгози, рыкәша-мыкәша зееизызгози, апровинциақәа рҕынтәи, ақытақәа рҕынтәи мчыла-хаала иааны, ахҭнықалақь аҕы инықәкьякьяз, амилаҭ-хақәитратә қәҭара зырҕыцызи ирыбжьяааз, ирыбжьягылаз ракәхеит.

Даара аҕыҭра ыҕан, убарт рыбзоурала, хуаажәларра абарт аҕ-махәҭак дук мыртқыкәа еидиаауеит, ахааназ ианкы иҕалоит хәа. Аха, рыцхарас иҕалаз, убри абжьиаа бзиа

ағырақ айбашырағи иҗаеит. Иара, амилат-хақәитратә қәпара зцәеи-зыбаши адзылахъаз, айбашыра аламталаз ажәлар рыкәша-мыкәша зегъы еизызгоз иазәыкны, еицәакны рықатра зылшаз, айбашыра ашьтахъ рееишәишеит. Шьюуы арғыарахъ иахеит, шьюуы – ар-марахъ, аамта иакәшәашаз, ажәлар, атәыла зтагылаз аныпшыртә ахырхартагы, ахықәкгы еилыкка иарбаны программакгы рымазамкәа.

Зегъ реиҗа улахъ еикәызцо, иара амилат-хақәитратә қәпара апрограма агәыцәкәа ируакыз ҳкультура, ҳбызшәа, ҳдоухатә цстазаара атәы уажәтәи апрограмакәа рәы уақдас иарбазам, иарбазаргы уа инхеит, уинахыстәи рцәажәарагы русгы иалазам.

Иара аппозициагы дара ирыдызцәыло апрессагы – иахъа уажәраанзагы убасоуп ишықоу.

Егырт, ихәынтқарратәым, урт рыкәша-мыкәша иқоу аидкылақәа рәы иқоу аинтелигенциа, ҳуаажәларра ахә-так, ани нацънатәтәи акурортә-дачатә «идеология» ақсы зхоу агәыцгы уахъ иналатқан, зхы иакәитү ажәа ны-кәызго ҳәа изышьтоу ажурналистцәагы налатқан, аамта аеыпсахрақәа рызқәа рәықәкны, аханатә ишааиц иаа-иуеит, аиҗабыреи аппозициеи ирыбжәагылан. Иахыб-жәагылонтә анахыгы арахыгы анеиртақәа амоуп.

Аакыскъанза ус иқан, мызкахъ знык иадамзаргы, аиҗабыра, ахәынтқарра иахагылоу урт инарылатәан, зцатәхәы даара ацъабаа адбалан изтцаз иеипш, цъара иақахар ҳәа ишәошәа, зны-зынла ихыжәжәаны, ацәы алатқан дара ажурналистцәа иртиуа азцарақәа аччақәа ртакқәа қартон. Зегъы дара роуп, урт, «зхы иакәитү ажәақәацәа», иарбан материалзаалакгы дара еиҗа ишырзеиғъу, ргазетқәа еиҗа излаархәаша иазхәыцны ақәын ишырныртцоз.

Ажәакала, ғығәғәала ицәажәоз, ауаажәларра ируша-ирхәаша, ахәынтқарра иагу-иабзоу – зегъы ртәы ақәара, рымқәакәтцара мацара дара рнапы ианыртцазшәа.

Уажәшьтарнахыс ишыќало атәы макъана ахәара удафуп, аха, ари афызатәќья апрактика атыќантәи ахытхәааќәа, ахатәгәаќхараќәа иреиуазар ќалап.

Убартќәа зегы ааицылан, ҳинтеллигенция, ажәлар рќынтәи ифези, ара, хыхь, аинтеллигенция, аќалаќуааа ирылтцызи, реилалара, реилатәара, реицхыраара, раќзааразы наќынатә иќаз афыхара абыржәы еиҳа иалтцып хәа агәыѓра шҳамаз, ишаххәахьоу аиќш, еиҳа иќсыехеит. Абри аиќш аус афы изхароу, изхараму хәа иаахтәаны арбара удафуп. Ари апроцесс афы аинерция, акрызхытцау аинерция амчгы ыќоуп. Уи ус шаќәу еилкааны ухы иаурхәаргы ќалоит. Убри еиҳа еилызкаау, еиҳарак, ани иахьагы адачатә-курорттәи «идеология» аиуа ныќәызго роуп. Урт акритика раќаќрагы мариам. Акритика ќатарафгы, аамтала еиҳа изықәнаоггы гәазтә, аќќааќцагы шытыхуа дара роуп. Насгы, урт еснагь амчреи аппозициеи ирыбжьоуп, зыбз хаау асыс еиќш. Аха «рантәќья» ааигәа иќоуп еснагь. Егьа иуадафхаргы, ираным тыгыуа иалагаргы, «ран» иамтцау рыздырхоит. Насгы, ихәатәуп, урт рфы имаҷымкәа ишыќоу аполитиказгы, ацараќтааразгы, адоухатә культуразгы адырреи абафхатәреи згым, зтаараќәак, тагылазаашьаќәак рфы зда цсыхәа ыќам.

Аха уа хгәы еихьышыуа, хмилатә хәкәитратә қәцара аидеа, ахыќаќы, адеицши зны-зынла, астал иқәтәоз аз еиќш, зхы ахьыќоу зтыхәа ахьыќоу хцәеилагахьоу, урт иузранажьуам, даргы ирыдыркылом. Ирыдыркылом, избанзар уи аиќш азцаара урт раќхьа иқәгылазам. Урт дара еиҳа ирышьашәалоу, ирнаало хәа ирпхьазо афы ахәынтқарра аматц рур рылшоит. Уинахыс дара акгы рус алам.

Ажәлар рыжәпаратәќья иалтцыз, зегы ирыхьзар акәын, ашколқәа рфы иназамкәа ироуаз рцарадырра ашьтыхра, рыжәлар рзинқәа рыхьчараз, дара азинқәа

ртәы атцара, амилат хақәйтратә қәпаразы ахеидкы-
лақәа реиҫкаара, айбашьра аангы аҫхьа анеира.
Убра зегьынцъара иахъзеит. Уажәтәи ауаажәларра
рҫагылазаашьаҫ абасқак еиҫызышшаз, абриақара
еиқәымшәара, абриақара еиҫыхара иқалаз дара ирха-
роуп хәа изыҫхьазогьы ықоуп. Ус акәзаргы қалап, из-
банзар зегьы ршьапы зкыз, рҫақхьықәрагы еиҫауп,
атәыла, амилат ахьзгы ахьмызггы зду раҫхьа игылоуп.

Уеизгы, хәара аҫахума, ҫажәа шықәса рыла иқала-
хьоу шырацәоу айцш, ххәынҫқаррагы, хуаажәларрагы,
акыр реырҫсахьеит, аизықзаашьақәагы. Зегьы дара
роуп, хуаажәларра реилазаашьаҫ иқаз шықәц инхоит.
Еиҫа зеызымыҫсахуа иреиуоуп, анкьазатәи акурорттә-
дчатә «идеология» аиуа злоу рпозиция, дара зхы
иқәырцо рҫагылазаашьа.

* * *

Хара, абриақара зтоурых еиларгахьоу, еицаркхьоу,
зхатәы хәынҫқарра ҫыц аира акатаклизм иадукуы-
лаша ауаажәларратә шықәгылашьяқәа шыҫтанкыла
рыҫсахрақәа ирхаанхаз хзы, иқам зцаарак лымкаа-
ла изхатгылатәым, иҫыцны изхәапштәым, иҫыцны
ахәшьара зтәтәым.

Убарҫ азцаарақәа ркомплекс аҫы иалкаан азҫлымҳа-
ра зтахқәоу иреиуоуп атоурых. Уи ухыуҫы анубаалатқәкьо
агәы цқазар, ахра цәгықәа рҫы рышьтахь иааиуа изын-
рыжьюа, ашәарҫа уаҫзго, амҫатқәкьа узырбо ахарҫа
иеиҫшхоит. Иаххәозар, идырхәашьхьоу, зышьҫақәа акыр
еиларгахьоу, ажәйтәзатәи хтоурых акәым, ицегьы арахь
иааскьаган иқоу, азежәтәи аҫажәатәи ашәышықәсқәа
ртоурых, иара хара хазхаануцәкьа аҫгы, аиаша иа-
хьавсуа, иахтны иахьавагыло, анақә ахьаларчу, ма але-
генда иахьеиҫшыртәыз даара имаҫым. Еснагь хтоурых
еилазгоз рхалагы рақәымкәа, аҫхьаҫ зыгәра иго

хтоурыхтцаащцаагы ус анрыхуа ыкоуп. Ма зны аекаала иумхээр, иумшыр, аныкамлоз иршыз иаламкыскэа ус иахынрыжыыз мацзам. Ишыказаалак, урт реицш ииашам алкаакэа рахь инхаз ыкоуп. Атоурых афы ихэычү, цакы змам акгы ыказам. Амц мцуп, ауафы дажбоит, дымшахнакбоит, идунеихэацшышыа бжанатэуеит.

Убри акынтэ, урт еитарыхэацшны, егы иашазаргы аиаша ахаца хэатэуп. Ахэшэгы ашоуп, аха ауафы дахэштэуеит.

Иаагап, иагымкэа иаадыруеит, ииашангы ахэшъара амоуп хэа ихацхъазоит, атоурыхтцаащцаа, иухээр алшоит, анапы иадыргахыоу, ажэеинраалакэа рпатетика иадыргахыоу 1866 шыкэсазтэи Лыхнытэи жэлар реилашынтра.

Рацхъа ихэатэу, ускантэи ацагылазаашъа шыуадашызгы, хара хцеицш азбара иалахэыз рахь хара хэхь, мацк иадамзаргы, згэы кыдыз азэггы дшыкмызгы, ажэлар рацхъа инагылоз, ашэарта баацсы иштагылаз еилызкаауаз тауади-аамстеи, ма дара ажэлар ирылтцыз азэы, ма гэыцшык калазтгы, хэарада, ахтыскэа рфеиашыагы аекаала икалон, атрагедиагы ускак икэхгахомызт.

Ацсны ацыхэтэантэи ах ица, дшычкэынзазгы, ацара бзиа иман, ижэлар зтагылазгы еиликаауан, аха уи атэы ижэлар израмхэеит. Баша идырцшоит акэымзар, ицахханы дыказаргы, ижэлар драцаажэартэ абызшэа издырамызт. Лыхны дшаазазгы, қарттэи ахкэажэцаа рыхызала амадригалкэа қыртшэа цкьала иоуан. Икалаша аныкала, ахэынтқар ичиновникгы, дзыхчоз аказакцаагы реихарашык анындыртэа, анхацаа рахь акыр еилызкаауаз абирак идыргалт. Ишытыхны хацхъа угыл хэа. Уи иаанагоз еибашъра хга хэа акэмызт. Иара абирак нимкылт, аха иреихээр камлози, ма уажэшьта шэаагыл, зынза хақэрымхырц шэтахызар, абра сышыны снышьтатдан шэымцакэа цъаргы шэсышьтуам хэа. Аха

иара хатала датанакыр хәа акәын дзыцәшәоз. (Убарт, аашә шыкәса хәццәа хәа хазхәацшуаз ртәы, цоурыхла, обиективла иахәауажәраанза ицам.) Ацсуа хәынцқарра амчра ақынтәи ахы ианақәйтха, Ацсынғыы иара ишалаз ианынха, дырғагыых ахы азышьтымхырц, Қырттәыла иахагылаз ирыцшааит урт. Дара Шерван-шахаа хәа ирышьтан. Ацсуаа урт Чачба хәа ирыцхьон, аха дара, еиха иацсыуа патриотуп хәа ззухәашазгыы, знымзар-зны рьжәла ус иагырымхәеит, иагырымқит.

Ажәакала, урт шьтрала атиуркцәа агәзаа хәа изышьтаз иреиун. Ажәытәза Абжьаратә Азиантә, арахь, уажәы Азербайцантәыла ахыкоу ахь ирт. Ара сельцукәа хәа ирышьтан. Урт аамтала (ажәабатәи ажәеизатәи ашәышыкәсақәа рзы) Азербайцан, Ермантәыла, Қырттәыла абжак рнапағы иааган ирыман. Шақа шыа-кәала рылазгыы Анцәа иоуп издыруа (хара уи хәқәуп, рацхьатәи ххәынцқаргыы ахазарқәа (атиуркцәа) рцәа далцит). Ацсны ахцәас ианыкәала инаркны нахыс, хәсас иааргоз Агыртәылантәи ахцәа Адианаа (Дадияни) рыцхәцәа ракәын. (Убрагы Қьелышь затцәык еилеигеит. Уи ацсуа хәсақәагыы иман.)

Иара усгыы, урт рахьтә, уағы ибартә, иахартә зыжәлари зхәынцқарреи рзы акы кәзтәаз иара иакәын. Зегы дара роуп, Ацсны хатәгәацхарала Урыстәыла ишадло атәы зхәоз ашәкәы знапы ацәазыыз Қьелышь ица Адианаа рымахә иоуп. Атагылазаашьақәа убас еикәдыршәеит. Иара Қьелышь неихыркәа имамкәа дажәхьан. Убри аицш икәз, Ацсны азы ацакы чыда змаз аус ағы, итәылазы иитәххаз рацәаршьазар акәхап, иаргыы дахыршьааит.

Ажәакала, ус акә, егыс акә, Ацсны аашә-шыкәса ахра зуаз рахьтә азәгыы цәыкәбарк ацсуа шыа иламызт. Ауағытәығса ишыа акратцанакуазар, абасоуп ишыкәз.

Ацсуа хәынцқарра акыр изыртбааз ацсхәцәа рахьтә, Мыкәтәи ауахәама еицшу архитектуратә шедевр аага-

ны Аңсны, зтоурыхтә қсадгғыл агәтаны изыргылаз, зызқәатыпғыи убра иқазтқаз Леон III ишьа ауп абра рақһа иргылан аус зуз.

Абас, ашьа аус ауан, ашьтақәа ма қсра зқәым, жәлары ирзеипшу бақаны иннажьуан, ма ихырцәагахон.

* * *

Ҳаиҫаиасып 1866 шықәса ашқа. Ҳтоурыхтәәеи хпоетцәеи рриторика агәра уғозар, уи епопеиак еипшыртәит, жәлар рфырхатцара атәи зхәо. Хәыцғыи-дугғыи иахья уи ишахәақшуа ус ауп. Избанзар, рлымха тыршьаахьеит, уи усоуп хәа.

Афырхатцара атәи сыздырам, аха уи хажәлар ртрагедиа хьантақәа иреиуан.

Уажәи атоурых хзалалацәом, уи атәи уеизгыи инартбаан ирдыруеит, аха хыла уи зыхкьаз, еимактәыз азцаара аимпериа аршьын ала мацара иахьыршәаз ауп, хажәлар ртәик, убри азцаарақы рчыдарақәа зынзак иазхьампшыкәа. Иахья уажәраанзагыи зеггыи даушла изызбарц иашьтоу аимпериақәеи ахәынтқаррақәеи, дара рнапатақәа иқоу ажәларқәеи еиқазыжьуа, ишьаартцәи-роу аконфликтқәеи аидысларақәеи цыхәақцәа зрымам абас иахьныкәо азоуп.

Аңсуаа, иаагылазар зхақәитраз иқәпоз, зхатцара еи-цырдыруаз жәларын. Ианакәзаалакгыи, шамахазақ акәымзар, иғәғәаз, адунеи зырхыцхыцуаз атәилақәа рыр рқы аус рыман. Ианакәзаалакгыи акырынтә мчыла, хыцхьазарала иреихаз ирқагылан. Ирхыргаз аибашьрақәа зеггыи раан, хахәыртәиә инеины ахра рхы анырқьомызт. Ахыхчашьягыи рдыруан, ахьатцшьагыи, ажәылашьагыи. Еснағ ртәыла зынза ирызрымымхыргыи, аға иақһа ишьамхышгыломызт. Уи азхара рхақәитра рыхьчон, егья рцәақәзыргыи. Аха 1866 шықәса аңсуа жәлар рхамта-рықсымта шырхәо аипш ианықаз иақә-

шәеит. Қылыш дызлагаз ижәлар рыштыхра, рытгара, рыргәғәара, уи ирнаҗаз агәыҗрагы ииасхьан. Ахцәа рыштыра ахытәгы, тауади-аамстеи рахытәгы, дара ажәлар рыфнытқагы, җсыхәа анықамла, зыжәлар рзы аҗакпхықәра згартә иқаз азәгы дзымгылт.

Ах иҗа Ғаргь дычкәынзан, 21 шықәса ракәзан ихытүаз. Уеизгы, иитдшаз иҗахьан, Аҗсны акәша-мыкәша иқаз аҗагылазаашьа, ажәлар ишакәым шьафак анықарҗа, ирҗеипшыз зегы реиҗа еиликаартә дықан. Ажәлар, егы игәамҗны иқазаргы, рахра рымырххьазаргы, атыхәтәантәи рах иҗа дара рзы дахан, ииҳәозгы иахатҗылон. Аха, хара иахынзаадыруа, уи аены, харантәи ажәлар иҗақкәым дирбон, сара исзеицәоу ауп шәызфү хәа. Иштыра ахызала Урыстәыла изыққаз ауалафахәы ицәызыр хәа дшәозар акәхарын. Насгы, ажәлар рахь дааиргы, дөықәгылан далацәажәртә аҗсшәа изымхәозар акәхарын. (Арахь, иара убасқанҗкәыагы қарттәи ахәсахәықкәа қыртшәала амадригалкәа рзикуан.)

Ашьтахь, иқалаша анықала, изтәшәаз закәы рыцхараз еилызкаауаз, уеизгы дрыҗшааит ах иҗа. Абирақ идыр-кит, хәцхьа угыл, акы ахы хәқәҗа хәа. Аха идимкылт. Ижәлар рзы игәы блыцәкьозтгы, убратәкьа дшьам-хышгылар акәын, ижәлар дрыхәар, драшьапкыр, ма уажәшты иаагыларҗ, рыхгы тәдмырхарҗ, ажәларгы рықәымзырҗ. Усқак злеихәоз абызшәа изымхозар акәхарын, аха раҗхьа ишьамхы аирсыр, уи зегы ахәон. Ғаргы иеимырҗысит. Ишьа акгы иҗанамхәеит, маҗара ихы злеихьчашаз ала дныкәеит.

Хәарада, ажәлар зегы уаа еиқарамызт, таҗьзаа иреиҗшмызт, аха урт иреиҗ-реиҗкәаз рхәатәы аус ауртә иқамлеит. Ас еиҗш аан еицәоу рыбжы зегы аҗанарзуеит. Убарт иреицәаз роуп, зцәазна ыжәны, раҗхьа ихысыз, зегы еилазҗаз, игықкны иқаз ажәлар амҗа зкыз акәастха рылазыжыыз.

Нацънатә ажәлар еидкылан изкыз ацсуареи уи бцъарс иамаз аламыси ас еицш аан иахьынзахәтаз аус азымуит. Ажәлар рыхдырра уахгьы-еынгьы аус ауазтгьы, уи ахы иқәызтцо дамазтгьы, уажәраанза ламысла зус рызбоз, уажәшьта иус ашьауґахь инагатәын. Уи ицегь заа иқататәын (иқалап, иара иахьагьы, хтагылазаашья шыцәгьамгьы, Ацсуара ашәкәахьы ииаган, убас еицш арыгәгәара атахызар, иара идырмариарц изеу аламыс ацхраараз, амч атараз).

Аены имѡапысуазгьы аламыс амч ақәхомызт, итазомызт. Ажәлар, инызкыло, еидызкыло, рацхья игыло азәы, ма пытѡык рымамкәа, иара усгьы ртагылазаашья цәгьаны, ргәыграқәа кабаны ианыкоу, иаагылазар еснагь инызкылоз, ахы иқәызтцоз, еиқәзырхоз аламыс уажәраанза иахьеиларгахьоу зегьы еицылан, азыхәашь еицш ирытцалоит, даргьы ххы знахкьарыда хәа, ирхаз ауаса реицш, абахә ахь ицоит.

Ахцәа рышьтра аамышьтахь, дырѡагьых ажәлар хьазырхәыртә иқаз тауади-аамстеи ракәын. Аха урт рыдгьылкәа рыцәцар, анхацәа ирылтцны ироуаз иагхазар хәа ишәон, аха, зегьы иреицәаз, зыжәлар ирагәтәкьяз, абасынтәи иқәган Тьырқәтәылака изгар зтахыз ракәын. Аеа шыоуки аеыргәапра инахыхәхәан, тақпхықәрак рхахьы иргар ртахымызт. Иқало зегьы зхароу аеа шыоуки ракәзар, атакпхықәрагь урт иргааит хәа иқан.

Иқалап, Кониар ишьраан рацхья ихысыз атырқәцәа рахь иадызцәылоз, зхы нақ изырхахьяз шыоуки даахәан, дазықатцан дрымазтгьы. (Убри аганахьала арт ахтысқәа цқьа ицам.) Урыстәылантәи ашыклапшцәа ракәзар, уѡахан иузышьтымхуа ашәкәы ду трыжыит, Лыхнаштәи ахтыс ашьтахь изакә чархәароу иқалаз атәы, дара ачархәаѡцәа шака ирацәаз, хата-хатала рыжәлақәа арбаны. Уи еихараѡык тауади-аамстеи ракәхеит.

Ажәлар ѡ-хәынтқаррак, ѡ-агерессорцәак ианрыбжыха, еимырхха ианырку усоуп. Аха хара хәиґхар

аҫахымзи. Уртқәа раан рҕааныркылар, зычҳара даара ицәгъаз рычҳар – убри акәхон аиааира.

Аха ус иҕамлеит. Уи аилашынтра бааҕсы иалахәыз арык анхацәа Аҕәа агаҕаҕ икыдцан иршьит. Иаанхаз рахь, рыбжащык, тауади-аамстеи аарапызан, псра-зра амшын ихылт. Аҕсуа жәлар зегъы ахара зду ажәлар хәа ирыҕхъазеит, зинқәак ирымазгъы аарымхны.

Ииашоуп, хәжәлар усҕантәи рҕагылазаашья уажәы хҳаҕы аагара хзымариам. Уеизгъы, Аҕсны, ахратәра атәы адгъыл азцаара шыҳасабыз, анхащи тауади-аамстеи реизыҕазаашьяқәа зеипшраз атәы, ахратәра аҕых-разы урыстәылатәи ареформа зынза ишпырхагамыз ахьхәатәыз изхәоз ҕалар, ас жәларык зегъы рҕеипш агәатцаҕаранза иҕаҕканы инзыжъыз атрагедиагъы ҕамлар алшон.

Ус зхәоз ҕамлеит, ажәлар наҕ ирыгәтасны амца иалазырпалоз рыда. Ани, пшь-саатк дцәажәон хәа изхьехәо ешыратәи анхащы, ицәажәара цакыс иамаз хаздырам (ицьюушьаша, иихәоз закәыз акәым, убри пшь-саатк ахьагаз ауп ицъаршьо). Ус еипш аан алакәқәа рҕеипш, ажәала азы сыршуеит хәа далагазар, баша зҕахысран.

Уртқәа, ахатцарахь егъа иурхаргъы, ианакәзаалак зхәы ҕазмыжъуаз ажәлар рзы ихатцарамхеит. Убас иагьхәатәуп, иагьтәуп, ибзиан иҕцааны, инартцулан анализ азуны. Ажәакала, ииашан ахәшьара аҕара иахьазы акратцанакуеит. Хара заҕхьаҕа ишьтоу амџа еснагь иуадаџу хзы. Амџа иаша узырбо аҳарџақәа иахьыртыпу ишьҕатахоит, абри аипш иҕоу ахтысқәа ртәы зхәо, изыџуа, ибзиан иҕцаны, зызџагъы зымтәахыз рышьҕахь. Ус акәымкәа, уа пытк, егьирахь аҕа пытк ныжъны, аиашатцәҕья мхәакәа ианавслак, ианеицылалак, иаaidкылан ауащы, ажәлар рдунеихәапшышьа еицанакуеит, иҕоурых асаркьагәы ихьиҕы анибалло, дызхысыз

амѡагы рцагак, хсаалак аицш иацхьака икоу амѡа ииашан инарбо изыкалом.

* * *

Хагацаа еснагь хтоурых иачычан. Иачычан, избанзар иара хаман. Дара ихамамзар ртахын. Ускан акыр ирзымариахон рнапахы хаагара. Иахья, абри аицш атагылазаашья анхау, хтоурых нагзаагзан иѡхароуп, иѡу ахыриашатѡу ириашахароуп. Иахьятыцым ишьтоу ахарѡакаа ииаган, иахьыртыпу, амѡа иаша иадыргахартѡ икацатѡуп. Уи ххэынтқарра аргыла иахѡтакуп.

Уи, хѡарада, унадыххылан иузыкацом, ихамоу атоурыхдырѡцаа даара рѡыршѡароуп, ихамам ажѡйтѡзатѡи аматериалкаа зыцшаартѡ, еицзгартѡ икоу азыкацатѡуп.

Цаса хтоурых азы аиаша ѡра уадаѡын. Икан зцааракаак, зынза зылацаѡажѡара камлоз. Аха ибзиан ирдыруаз, рымч зыкахартѡ иказ атѡи аиаша ѡны ирцѡахыр, уажѡи иаацѡырхамгози, аха усгы азѡгы изыкамцеит.

Уажѡи икоу, ихамоу атоурыхтцаѡѡцаа адыррагы змоу, абаѡхатѡрагы злоу, убри аганахь ала аус руеит. Аха абра угѡи еихьызшьуагы ацѡырцтракаа калейт: атоурых «абзиабѡѡцаа» рацаѡѡхейт, ашѡкѡи кантазкаа, аброшиуракаа трыжьуеит. Аиаша ххѡап, изылшогы излымшогы анаѡу ыкоуп. Итѡаны ианырымбо, ргалстуккаа канказа уахгы-ѡынгы ателевизор ицатѡоуп, ани шыказ, ари шыкалаз, ускан икацтаз, ичалшаз хѡа, иѡагылан рхыдырбо. Уажѡраанза иахтау хдырѡуам хѡа хгѡамтуан, уажѡи иахтау хѡыртѡ хакоуп, убрыгь цышѡара дууп. Атоурых иныкѡнаго аиаша ахѡшѡ еицш ишѡазароуп, изазароуп. Ускан ауп агѡрагы анырго, ахатыргы аномоу, амчгы. Егырахь, акацатѡ хара хтоурых аѡи акара иабакоу.

Ишдыру аицш, хажѡлар ртоурых аѡи хнапы ахьынзаназозгы, хыхь-хыхь мацара ицтаау, ма зынза

хәа җара акы иахьзны, убас иҗоу аказы рхы иадырхәо
убазом. Атәымуаа, атыркәцәеи арабцәеи шхаҗхьо «Аба-
за» хәа зыхьзырымтац иарбан.

Иара атопонимикатә хьыз җыцкәа рызбашья, реи-
хырҗсашья убас еиладырҗынтит, уацәыпхашьяп. Иах-
хәап, Аҗәа, ахтнықалақь азы иаарызбаз ахьзкәа, ра-
ионтә центрс иҗамоу зегьы рыҗтәи атыпкәа, амҗақәа,
обиекткәа ирыхьзырцеит, еишьтрықәлан. Уи, раҗхья
иргьлан иахәо убри ауп, атыптантәи аиҗабыра, «сахья-
суа уас» а принцип инахыҗәхәан, дара ринициативак
шрымазам. Уи җарҗаруеит.

Атыпкәа ахьз рытара хьызшәа иачыдоуп. Уи җоурых
усуп, культура усуп, аилагара җалазом. Ахьзкәа адгьыл,
җаҗсадгьыл иабызшәа җыдоуп, иабызшәа ссируп.

(Иара убас, абра иацыстҗар сҗахуп амзақәа рыхьз
аҗсахра. Уи азәи җыцьеи ирызбаз усуп. Ас еиҗш
азцаарақәа рызбараан инартбааны ауаа ргәаанагара
иазтаатәын. Ари, ирццакны, даарак иазымхәыцкәа
иҗатцоу усуп. Адунеиаҗ зегьы ирзеипшу григориантәи
акалендар амза хьызкәа, еиҗны иацныҗәартә, маҗк
җара ххәашья инақәыршәан ишьтыхыз, хьызшәа иад-
накылахьян. Егьирахь, ажәытәтәи амза хьызкәа (урт
аварианткәа рацәоуп) зегьы, хазы җоурых реликвиак
аиҗш ркалендаркәа тыҗылазар зәыр даҗҗырхагазма. Ари
иааинырслашәа ирызбаз акы акәхеит, ажәлар рыҗҗы
ирыдрымкылазеит. Аглобализация хәацәахәхьчароуп,
аха ахьяҗарч еиҗш хцәа хталан акәымкәа. Иаабац
ахьызкәа хымҗада ирхынхәтәуп.)

Аҗәа араиони, Гәылрыҗшь араиони ара иахьяаигәоу
аҗынтәгьы, археологцәагьы, аҗоурыхдырҗәагьы Ешы-
ра, Цабал, Дранда, Уарча еиҗа ирыҗәаауеит. Зегьы дара
роуп, абарт адгьылкәа, абри ағанаҗ инхоз Аҗсны аҗоурых
азы ирыҗаркыз цқәа иаарҗшым. Амраҗашәарахь ала
амшын изхьтцуаз Пицунда ишачычаз аиҗш, абра, Аҗсны

агәтәтәкыагы убас иачычан. Ажәйтәзәтәи аҫоурых иахәоит, Нхытҫка ахытыртақәа знапаҫы иаазгарц иа-лагаз, азәгы дыззымиааизоз римтәи ар раҫхыагылаҫ Помпеи ир Кәаначхыыр иахырмыжыит хәа. Абахә рбганы рымҫа ркит. Абра, Кәыдри Гәымстәи рыбжьара, Аҫсны агәы иқәынхоз, иҫалап, иааидкылан уахәаҫшуазар, Аҫсны егырт арегионқәа рааста еиҫа иҫиаз тыҫызтгы. Ажәанба ииҫыз аетнографиатә етиудқәа рҫы уаҫы иб-ит, аратәи ақьабзқәа егырт арегионқәа рҫы иаадыруа ишреиҫшым, еиҫа ишаартыз, еиҫа ахақәитра шрыцыз.

Убри зегы ықәызәзәан, наҫ иахыцоз иргеит, иа-хәа иҫоу хажәлар рқьабзқәа рҫы инымхазеит. Насгы, иазгәәтәтәуп хәа сгәы иаанагоит, Гәымстәи Кәыдри рыб-жьара амсылманра мчы амоуит, убасҫак ақьырсианра ашьәтақәа гәгәан хәа. Абри арегион иатәыз материалк аҫы иахәоит, раҫхәтәи амхәцьыррақәа рышьтәхыгы, Дранда ауахәамахь Анцәа иҫәара инеиуаз аҫсуаа рхыҫхәазара 30 нызқьык иреитамызт хәа.

Гәымстәи Кәыдри рыбжьара ибзазоз шеибакыз иқәырцеит, ҫсра-зра амшын ихымлар ада ҫсыхәа рмоуит. Избанзар урт, абри арегион аҫы зыҫсадгыыл зхы ақәызцоз, ақәҫара иаҫәымцуаз, еснагь ашәарта итаргылан ирыман ахәынҫқар имчра ныҫәызгоз. Насгы, ари Аҫсны агәтылса, зхахы астратегиатә цак ду змаз ахытыртақәа ыҫаз, аимпериа мчрақәа рхазы иртахын, даәазәы дзырҫырхагамхо. Иара убас, аҫсуа субетнос асазқәагы, Бзыҫ инаркны Мзымтанза иқәырцазеит. 1866 шықәсазы Аҫсны ах итәарта Лыхны иҫалаз аилаҫынтра Гәдоуҫа араион Кәыдры инаркны Аалзганза еихыҫшны амхәцьырра идәықәлеит.

* * *

Кәыдры нырцәтәи арегион аҫоурых аҫцаара, аба-ҫкақәа, археологиатә ҫшаарақәа, ареволиуциаантәи

урт ртагылазаашья чыда, иара ареволиуция ишазыказ, ареволиуция ашьтахь, асовет мчы актэи афбатэи ажэашықэсақэа раантэи атагылазаашья, арегион иалтцыз ареволиуция алидерцэа ухэа ртэи итырцаахью аитахэапшра рыгуп.

Ажэйтэзатэи атоурых ахьтэ, егырт харкэатцып, Мыкэ ауахэама атэы, уи тоурыхла архитектуратэ ше-деврк ахасабала иатцанакуа ухэа акыр инартбаан, инартцаулан итцаам, иахцэажэам. Абри аипш адинхатцаратэ хьытэцара зыргылаз ацсуа хэынтцар ду Леон III инышэынтра азэггы дтампшыц. Иара усгьы, зқыи шықэса инархыхэхэо изхытцуа ауахэама акэша-мыкэша археологиатэ цшаарақэак карцахьеит хэа смахац. Ауахэама ѱ-зиаск рыбжьара нак-аак ацакья бахэқэа змоу адгьылбжьаха икэгылоуп. Убарт ацакьяқэа цьара ыышэтак рыман, рыфнытцка акы тэахызар хэаггы азэггы итимцаац. (Ус еипш агэаанагара змаз ауахэаматэ казаратцааѱцэа ыкан. Иаххэап, академик Афанасиев.)

Атырқэцэа Ацсны ианахаца, зуахэамақэа зеггы тарцэны, иаарыѱназ зеггы Гелатка изгоз реипш акэымкэа, хара ихэыцуаз азэы убра цьара акры нижь-зарггы калоит. Ишдыру аипш, Гелатка иргаз акггы арахь идмырхынхэит, иара ус уаѱы иахьибашазггы инырмы-жьит, анышэ итцатан шырхэо ирцэахит, ирзеит. Избан-зар Ацсуа хэынтцарра ыканатц дара рхаштхьан, уажэы атоурых аадырхэыр ртахын, зыжэѱа тцкьаз имацэа аархэны ианишэыртцо еипш. Урт акрыкан, зқыи шықэса инареихэны изхытцуаз ацсуа қырсинантэ культура иа-маз, иахзыз, иархаз зеггы. Урт абриакараамтатэи, еиха акрызтцазкуаз аамтазтэи хкультура нкылахэаша идырзит. Хқырсианра атоурыхггы, ахэламшэы тырблаазшэа, иѱахаза инрыжьит.

(Мыкэтэи ауахэама 1000 шықэса ахытцра аиубилеи ахь дааит еицырдыруз ауахэамаргылара аказаратцааѱ,

академик Афанасиев. Аиубилеи ашьтахь уи иҗаххеит Псырзха (Афон Ғыц) дцарц. Уи уахь диццон аҗсуа уахәамаҗцааф Ан. Кациа.

Анатоли Константин-иҗа Кациа анаукақәа дыркандидатын, акрыздыруаз җазараҗцаафын. (Угәы унархьратә иҗоуп уи идыррақәа, иҗазараҗцаара, ихаҗара иахәтоу ахәшьара ахьамам, иҗсҗазаара даналҗ, иара аус ахьиуқәаз, Аҗсуа институту ауниверситети рҗкынтә адышшыларатҗқьа ахьыҗарымҗаз.) Ан. Кациеи сареи санстудентыз аахыс хәибадыруан, сара сзы уи даара аинтерес җҗаз, здыррақәа, зкультура хәракыз, згәалашәара ухамышҗуа уафын. Уи иҗаххеит Афанасиеви иареи ахьҗоз сигарҗ. Саргы сеигәыргъан срыҗцеит. (Ашьтахь, ханыхынхәы, даҗазнык хәиқәшәеит хәхыкгы.)

Афанасиев, идырра, иҗауларә анафсгы, даара дуафҗсы бзиан, хәйтәтәи урыс интеллигентын. Уи иҗаихәеит Мықә ауахәамеи иареи рҗоурых. Иара, зынза иҗқәыназ анаукақәа ркандидат, иҗаххеит идокторҗа диссертация Мықәтәи ауахәама аматериал ала ирхиарҗ. Уи ауахәама хәыҗ-хәыҗ иҗҗцааит, ишәеит, изеит, адиссертациягы ифит. Ахьчараз ианҗәырига, иаразнак иныркылҗ. Қартәи аҗшыхәҗәә зегьынҗьара итәан уеизгы. Афанасиев днәиҗхьеит ақырҗуа академик Каухчишвили. (Қарҗаа ршовинистра еиҗырдыруан, аха уи аҗы Каухчишвили аҗазәы днәиҗшыҗҗқьамызҗ.) Аҗсны автономиятә республика аминистрҗәә рсовет аханҗәафы Архип Мирон-иҗа Лабахәуеи акоммунистҗа партия аобком амазаныҗәгаф Иван Константин-иҗа җарбеи Асовет Еидгыла аихабыреи, акоммунистҗа партия ацентр комитети рахь ирфыз ашәҗәаҗы, аҗсуа жәлар рҗоурых еиҗазкуа раҗхьа игылоу «Фашистующий Каухчишвили» хәа дадырбеит. Хмилаҗҗә хәҗитратә қәдара аҗоурых аҗы, убарт афыҗьа, убри ашәҗәаҗы раҗхьаза акәны ареспублика аихабыратә напхгара рҗала их-

тны икәдыргылеит Аңсны Қырттәыла алтра азцаара. (Уажәтәи политик ңаршеицәәкәк усҕак зцазымкуа афактқәа, ажәалагалақәа ртәы иаақәымтцзакәа ишырхәо ауаа рлымхақәа цырххьейт, ари аиңш акрызцзакуаз ажәалагала атәы мхәазакәа.)

Қаухчишвили иаахтны, иаахжәаны Афанасиев иеи-хәейт, уңсы ңаны унхарц ұтахызар, абри удиссертация амца иакәтқан иблы, азбахәгы уғы итыхны уащҕсы иаумхәан хәа.

Ажәакала, Мықәтәи ауахәама иазкыз идиссертация ахьчара азин имырхит. Афанасиев дҕаза дуун, уи идыруан ирацәаны ауахәамақәа ртоурых, ҕазаратә школс изцзакуаз. Убасала, уи Мықә ауахәама атцаара даналагазгы идыруан, Киевтәи Софиатә хәа изышьтоу ауахәама иалагаанза, аҕазацәа Мықә иааны, зыргылар иағыз ауахәама атәы инартцаулан иштырцааз, нас убри ащызатәҕы Киев агәағы ишдыргылаз.

Афанасиевгы Киев дқан, Мықә ауахәамаз имаз аматериал, ңара-щыңара хәыч-мыцқәк рғы иахьей-қәымшәоз иааириашан, идиссертация, Киевтәи ауахәама хәа инанитқан, ихьчейт. Ашьтахь дакадемикхейт, уи атцаарадырра адунеиағ дейцырдыруа дҕалейт.

«Шәаргы ишәхыбаауейт, шәтоурыхгы иахыбаауейт, – ихәейт уи, зны хәхьаикәшәаз. – Аиаша цәырцыр хәа ишәойт. Уи мааңшырц азы иҕартцо ала, иааңшыр, ртоурых азы иааикәдырәәхьоу зеггы арбгозар акәхап. Аха убри аиаша нагзатәҕыан шәаргы ишәыздырам, харгы. Уажәйтәҕы Урыстәылантәи царауащык уи далакысуам, избанзар итцаарадырратә кариера акәым, иаргы дақәдырзуейт. Сгәы иаанагойт, убартқәа цәырцаанза шәара шәқыртүартәыр ртахуп хәа. Нас еңныхәа хәуам хәа ихәыцуейт. Аха сара агәра згойт, мышкымзар-мышкы дара рымчгы шцо, шәара шәғгы ишыҕало ауаа уи аазырҕшыша, атцарадырра иакәнаго мацара акәымкәа, ахатцагәы зызтоугы...»

Уажэы ҕыцбарах ибаны исгэаласыршэоит уи атца-
рауаф ду, академик иихээз. (Шаҕа шьтнахуазыз усқан
академикра! Шаҕа иладырҕэызеи, акгыы аанамгазо
иҕарцазеи уажэы. Зегьынҕыара сыздырам, аха апост-
советтэ тэылақэа рҕы. Убасоуп акырҕыара ироуз
ахақэитрагыы рхы ишадырхээз. Уи улахь еиқэнамцарц
зыҕалом.)

Уажэы атагылазаашья даара аҕаҕсахт. Изхэо, изыф-
уа, изыпшаауа дҕалар, ицхраауа, зегьрыла деиқэзыршэо
хэынтқаррахар ххэынтқарра, уи амфә хәқәлартә иҕоуп.
Хәарада, уи уажэыгь имариазам, иара шьтызхыртә,
изылшартә иҕоу ауаа хәуаанза. Дара рымц зыхьчаша ры-
моуп, насгыы, уи адунеи иахьыргзахьейт, изхадырцахьоу
рацәафуп. Ари адунеи аҕы, аиаша рхарцара ааста, амц
рхарцара мариоуп.

Аха, уи атэы иара ус иухәар аныҕамлоз хәфхны, иахья
хәхьыҕоу хәаизар, убартқәагыы, хымҕада, хрыхьзоит.

* * *

Мықәтәи ауахәама, шаҕа иазхэыцны, иақэыршәан
аҕың ылху, аракурсқәеи аперспективақәеи шаҕа еизаа-
шо мацара иахэоит, уи аргылафцәа аҕың шаҕа ирдыруа.
Мықә уанзатәи жэйтәзатәи ныха ҕыңын, иныхәартан,
пшьа ҕыңын, аха уи мацаразгыы иалхымызт ари аипш
атҕакы чыда зырҕаз Анцәаихәарта ду ахьдыргы-
лоз. Иаакэыршан, амрагыларахьтә, амраҕашәарахьтә,
аладантә, афадантә – еиха ауаа ахьыжәпаз аиланхарта-
қәа рыбжьара, зегьынҕыара харантә иубартан. Дгыыли-
жәфани ирыбжьакнахаушәа, икеи-кеиуа ицқьаз Мықәи
Дәаби рнапы иқэыргылан иркыз, иазхаша аҕьяҕыара
змаз ахэызқәаф.

Адгьыл, аҕың адырра, егья дҕазазаргыы, алапш хи
имазаргыы, иаразнак иахьаҕаху инацәа изақәкуам. Убри
азы абри адгьыл аҕы дини, даазахьан дыҕазароуп,

амгэарта иџигахьазароуп. Абри ауахэама атыпгы убас иџаз азэы иалихит. Иара ахаџа зыргылозгы дреиуан. Убарџкэа ртэы зхэоггы џара иџэыџаџэахны иџамзар залшом.

Мыџэтэи ауахэама андыргылоз Аџсуа хэынџкарра иагысакьахэымџан, аха уи аџазара аџынџтэи хара ипшуаз, иџэышыз ибартэ иџан аперспективахь анаџэ ыџэчуа ишалагахьаз. Аизхареи, аџиареи, асакьахэымџтеи уи аиџш адыргаџэаггы рыџуп. Убас хара избоз, агэџараџэа зоухьаз хэынџқарын

Леон III. Абри ауахэама уи џсра зџэымкэа ишьџеитџаз харџан.

Ажэакала, Леон III Аџсуа хэынџкарра ашьџыџра хыхьза иџанагаз, зышьџахь ахэынџқарраггы, адинастиаггы кахаз хэынџқарын. Иара изџэаџып иџсадгылаџ иргылаз ауахэамаџ ианыџкаитџа, Аџсны џасатэи аџьырсианра аџентрџэа, Пиџунда, Лыхны, Пџсырзха, Дранда ухэа зеггы рџынџтэи Мыџэџа ииасит. Аџсны аџџэа џыџџкэаггы рызџэаџып арахь ииаргеит.

Уи машэырни иџаларымызт, аха ус ари зџааранггы хара хџоурыхџџаараџы азэгы иџэимиыргылаџ. (Уи еиџын, еиџэан хэа акэым, ус изыхџьаз.)

Иара убас, Аџсны агэаџы иялаго, амрагыларатэи ахэаа аџынџза иџо Аџсуа баа-џзамџ ду ианыџкаџази иззыџкаџази ухэа, рхы иџашэаны ирхэо аамышьџахь, инагза-аагзан иџџааны, алкаа иаша азэгы иџаимџаџ. Ари аџагылазаашьа, хэарада, Аџсны зеггы аџоурых аџара бжанатэуеит, амџаџэа, ахырхарџаџэа еиланаџсоит.

* * *

Асовет мџра алагамџаз, аџхьатэи ашыџкэсџэа рыла, иахьзартэ иџан, Аџсны арегионџэа зеггы рџы рекономика-нхамџатэ, рџарадырратэ, рџультуратэ усџэа рышьџыхраз, еиџа еигэныџны, еиџхырааны, аусура

ашьақәыргылара. Аха, ишықалазаалакгы, абри арегион ду, аханатә ашәшыра ицахан иқан.

Атагылазаашья еиҟа ианеицәазгы, цсцартақәак анықалагы, иубартә ианеиғьагы, шамахақәак ракәымзар, хыла иалкаан, иацхраан хәа иқамлеит. Хәарада, дара убра иахагылаз ирхаразгы даара ирацәан.

Ашьтахь, Гәымстеи Кәыдри рыбжьара иқаз, еиҟа аҟиара змаз ацсуаа иреиуаз анықәырца, азәгы даанмыжкәа, инықәрызәзәаа, Кәыдры нырцә инхаз ацсилааи амраташәаратәи ацсуа регионқәеи еицәыхарартәит. Уи, хәарада, избаны иқатцан. Ажәлар еихышша-еиҟышшан ианықоу риааира, реиқәгәара, рхы изымҟахо рықатцара еиҟа имариахоит.

Ацсны еиҟарак бзыцааи (абазгааи) ацсилааи зегь реиҟа еиҟаауаз, атәыла аҟеицшгы еицзызбоз регионқәан аханатәгы. Ицеггы мраташәарахь иқаз, Бзыц инаркны Мзымтанза, асазқәа зегьрыла еиҟа исубетносын. Асазқәа рдиалекти егырт ацсшәа адиалектқәеи реицшымра еиҟазар, абазгаа-абзыцқәеи ацсилаа-абжьыуааи рҟы даара имачуп. Хлитературатә бызшәа, иахьатәи хбызшәа аормаҟы, урт еиқараны иарбоуп. Асазқәа рдиалект ацсуа литературатә бызшәа иахьзар, хәарада, акыр иарбеион. Аха, рыцхарас иқалаз, хәыра дара рҟы иназаанза иқәырцахьан.

Иара ус, арегионқәа зеггы рхатәы чыдарақәа рыман, иагырымоуп. Урт иреиғь-реиғьу хәычы-хәычла амилатә зеггы иазеицшны иқалоит.

Атоурых иамоуп урт хазы-хазы итызцаауа ақәша, аетнография. Ажәлар рыцстазаара убас иқоуп, арегионқәа ракәым, ақытақәа рхатәы чыдарақәа рымоуп. Иаххәап, абжьыуаа рҟы Азҟыбжьеи, Тамшыи, Кәтоли рчыдарақәа мацк ихазуп, Цьгярдеи, Члоуи, Гәыци, Арасазыхы рааста, Бедиааи Рекааи – ицеггы. Уи абзараҟы мацара акәым, абызшәа аҟы, ацәажәашья аҟы. Аҟаҟа-

уааи, агаҕа-архауааи – убас. Урт зеггы беиароуп, нас, инормоу, иаку аҕкаррақәа – Аҕсуарей абызшәеи реицш иҕоу злытца.

* * *

Ареволиуциа айдеиақәа Аҕсны зназы даара реан-кылан иазыҕан. Ибылхьоу ацаггы даҕәәоит, ахшәашәаггы хәа. Азеижәтәи ашәышықәса аҕеишамта инаркны ирхыргаз амхаҕыырра, 1866 шықәса иднартцаз акрыҕан. Дырәаггых, иҕоу цқба еилымкаакәа, акы реаларыжьыр, ахәыц иакыз рҕагылазаашья аҕа тышак, уажәшья тытшья рмоузо иҕанажьыр хәа ишәон. Убас ирзыҕан 1905 шықәсәтәи ареволиуциа ахтысқәа. Аха уи ашьяхәтәи ареволиуциа аан, зынза аҕакала рхы ныҕәыргеит. Иазфлымхәахаз, иадгылаз, зәалазырхәырт зҕахыз рацәәәхейт. Хәарада, урт раҕхья идыргылоз иреиуан ареволиуциа иацуп хәа изеигәыгуаз амилаттә хақәйтра. Абжьарауаа рхалаггы ракәымкәа, аҕсуа жәлар ирылтыз раҕхятәи ареволиуциатә аҕхьягылащәа Е. Ешба, Н. Лакоба, Н. Ақыртаа, С. Картозиа, С. Қапба рыцнагащәаггы дарггы ракәын. Хәарада, абас еицш иҕаз аҕсуа револиуционерцәа ркогорта ацәыртца раҕхятәи адгылащәаггы аиуит ажәлар рҕы. Иаххәап, Е. Ешбей Н. Лакобей реицш иҕаз рцәыртца ихыннархәит ирымырххяз ргәыграқәа, еишә-еихша иҕаз ажәлар еидызкылоз. Абас еицш аан ажәлар раҕхья агылара ахатцараггы аҕахуп. Уи, хәарада, дагыфырхатцоуп. Иафәгыхәны иҕоу ажәларггы иаразнак дыштырхуейт. Ус раҕхьягыла иаххидгыло, рнапы дықәыргылан дахьырку, ганкахьала ибзиоуп. Аха, ишнеи-шнеиуа, иаакаитцалакгы, агха иоурггы, ихы иааташәаз ада аҕазәы дизымзырәуа дҕаларггы – зеггы ус ауп ишәтаху хәа ирыҕхьазо иалагоит. Икульт қарцоит. Ус изызуа иара ихатараггы, дыргас дызмоу жәлар русггы иаҕырхагоу қарцоит. Зеггы дара роуп, мыш-

кы зны уи имаз агхақәа, ибзиет ицәгьей ейқаратәуаз цәырымтыр қалазом. Ақәара аус убас иқоуп.

Сталин икульт қәақын, аха иара Урыстәыла иа-лоу аеспубликақәа рқы, апостсоветтә тәылақәа рқы атықантәи жәлар рқызақәа «Сталин хәыққәа» ркульт кысамазамқәа иахьынхақәазықоуп. Уидызлытызажәлар рықныцқатәи рқыабзқәа, рыққаррақәа, уала-тахылатәи руаажәларратә система иахқыаны, изалакысзом. Убри ақырқышы иахыагы хгәақәаннатқароуп, иахмырқыцырц. Ус иқоу ақхыагыла ицқоураны иқайтқоз зегьы, иқыбаа еснагы хатыр ақәатәуп, иқырқышыгоу қырқышыган иныжтәуп, аха иара ихаангы иқырхагаз затәым. Ус анакәха, акульт убас иқыуп, аанкылашыа амазам, амазашыз аицш инхоит.

* * *

Ареволюция аламқалазгы Кәыдры нырқәтәи арегион ақагылазашы ейқа иуадақар қаларын. Рақыа ирғылан, амқәқырра ашытахы иқәқыз адгылқәа ейқа ирласны иганы ирықәынхыан, ара аатқарқә иқаз агырқәа. Уаанзагы рашәара, жықара ессезон арахы иаалон, ирақәақыны, атыққәа рдыруан. Иара Очамқыра ахатә зынза идырқәхыан. Насгы, зынза зыдгылқәа қәқыз қәуади-аамстей рахытә азәырқы дара ирыдрықыалон. Акызатқык, адгыл хатәыс ирырқомызт, аренда қәынхара ақын зинс ирырқоз.

Уи ақагылазашы дара рхы иадырхәон, акоммунистқәа рахыгы ейқаны инейуан, қәуади-аамстей ахратәра иқәцалан ишымоу, адгыл ишақәиқырымтәуа хәа ир-тутууа. Дара аменшевикқәа рызгы ицхыраагзан, дара ртәқәа рақын. Абартқәа, ақысуаа, акоммунистқәа рахы зхы кыдызгы, агықыбара рнақон. Зегьы ирылқыны инаскыоз ықан. Егыа идеиа бзиак азбахә рхәаргы, амилацқәаразы урқы дареи еинышәашы рымамызт.

Дара, рмилатзцаара Ацсны избоуп, знапы иакуггы хара хтәкәа роуп хәа ирыцхьазон.

Иара акоммунист идеиақәа иахьрызфелымхазггы, ирылахаз, ақытақәа зырхәуаз, анхарақәа амца роужьны избылуаз аменшевикцәа идьргыломызт.

Убартқәа ирыхьазггы рацәоуп, Маршьан Таташь аменшевикцәа рықәцараз икаитцаз ачышәараф иахьидымгылаз афгы, Тьрқәтәыла арраматцура иахьисхьаз амхәцьырцәа зыхганы ианааига. Урт дара иркыз адаггы, аратәкәа рызггы абцар зхьиргеит. Абцар ззызхьиргаз ирган, ицаны рыфны итәеит. Уи хьмызгхеит. Дарггы Мықә ауахәама зықәгылаз, адгьылбжьахафы аменшевикцәа ирымаз ахьиргәгәартә рыцкьан, иаанхаз, ирулак мшынла Батымка ицеит. Мықәтәи аоперація аанггы рацхьа дгьлан Таташь, мшынла рышьтраггы иара еификааит. Дагырхәит. Аха акоммунистцәа аменшевикцәаггы еиха ирылазон тауади-аамстеи рааста. Уинахьысггы, асовет мчра ахаан, хтоурыхәцәа Маршьан Таташь ицәа ихьирхуан. Иахьа уажәраанзаггы, узкьысыр камлазо акульт ссақәа рхафсахьақәа апызтцаз атоурыхәцәа ирхәац рхәоит уи изы. Сгәы иаанагоит уи Амаршьан – ареабилитация ззутәу патриотын хәа.

Ускантәи акоммунистцәа атыцантәи амчқәа рыла аменшевикцәа рықәцара азтцаара рзықәгыламызт. Ииашоуп, «Кьараз» еиқәаан. Урт, дарггы рацәафымызт иара усггы, еснагь ажәыларә иазхианы, еизганы цьара икьамызт, еихарафык ус рыфнқәа рфы ицшын. Ианаҗаххазалак иааизыфәуан ауп. Акоммунистцәа рыхьзала иара ахьеиқыркааз аполитикатә цакы иамаз еихан, дара реибашьратә мчқәа рааста. Ацсны Асовет мчра аагара, аменшевикцәа рахцара, «Кьараз», С. Қапба зацхьа дгьлаз хьшәфык инархьхәхәоз апартизанцәа Сенакьынза еибашьуа ажәбатәи адивизия ирыццаз алахәын, аха урт рылаггы асовет мчы рзаагазомызт, иара убри ажәбатәи ар қацшь рдивизия акәмызтггы.

* * *

Уи мацара акәым, аамта иазбахъаз, ҳтоурых аґы зтыц ылызххъаз, даара акрызцазкуа фактқәак еитарыхәапшымзар, ауаажәларра азхъарцшымзар цсыхәа амамкәа икоуп.

Еицырдыруа усуп, ареволиуциа иалиааз, ареволиуциа иадгылаз ацсуа жәлар рцеицәа, рацхъагылащәа, рлидерцәа, хажәлар ахәынтқарра рзырхынхәраз, аґиара тоурыхла еидалахәартә рыкатқараз ирылшаз атәы. Иахъа ихамоу ахәынтқарра, уи ахыицшымра ашьапы зкхъаз рзин зыргъежхъаз дара шракәу. Уи рхы шақәырцазгы.

Ианеиґыркаа инаркны Ефрем Ешба хантәафра азиуан, Нестор Лакобеи Николаи Ақыртәаи злахәыз аревком. Абарт ахшыкгы, ииашацәґьан, Ацсны ареволиуциа аус азыуаз инарылыхәхәоз, абащхатәра змаз, зыжәлар рус иаґаххар зхы ақәызцоз ракәын. Еихсыґыра зықәзамыз Асовет мчы афныцқатәи ақәпара, еиҳаракгы амилацтә зцаараґы, аилашырацәґьа иалагылан. Ахәаахъацәа ртәыла ахәаакәа шырыхъчо аицш, урт ртәыла, рыжәлар ринтерескәа рыхъчон. Убри ақәпара иалагылазан. Аиашаз, Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи реицш иґаз ацеицәа азымгылар, иара убасқангы Ацсны иацеицшхоз здыруадаз.

Е. Ешба ацара бзиа иман, Кавказ иалцыз акоммунистцәа рахътә уи изаґигоз рацәащын. Иара изы икоу аматериалкәа излархәо ала, уащышьалагы еиқәшәаз, зыламыс цкъаз, аполитикаґы аиаша хәа иицхъазоз хыцара ззақәмыз, хара избартә иґаз цхъагылащын. Ефрем Ешба СССР Аидгылазегътәи ацакы змаз хәынтқарратә усзущын, еиуеицшым аґагылазаашъақәа рґы Ацсны азцаара, уи атыц, уи иакәнаго астатус азы хацәнамырха дықәцон. Уи дашътан Ацсны азы усқан зееидызкылоз ажәларкәа иалырхуаз иреихаз асоветтә республика астатус. Ацсны хазы республикан

ақатцара иара ипцстазаара кредос иаман ухээр алшоит. Ашьтахьгы, ЗСФСР хэа хытхэаала икартаз аидгыла, Ацсны Қырттэыла иадкылан акэымкэа, ихыыпшым республикак ахасабала иалатцахарц, шақа дазықөпаз еи-цырдыруеит.

Асовет мчы Ацсны ишышыақөгылатцэқьаз, аревком ахантэафы Ешба рапцхьаза инапы зцаиоыз ақэцарақэа ирылан ацсуа бызшэа хэынтқарратэ бызшэоуп хэа из-ныз. Ари, хара зқышыкэсалатэи хцоурых ахынзаадыруа, рапцхьатэи официалтэ қэцаран ас еицш зхэоз. Иара иинициатива ала иқатцан, ацсуа бызшэа ахэынтқарра алартцэараз, дыртцаразы рапцхьатэи апрограма, иаццан рапцхьатэи уи иазкыз, Д. И. Гэлиа хантэаоыс дзыртэз, акомиссиа. Убри акомиссиа иаразнак иалагеит ацсшэа атцарази, уи ала ахэынтқарра усмөацгара алагалара-зи аиачеикақэа усхэартэцыпцхьаза, қытсоветцыпцхьаза рықатцара. (Ашьтахьза, хара хбызшэа ашьтыхра еиқа ханақөитха инаркны иахьа уажэраанза убри аметод икэныкэозтгы, иахьа уа ускак апроблема қалазомызт.) Уажэгы издыруа рацэаоуп, ирхэом, ирөуам акэымзар, ацсуа бызшэа хэынтқарра бызшэаны иқатцоуп хэа ақэцара антыц, ацсуа интеллигенция хэа иқаз, аполитика аганахь алагы, агуманитариа аганахьалагы, иреиғ-реиғкэаз еизаны Ешба ифы ишнеиз (ишиқэлаз ухэаргы ауеит), ас шцақауцеи излымцуа апроблема зцэыругазеи хэа. Убасқан убарт иреихэаз ала иубоит уи урт шақа дырхьхэхэоз.

(Рыцхарас иқалаз, ихтны ирызхэом акэымзар, иа-хьа уажэраанзагы убри азцаара убас иазыкоу даа-рак имацөым. Егырахь агэыөбарақэа зегы ахьыкоу еилыскаар сылшоит, аха абритцэқьа сзеилкаауам. Уи, хаагылазар хмилацтэ-хақөитратэ қэцара цакыс иамоу, рапцхьа игылоу азцаара, ус азықазара, егыа иурпшзар-гы, нацхароуп. Анацхара ажөван иалөрны икақазом, абра цақа ауп ахэира баапс еицш иахьиуа.)

Аха 1922 шықәсазы иҕалаз, еиқәышахатрыла хәа Қырттәыла халацара, хажәларгы, ххәынтқаррагы ршыапы тарффаны, итапқазаны инзыжыыз, ашьтахь, Е. Ешба, иара дшапырыргаз аицш, зшыапы икыз, дызлагаз, (абызшәа аполитикагы налатдан) акыр ус инхеит. Аста-тус ҕыц ишатданакуаз иңсаххеит.

Асовет мчра алагамтаз амилаҕ зтаара азбара шықәгылаз ала, убасқан еиҕны атагылазаашыа хмоуцызт Қырттәыла назаза аеалгара. Ажәйтәза зны аңсуа хәынтқарцәа рнапала иҕатцаны рҕызтаркыз абахта атыцра.

Убри актгы, Аңсны аразкы иаахжәаны абас аиҕакра атәгы, хәарада, уаөцас иҕам. Ишыҕалаз, ианыҕалаз афакт адырбоит, нас атоурыхөөцәа, ма аиқәырҕеаөөцәа уинахыс зеггы рҕешиетаркыз хәа, досу игәаанагара ихәоит ауп. Наҕ-ааҕгы еиқәышахатны Аңсны Қырттәыла алалара атәы, Аңсны азтаара амгәахь аицш изыхны иҕазгы азәы ажәаны иалеимгалеит, хыхынтәгы уеизгы-уеизгы хәа зхәо акгы ларышьтны иҕамызт. Нас изызбада, абриаҕара иазыҕазтада уи азтаара? Иңоушьаша, ахасабраз азтаара ахықәгылаз иалахәыз, ус еицырдыруз ажәйтә коммунистцәагы, ма аинтеллигенция рҕынтәи азәы усгы акы ахиҕәааит, ма даҕагылт хәа ҕамлазеит, Е. Ешба ида. Егьырт зеггы уаанза иазыҕатдан хәа уаөы игәы иаанамгар залшом. Ускан угәаанагара ухәартә иҕан, ашьтахь еицш аҕаҕа азәгы иҕарымтазацызт. Еиҕа хара иңшуаз, еиҕа ина-скьаган избартаз Е. Ешба изы ари даара идрама хьантан. Ускантәи иантамтақәа рыла уаөы имбарц залшом уи, даара атакт змаз азәы шиакәызгы, абас ахырызбаз атдыхәала шаҕа игәы иҕаххны, ирыҕәҕәаны дцәажәо. Ажәлар раңхьагылаөцәа, рҕахәхәаөцәа хәа иңхьазаз ртәыла аҕеицш абас иахьазныҕәаз изыхгомызт.

Усканаз убри азтаара аҕара аҕакңхықәра ныҕәызгоз иҕамызт хажәларгы хтәылагы рзы. Жәларык, тәылак

рымѡа иахьакәым ахы андырха, иахьакәзам ианымѡа-хырга, ахьырхәра, ариашара адмырур шыҕалоз идыруан уи.

Убас иагьыҕалеит асовет мчра аилышшара ианалагазгьы, хазқәырфахьаз, ибжамҕеамыртәхьаз автономиягьы аңырырхзарц ианақәырк, хазхьынхалаз, аргументк рақхьа иҳаргылоз уаанза иҳамаз, аңсуа жәлар рцеи ду Ефрем Ешба ибзоурала иҳауз аидгылатә республика астатус ауп.

Зегьы еицырдыруа усуп, Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи, амилат-хақәитратә қәңара златәахны ареволюция аидеиақәа Аңсны ишьтызхыз, иахагылаз, иаңхьагылаз ирылхәхәон.

Нестор Лакоба ажәлар ирылианы, урт рыжәпара аҕынтәи ихалаз дреиуан, рацәажәашьагьы иагымкәангьы идыруан. Ареволюция ауси, ажәлар рыцәгьеи рыбзи-еи, ржәытәи рфәтәи еилымхкәа дрыхәаңшуан. Ақәңара иаҕахыз, аиңкааратә бафхатәра илаз ареволюция аееизгара ашықәсқәа раан иааирңшит. Уи атәы ахәоит, хыла иара ибзоурала еиңыркааз «Кьараз». «Кьараз» абңьаршьтыхла ақәңара аидеиа иадырга бзиан. Убарт зегьы еидкылан урыхәаңшыр, уи Ефрем Ешбеи иарей русураҕы, аполитикаҕ акыр ихеибартәауан.

Аңснытәи асоветтә еиҳабыра рнапхгараҕы Н. Лакоба ихы ааирңшит абафхатәра змоу хәынтқарратә усзуфны. Аэкономика, анхамѡа, аргылары, енагь имариамыз амилаттә еизыҕаашьақәа рызтәараҕы – зегьынңьара уафы ибартә иҕан, уи усқантәи аҕагылазаашьа иақәыршәан, зреспублика иҕацоу хәынтқарран ақатцара иашьтаз, акрейлызцо хәынтқарратә усзуфны дшыҕаз. Политикк иаҳасабала, Нестор Лакоба ареволюция аус практикала имѡаңызгоз еиҳа дырзааигәан, атеорикабинеттә усзуфцәа рааста.

Аңсуа жәлар рзы 1937 шықәса заа иалагеит. 1936 шықәсазы иңстәзаара далырхит аңсуа жәлар рцеицәа дукәа руазәк Нестор Лакоба.

Ари, пхэыс лыгра зейцш дтымиаацыз, шхамла мацара итэыз, ауафытэыфса имораль антытц мацара иказ Бериа ишыаартцэыратэ шытақәа ракэын.

1922 шықәсазы хаихабыра иреиуазгьы, хполитик-цаагьы, уи иаладырхэыз хинтеллигенция реихарафозак рфы азы татэаны изықәшахатхаз, избаны ишытырхыз аикэышахатра баацсы рацхьатэи атыхэтэа баацсқәа иреиуан ари.

* * *

Иахьа ихамоу ахақәитра, забацәа рабацәа ртэы зшыа иалаз атцеицәа иааргаз, ихамоу ахьыпшымра – абарт зегьы рфы иалоуп Қылышы Чачба, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба иреипшыз жәлар рацхьагылафцәа рышытахь иааиуаз рзы, атоурых ацстазаара ахра кнахақәа ирылымкьарц ишытатцо ицоз амфарбагақәа, ахарфакәа рмартхә ду.

Хәарада, ахарфә шытазтцо, ашыха атэы иагымкәа идырузазаргьы, егьа дацклапшызаргьы цыара-фыцыара иахьатыпым ишытеитцазар калоит, икалоит ишыталан иа-аиуаз азэы-фыцыа танархахьазаргьы. Уи иара ихарамызт, аха игхаз, иахымбаз, икалап дахьыццакцәаз акәзаргьы изыхкьаз. Аха, аамта акры анцалак, апышәа анеихахалак, урт зегьы уафы ибартахойт, изыхкьы еилукаартә икалоит. Убри азы ауп атоурых аиаша еснагь изыпшаалатәу. Уи иулнаршойт ус еипш икоу атыпқәа рфы ахарфә иашан, амфә уахнамыркьартә айташытатцара. Ус акәымкәа, уи зыгхаз, атагылазаашьа изнамырбаз, ихьз-ипша шыақәгылахьейт, ажәлар рфы дшырдыруа иказ хәа, имхәазакәа, иахьатыпмыз ишытеитцаз ахарфә иахьыкоу иныжны иавсыз, днапхейт хәа ауп иаанаго, ажәлар рфапхьагьы, урт рзаацсаф ихата ифапхьагьы.

Ажәлар рыгәра ганы, икоу шыкоу рахәазар, зегьы еилыркаауейт. Рзаацсаф дугьы уи азы дладыркәуа икам.

Ажәакала, еснагь имариамзаргьы, уфы еиманахәахуа иашазаргьы, аиаша ахәара хәахаршьцылароуп. Ахәычы афгы аду афгы. Егьырт зегьы еижьагоуп.

Иахьа, абас, иаахтны хцәажәартә, иаххәарц хтахызар аиаша ххәартә ханыкоу, зегьы напыцкьала рхы хкыртә, убри иреихау, изыхкәау мычны икахцартә ханыкоу, зыткы арахәыц ацәыззо леицш, атоурых еикәыреаеаөцәа ирхәахьоу амцкәа, атоурыхтә хытхәаакәа зегьы шыкоу инхарц аеышәарақәа картцоит. Насгьы, икоуп зхахәатәала, зинк цьара уи азы измазамкәа, даара акрызцазкуа атоурыхтә хтыскәа, хажәлар ртоурых казтоз ахатарақәа рыхә ҫыцны, дара ишыртау, ринтерескәа ишрыцаркуа изыцсахуа. Ахақәитра, ажәа ақәитра абас зхы иазырхәо. Абри тагылазаашьяан иказтахьоу уи аицш акциякәа ишырҫыц ирҫуп, атоурыхтцааөцәа хәа хзыкәгәыҫуа рҫы азы татәаны ицшуп, зхатәы усқәа зыблақәа хыркыз ауаажәларрагьы – убас, атоурыхеикәыреаеаөцәа даргьы зҫу уи ауп, рцата иалаччо иахәапшуеит.

Ус еицш икоу афакткәа рзы хара ацара атахзам. Абри астатиа ахы инаркны хазлацәажәо хтоурых атәи, уи казто ажәлар, ажәлар рацхьагылаөцәеи рызцаара, убри зхы ақәызтацәкьази ртәы ауп. Нас, икалома, иаххәап, Кьельшьбеи Чачба, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба, Владислав Арзынба, Сергеи Багацшь реицш икоу рахьтә азәи-өыцьеи инарыхан, инаскьаган, ма иналхзан, атоурых ииашан ашьақәыргылаара, аөра, ацәыргара?

Атцыхәтәантәи ашықәскәа рзы Ацсны ареволиуциа атоурыхтцаараө Ефрем Ешба ихьз инавс-аавсуа иалагеит. Ацснытәи аревком иахагылаз рызбахә анырхәоз еснагь хантәаөыс иамаз ихьз рымхәар ауамызт, аха уинахыс, апхьаө убас игәы иаанагарын, уи атәы зыөуаз ихьз зынза ибжьажьзар еиҫаршьошәа.

Ишдыру аицш, Сталин икульт аңҫапырҫе ашьтахь, ишьаартцәыраз уи итеррор аан итадырхаз ареабилит-

тациа анырзыруазгы, Ефрем Ешба акраамта инагзаны изыруамызт. Иахынзаздыруа, абрантэи ашәкәи ашытатан ианырышыт ашытахь ауп ареабилитациа шизуз ухәартә ианыкала. Ускан итадырхаз аңсуа револиционерцәа азәи итәи изаңырхагамхеит, аха Ешба итәи рәакәырцсны иркит Қарттәи ашовинистцәа. Уи ус закәу бзиан еиликаауеит Ефрем Ешба итәи здыруа.

Реабилитациа анызыру ашытахьгы, иара ара Аңсынгы даарак иахыццакуамызт уи ихьз, икәпара, хтоурых ағы итың ухәа ртәи цәирган ахәара, афра. Аха, хәарада, уи усза инырмыжыит. Инагзаны акәымзаргы, уи итәи тырцааит, ирцит. Ашытахь ибакагы Акәа агәтаныцәкәи идыргылеит. Уртқәа, хәарада, ирыцхрааит Ефрем Ешба иңха Марина абрахь лаара, аңсуа сахьагыхцәа Реидгыла лахагылара. (Марина Ешба, ишдыру айцш, дыскулыпторын, лаб ибакагы авторс иамоу лара лоуп.) Убаскан, Сталин икульт аңаңыре ашытахь икалаз аңсартақәа ирымтан, ибжамеамны акәзаргы, хажәлар рзинқәакгы дмырхынхәи амуит, аха Акәа дырәагых дара аңсуаа рзы дгыл җатқак аиура даара иуадашын. Убаскан, Марина дызхагылаз Аидгыла иалаз асахьагыхцәа рзы, Акәа иреигьиз атыңқәа руакағы адгылқәа роуртә икарцеит, рказартақәа ртыңаз. Имачымкәа Аңснитәи асахьагыхратә кәзара знапы алакыз уа аказартақәагы дыргылт, аөнқәагы. Иара уи адагы Аңснитәи асахьагыхратә кәзара аҗиарағ акыр ыкоуп уи ллагала. Лара даара аңринцип змаз, аиашаз шытахька ианакәи заалак ихьамтуаз лакәын. (Сара уи лызбахә салхәахьан, аурыс скульптор, зкәзараз аамтала адунеи зегьы еицырдыруаз А. Пологова. (Маринеи лареи асахьагыхратә академия еицтазаарын.) «Марина, – лхәеит уи, – убас дыңшзан, убас деиҗкаан, раңхьа лбаҳатәра акәмызт, лтеиңыш акәын иаабарц иахтахы. Ашытахь еилыскааит уи абаҳатәра бзиа шлымазгы. Ахи агыхәеи лхатәи стиль лыман. Уи иаразнак иубон».)

Марина Ешба джуп апантеон аґы, аха лнышэынтра ҕаҕам. Аҕсуа сахьаҕыхѡцэа убри рхамыштыроуп, иргэаладыршээрроуп. Ишақэнаго лыхьз убра, лызқэатың ахьалылхыз арбара лықэнагоит. Раҕхьаза убри азхэыц-ра рықэнагоуп асахьаҕыхѡцэа.

Иахьа Ефрем Ешба ихьз, ицьабаа зны-зынла ишаз-ныікэо угэы унамырхьыр залшом. Ицьоушьаша, раҕхьа иргылан, дзыхьчарц зыхэҕоу рҕынтэи ахы акит абри еиңшу азыіказаашьа. Урт Аҕснытэи акоммунистцэа роуп. Дара зегьы ажэларраґе ирдыруа, абарт зегьы хатыр зқэахҕо уаауп. Аха, аиаша ххэап, урт Аҕсны имѡаҕысуа аполитикаґе рпозиция атэы хэа азэҕы ак-гьы издырам. Рхарҕа-сырҕа ыіам. Акоммунистцэа рзы акрызҕазкуа мышқэак рычэны абакақэа рґы инеины ашэҕқэа ахьышьтарҕо атэы умхэозар. Арахь, Аҕснытэи акоммунистцэа рҕоурых рхахэатэала аиҕақрақэа ана-ларгало ыікоуп. Уажэы ікоу ахақейтра иаакоуҕдалак азин унаҕоит хэа рыҕхьаазар акэхап. Анкьа, амчра зегьы дара ианыркызгьы, КПСС аҕоурых удьруазар, аҕыҕантэи акоммунистцэа рҕоурых ахы ахьцо узымдыруазаргьы азэҕы усыс икымызт. КПСС аҕоурых аґы, хкоммунистцэа ирызку цэахэақэак машэыршэа иалашэазаргьы, иахэоз аниашамыз еиҳан.

Зегьы реиҳа ирґыҕақыз, Аҕсны аревком иахагылаз рҕыҕқэа, рыхьзқэа, раҕхьа ахантэаѡы Ефрем Ешба ихьз арбан, нас – Нестор Лакоба, Николаи Ақырҕаа. Лакоба ихаангьы, иара Аҕсны данахагылоз, амчра зегьы инапаґы ианыіказгьы, ус акэын. Уажэтэи акоммунистцэа еиҕаркит уи аишьаҕылашьа, Лакоба, Ешба хэа. Уаҳа азэҕы акгьы ахимхэаар, Ешба ихьз аҕыхэанза инаргозар акэхап. Абарт реиҕш ікоу «аґыцаҕшьгарақэа» роуп, аҕхьы ныҕхьахэо изыґзоу иахьатэи Аҕснытэи акоммунистцэа.

Иаххэап, дара ртэала ус заҕаху хэа ргэы иаанаго крьіказар, (ус ҕалашьа амам, аха), аплениум ҕарҕароуп,

ихтны иалацэажэароуп. Уи аицш азин рымазар, ақәцара штырхроуп. Усгыы егыыкам. Уи, хэарада, машэырны икамлеит, азэы ифашэаны ихэеит хэагыы акэзам. Акомунист партия асахъаз ианынрыжь, ахэынтқаррахыгы, ажэлар рахыгы рацэак акгыы ахъаанамго, шьюуку рхы иадырхэеит: еснагътэи рхэыштааратэ гэытцха нарыгзеит. Нас рлымхэцэ рықэыжьны ицшуеит, уаха акгыы ахырымхэаар ус инрыжьзарц. Хара хэы ахаангыы ишыкоу аицш, садызцалазеи, схы залазгаларызеи, егырт зегыы реиха сара истахума хэа алафыртуам. Абас инеиқэцааиқэцо мацара, ишырдыруа аиаша иахъавагылақэо, инарывсуа-аарывсуа ишнеиуа итоурыххоит, изахауагыы ихарцо иалагоит.

Хтелехэацшцэа ибзиан ирдыруеит Ацсуа бирак атоурых иазкны иказ адырратара. (Аакыыскыа иказ ацсуа бирак амш аеынгыы иахдырбон.) Атема, хэарада, ибзиоуп, хэхэацшцэагыы иртахуп. Убрыгъ иахъа уажэраанза инагзаны иахзымдыруа, акрызцазкуа атоурых ахэтақэа иреиуоуп. Уи асценари, изыцхъаз атекст, аретроматериалқэа, урт зегыы шеифекаази рыла иубоит, авторцэа атема здыруа, ацэыргашыагыы иакэшэо шьюуку шракэу. Хара хэхъ иадырцэылоит хэа мацара, ацсуа бирак афы ус змазам шьюуку ахъаладырхэыз, цъара-цъара хэфэак рсахъақэа, рроль акульт афынза иахынагоу, апатетика ахымыцхэқэоу ртэы умхэозар. (Убас икоу амыцхэрақэа, егыа ушыапы цыркыакъан, уатахэхан иухэаргыы, игэафохойт.) Сара хыла ицъасшыеит, сыгэгыы иалсит, машэыршақэгыы, цъарак иадамзаргыы, Ефрем Ешба ихъз ахырфадмыршэыз. Абрыгъ машэырла икамлеит. (Ус машэырла азэы ицэыбжъахеит хэа ргэы иаанагозтгыы, уажэы итеггыы ирхаухауны иандэықэырцоз идмыриашозы.) Убасгыы иацклацшны, зегыы дрылыршэшэан, ишытақэагыы ырзны ауп ишыкатцоу. Аргамату уафы ибартэ икоуп, ацсуа

жәлар рџоурых ғыц ашыапы зкыз раџһа игылоу зынза уа данызхырц зџаху, иашыџоу шыџоу. Ус истџахџоит хәа уаналагалак, еихағы иуџәырааргамоит.

Иара Ешба, иуаџраз аума, ииашараз аума, имџаџигоз иполитиказ аума, ус игәаџ злоукыша акғы далаџамызт. Ихааназғы ирхәоз уи акәын, иџара-идырра анаџсғы, уи дуаџыџкһан, аиаша хәа иалихыз ихыиџсы ақәитџон хәа.

Ус анакәха, ари – наџьнатәтәи абаџхатәра лашеи аџәґамыџәґеи ирыбжьоу, нышәара зкәым аиґара атәґы алоуп, илаџәу, ихәышџааратәу, ахыбаара иатәу вариант инадкылан.

Абираџ иазку аххәаа, ателеочерк аґны аґара Ешба ихыз ахыаџаху аеаџыара ирзыџшаауам: хатала уи ибзоурала иґаџаз, еґа ирласны ахәџә џыркаазарғы, хџоурых аґы ианхалаз, иахыаџәґһа иґамоу ахәынџқарра аґара аџакы змаз Асовет Еидґылатә Республика Аџсны абираџ зџәык акәын усґан қырџшәала аџыра знымкәа инхаз. Убри маџара азымхазози абираџ иазыркыз «аепопеиааґ» Ешба ихыз мџашыо иарбазарџ?!

Убри инаџшышәа иаџџоуп плакат-мулиаж (уажәы уахьнеилак икыдуп уи). Уи агәґаны иануп Владислав Арзынбеи Нестор Лакобеи. Аплакат-мулиаж аґы иадоуґы урџ роуп. Урџ рыбжьара быргк исилует-игага аноп, еґырахь, армарахьтәи аганахь инастхашәа иубоит аеазәы иифигураґы, ақырџа хәынџқар Тамара лсахьа анџырхуа лышәџатәы иеиџшны акы зшәу, лкоронаґы еиџшу коронак зхоу, игылоу, зџатџа паџьхақәа аазџухыр аџхәыс еиха илеиџшу хәымаажьымаак. Уи дара ртәала, аџсґа Леон иакәхап.

Ефрем Ешба, хәарада, ипатретґы ыґам, игагаґы.

Аџоурых аиаша хәа акыр ныџәнагозар, иара ус аиаша хәа акрыґазар, Леони Қьельшыи рааџс уи аџһа дґылазароуп Ари еґырџ хаџхыаґылаџџәа азәы дланарґәуа иґам, досу иџыџ иара имоуп.

Абираќ иазку ателеочерк, даара убла инхыслартә, изыхцәажәогы, иаладырхәызгы, ҳарей шәарей хәа ишоуп. Хара абарт ҳауп, абираќ мацара акәым, зеггы кәзцәз хәа аанаго. Зеггы-зеггы икарцароуп. Абираќггы зеггы иртәуп, урт иртәхы-иртәхым. Уи мацараггы акәым, иаатрыжыа зеггы убри абираќ атәы иахыалацәажәо издыркыло ртәы мацара ауп иадырбо, шамахазак акәымзар. Ус еицш аан, ауа, атахы, таацәашәалатә, хәыштаарала аизыказарақәа ртәы азыхәашь еицш ирыцалан икоуп. Угәы иаанагап, икәзцәз хара ҳауп, хыбабаапса ҳазшәырхынхә рхәарц ртахушәа. Ари дараак ицоуроу тенденциам, насггы зеггы еишзо рхыцхыртақәа рақхыа игылоуп.

Дзыхдыркъозеи нас иара Ешба? Иеилкаара ахьдуз, реиха атцара ахымаз, дахынагаз, еиха ахыбартаз аума? Урт зеггы ижәлари ипсадггыли рзы итахын. Уи акәзми ихадоу?

* * *

Ари аплакат-мулиаж исгәаланаршәеит иаазкәылаз икәаптеи-кәаптеины иахдырбо амонетақәа, амедалқәа. Иаххәап, В. Арзынба исахы анцаны итрыжыыз ахтәы монета бзиоуп. Уи ихызала иахыикоуггы, ахы иахыалхуггы. Зеггы ргәы иахәеит. Аха, нас, уи знапы алакыз ирамхабзиахан, ахәынтқарратә усзуоцәа рыдаггы, адоухатә культура усзуоцәа рыхызалаггы амедалқәа рыкатцара напы аларкит хәа ажәа дәыкәырцеит. Уи ахәынтқарраф ирызбоу, хахәатәыла икарцоу азәггы издырам. Уеизггы ирхәеит, шыоуки ртәы ахы иалырхуеит, дачешыоуки – аразны, егырт рзы, ускак зыхә ыкам металк хәа. Иаххәап, абәа, алатун, ацьаз.

Аха избан уи аицш аус, ус азәы-шыцьа изырзбо? Икәзар акәзми, дара, адоухатә культура ахатарнакцәа злахәу акомиссия, ахтәы зықәнаго, аразынтә зықәнаго, абәатәы зықәнаго ухәа зызбаша?

Адоухатә культура аганахь ала акыр ргәы иҗазар, раҗхьаза ахыы зыҗататәу Д. И. Гәлиа иоуп. Нас ишыртаху – ахыы инаркны – аихатәы, абшатәы, аҗьазтә – изыртаху рзы иҗарцааит. Уажәы аакыыскыа, Урыстәылеи Аҗсни ркультуратә еиҗкаарақәа рфорум аҗы иқәгылан ажәа рхәеит наҗынтәи иааз асасцәа рахьтәгы, аратәиқәагы. Наҗынтәи иааз рахьтә, Урыстәыла акультура аминистр ихаҗыпуаә затәык, иқәгылара бзиа, иқәгылара еиҗкааҗы ихәеит хкультура ахыцхыртақәа ртәы, Д. И. Гәлиа итәы, даҗхьеит 1907 шықәсазы апоет ииҗыз ажәеинраала «Москва». Аиҗагагы даара ибзиан. Аиҗылара иалахәыз, зкультура здыруа, уи азы згәы былуа азәырҗы уи даара ргәы иахәеит. Абас Д.И. Гәлиа избахә зхәаз, еиликааит, зыжәлар рхамтаз, рыҗсымтаз ражәа аҗстазаара җыц аиуртә, аиҗеира алшартә иҗазтаз нцәахәык еиҗш ишихәаҗштәу.

Убри аиҗылараҗы экранлагы дадырбеит, даҗдырцәажәеит Ф. Искандер. (Ахәара, ацәажәара ахыцәыуадаҗыз аҗынтә, иихәаз ус иаҗхьар еихагы еиҗьзар җаларын.) Фазиль дшышәҗыҗы дуу, инахаран дшырдыруа, хара иара, ииҗызгы, хаталагы бзиа дшаабо еицырдыруеит. Уи, ииҗымтақәа рзы здаҗам аматериал изтаз, ажәлар рыбзиабара шимоу дара ирхәоит.

Аха иҗоуп уи ихьз-иҗша, иавторитет иаахжәацәаны политикатә цхыраагзас ианышьтырхуа. Иара абыржәыгы уи иихәаз ала, ххы иҗеигаларц ииҗахыз уамашәа иҗан. Аурыс бызшәа наҗ инышьтаҗан, анҗлыз бызшәахыы шәмиасын хәа акәзар, уи еиҗш ашәарта Аҗсны иҗам, җалашьагы амам. Мамзаргы, сара шәысҗыҗшы, аурыс бызшәа алышәх хәа акәзар иихәарц ииҗахыз, Аҗсны аурыс бызшәа аҗыҗ шәартан иҗазам, иагыҗкалом, уеизгы иаргы ддууп, аурыс бызшәагы дуззоуп, аха харгы ахатәы бызшәа хәмоуп. Иаргы бзиа даабоит, аурыс бызшәагы, аха ххатәы бызшәа еиҗахшәоит. Уи нормо-

уп. Иаргы рацхъаза ихӕар акӕын, шӕбызшӕа шӕеичаха, нас – егырт зегы еиха ишӕыкӕфиоит хӕа. Ихӕар акӕын, ацсуа культура цсыс иахоу убри ауп, убри ыканатц ауп ажӕлар фхӕарас ирымоу хӕа. Убра шӕыгӕгӕаны шӕаныкала, сара сусумтӕкӕа цсыс ирхоу аматериалгы анеикӕаха ауп сара икастцахъоугы, сыхъзгы анарха анроуа хӕа.

* * *

... Ефрем Ешба, Кавказ зегы азы икаитцаз акрыкоуп. Уи зеиха идыруз, зеиха политикалагы, ламыслагы дыцкӕаз, рыгракӕа, рыгхакӕа иаразнак иахъибоз афынтӕ, акариератӕ мотивкӕагы нарыдкылан, иара Ацсынгы, Кавказ ахынзаназаазоз ареволиуци аздааракӕа зызбоз азӕырфгы, рыла дафырган, ус иахъеи-уахеи иахъеифамхауа цъара дыказар ртахын. Чечентӕыла дахъдӕыкӕыртцаз, убра аус изур иахъӕикып, изымур, цъаракыр дтадырхарц иказар убра дышпатадмырхари хӕа згӕы иаанагозгы ыкан.

Уатӕи иусура, дара ачеченцӕа дшырбоз атӕы еицырдыруа усуп. Убра еикӕшӕеит ачечен револиуционер еифамс А. Шерипови иареи. (Уи, ах-ица Гьаргь, 1866 шыкӕсазы зыжӕлар рацхъагылара мап ацӕкны зӕыпхъазкыз дицӕлан.) Е. Ешба, убри дицырхыраан, еитдихит Кавказ ашьхаруа жӕларкӕа рреспублика, рконфедерация аидеиа. Иагынеигзеит.

Абас, Кавказтӕи ашьхаруа жӕларкӕа хӕынтцарракны реидкылар аидеиа рацхъазатӕын. Ииашоуп, Кавказ 30 шыкӕса икӕфон, еибашуан рхакӕитраз, аха убри аӕажӕижӕаба шыкӕса рылагы изеидымгылт. Шамиль Дагъстан мацара акӕын дызхагылаз. Насгы уи, зымфакала иеибашьр адин ахъзалатӕи еибашьран, газаватын. Ачеченцӕа анидгылакӕоз ыкан, аха ачеркӕескӕа хазы еибашуан. Урт рымчкӕа реидкылараз фыхаракӕак катцан, аха, изыхъазаалак, алтцшӕа амоуит.

Ешбеи Шерипови рыбзоурала иацтаз Кавказтәи ашь-харуаа рреспублика, рконфедерация, уаанза ахәынт-карра змоуцыз Кавказтәи ажәларқәа еидызыкылоз рацхьазатәи хәынтқарран. Аха, рыцхарас икалаз, хазы иказ Ацснытәи Асовет республика аиха нтра арымтеит убригь. Аха ахата ацтан, апрецидент катан. Кавказ атоурых афы уи афыза уаха икамлацызт.

Хмилац-хақәитратә қәцара асакьахәымтаз, убаскан-тәи Кавказ Ашьхаруаа рреспублика афырцшы ала, хуаажәларратә-политикатә хейдкыла «Аидгылара» абзоурала, избаны ишьтыхын Кавказтәи ажәларқәа рконфедерация аццара. Даара акратцанакуеит ацсуа жәлар рцьынцътәылатә еибашьраан аконфедерация, рацхьа Ассамблеиа хәа захьзыз, иалнаршаз. Уи абзоурала, Нхыц Кавказаа еилыркаауан, хара хәы иацшьыргаз аибашьра-геноцид Кавказ ашьхаруа жәларқәа зегьы шатцанакуаз. Нас, анакәоу зқәыжьыз ашьхақәа ирызнымкыло, ирхытцны иааны, хаибашьцәа ирыдгылан еибашьуан. Абас, ыццья Кавказ аццәа иашақәа ишьтырхыз аидеиеи, ишьтартаз ахарфеи абриақара шықәса рышьтахь аус руит.

Убарт иреипшу хцеицәа дуқәа, зыжәлари зыцсадгыли реикәырхараз атоурых цакы змаз ахароқәа ишьтартаз еснагь имоқәццагақәоуп.

Егырт зегьы харкәатцып, зхамта, зыцсымта итагылаз хажәлар рыцсы иацшәмахаз, аоажәатәи ашәышықәса агыламта иацгылаз рацхьатәи хинтеллигенциеи, хажәлар рхы тызгоз ыццья рцеицәа дуқәа Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи ракәымзар, хазтаара шызбахашаз здыруадаз. Ихьыпшым аидгылатә республика акәым, автономиахьгы хадмырбар калон.

Урт хьахәа-цахәада иахьейкәшәоз, иахьейдгылаз, иахьейкәшахатыз еснагь еихан, зтакпхықәра ргаз жәлар рус афы. Хәарада, иахьейоногызгы калон, иара убас –

иахьеихыбаауазгы. (Ауафтыәыѡса иңсычерақәа зеггы иаразнак изкажыуам.) Аха рыңсадгыл абзиабараф урт азэын. Даргы, ари аипш, ажәлар зеггы рңеиңш зцазк-уаз аусаф, зеггы еснагъ азы кылымкәо ирзымзбар, дара ирҭаху ахырхарҭа рзамҭар, ирадмырҭар ҕалон. Насгы, излахэыз апартиагыы аңҕаррақәа аарыкәыршан иҕан, уара иудаххеит, ужәлар ус еиҕа ирзеиңгуп хәа мацара иахьяаудаххаз иузырхомызт.

Иахья хара хҭоурыхтцааѡцәа ирымоуп иаҭаху аҭагылазаашья, обиективла, ламысла иазнеир, убарт аѡыңагыы иалырхуаз амѡақәа цқьа итцааны, еилырганы, урт рахытә уажәы еиҕа иҕахәаша хазы рарбара рылшоит. Дара, аамҭа, аҭоурых иахьаргылаз ртыңқәа рызныжьны. Уи ус иахьыламысу, иахьыуаѡроу анаѡсгыы, усҕантәи риаша атыңаф ианыҕала, уажәтәи хиашагыы ахы иқәнатоит, ишыҭарцахьаз ахарѡагыы иахьятыпу инхоит.

Нас, хатқы арахэыц зацәаазозеи, аҭоурых абри ае-тап ҧызцаауа, аҭоурыхтцааѡцәатцәҕьа, аҭоурых дзырцо абри зырымбозеи, залаҕырымҭуазеи? Арахь уажәаҕара аҭоурых знапы алаку ианакәызаалак иҕамлазац.

* * *

Дырѡагыых ажәақәак абра ибжьазгалар сҭахуп, хҭоурых ханақәитҭа атцаара, атцаашья, ажәытәи афатәи реиңшыра, реиңбаашья атәқәак. Еицырдыруа акоуп, атәыла ахҭнықалақь аҭоурых атәыла зеггы аҭоурых азы иатцанакуа. Уи еидызкыло, иакны иҕазцо, хҭоурых зеггы аҭақы еиқәызхәало акы акәны ишыҕоу.

Хыла сара, хәарада, ҭоурыхтцааѡык иахасабала акәымкәа, ессеистк иахасабала, Аҕәа атәы салацәажәахьеит («Аҕәа–Сухум, Сухум–Аҕәа»). Убра сыззаатгылаз азцарақәа ирылан Аҕәа ахҭнықалақьра нагзаны иныҕәнагауоу, иныҕәнамгауоу азцаара. Иаххәап, хдоу-

хатә культуразы (Аңсны аҗа центрк ыказам хдоухатә культура аҗахьеизнаго Аҗәа ада, аха абрагь макьяна хкультура иахьҗаңсоу, иахьҗаңсоу раҗәоуп.)

Иҗьоушьаша, иара Аҗәа ақалақь атәы тызцаауа, иҗыз-хуа, иахцәажәо, иара захтнықалақьу атәыла, зыхьз аху ажәларгы хазы иҗоушәа, җоурыхлагы зызбахә ухәаша акгы рзеиламшәа ауп ишазныкәо. Анкья ус иҗазарц зтахыз шырацәаз, иагьшрылшоз, аха убри ацәынхақәа абасҗак амч зрымоузеи хәа ргәы иаалырсынгы акы рҗеҗтшәом. Убас иахәтәны иҗоушәатәҗкья. Уи иахәо убри ауп, убас иахцәажәо даргы, иааизакны, дала-шьала ртәыла иаларсзам, Аҗәа ахәаақәа инархыхәхәан. Иара Аҗәагы, аамҗеи аҗоурыхи ршәагақәа рыла акәымкәа, рыфны иәнагылоу уаҗьаҗк еиҗш ауп ишазыҗоу.

Убарҗ рҗынтәи, азәы идамзаргы, Аҗәа атәылеи иа-реи ахьынзеиларсу, уи аҗагылазаашья узырбо ашьҗақәа азгәеиҗар җамлазо? Ажәытәзатәи хәкәыҗып, еиҗа арахь иааскьоу аамҗаз, иаххәап, Қьельшь иахҗынра ахьыҗаз, нас – инышәынҗра, иара Баграт ибаа хәа изышьҗоу, 1866 шықәсзтәи аилафынтра иахырҗкьяны иааганы жәларык Аҗәа иахьыршьыз аҗыҗ; Аҗәа дача җыҗс иҗазҗаз Урыстәылантә, аҗаҗьарантә иаанагаз акыр иреиҗшыз ахцәа рынхарҗақәа, акык-әбак инханы иҗоу рхыбрақәа, атыхәтәантәи ах иҗа Ғьаргь ивилла, “Villa hemia” хәа зылахь иану; аҗсуа җуҗьарцәа Ануаа ирҗынхаз, иара убас, хдоухатә культура аратәи раҗхьазатәи ашьҗақәа, уи ашьҗақәа, арҗеиәәцәа зыфназ, Д. И. Гәлиа раҗхьа днаргылан; Е. Ешба, Н. Лакоба, дара рыцнагаәәцәа русурҗа җыҗқәа, иахьфназ, изыфназ – имачзам абас иҗшаатәу, иарбатәу, хәқалақьы хәреи хәибаркыра атәы зхәо.

Хәарада, хыла аҗсуаа рус злам, рышьҗа зным, рымҗа зным, аҗоурыхтә-архитектуратә җынхас иуҗхьазартә иҗоу, җьара-җьара Аҗәа иахаҗсахьан инхақәаз хьчатәуп, анапы рыдкылатәуп. Уи хәара аҗахым.

Аха Аќаа игылоу, зызварак ыара хышэк змазамќаа, абахта еипшу, инеибанеипшу абырзен, атырќаа, аыам, ақыртау-гыруа туыар онќаа зегы тоурыхтэ архитектуратэ баќаќоуп хэа ртагалара иахырќыароуп хэа сгеы иаанагоит. Ииашоуп, афыц ргылараќаа реихаракгы архитектуратэ хафык рымазамќаа, планк, программак иатцанамкуа иќалейт, аха уи аанкылатэуп, иришатэуп. Егырахы, ахэа злыппуа, аќакэй иагахыоу аоныжэќаа ирмузейны иќататэым Аќаа. Иара ахыиќоу, ишеифќаау ала, Аќаа атоурыхтэ хэтеи афыци хэа хаз-хазы иузейлыхзом.

Насгы, убарт ажэйтэ хыбраќаа рахы иќоуп хара хтоурых зыдхэалоугы, иаххэап, иааќэымтцзакэа зызбахэ рќышэ иќэку, еимакны альбомќаа рда-ќыаќаа ирныртцо Алоизи ионы хэа изышытоу. Иара, архитектуратэ баќа хэа иахырцхыазо анаоогы, убра аамтала уада тшэаќэак ирыонокы ирыонон, апсуатэ доухатэ культура, ауаажэлартэ-политикатэ усафы зыбабаа рацоу: зны – ашэќэыооы-адратург, ахэинтќарратэ усзуо Самсон Чанба, нас – Ацсны жэл арпоет Баграт Шынќэба. Аоны азбахэ инамыцхэны изфытаку рахы абри атэы ыара азэы ихэо, иоуа, шамахазак иќамлац. Хара, мацара баќак ахасабала ауп ишахтцо рхэар алшоит, аха ргеы былуазтгы, убарт, убра аамтала ионаз ирылшаз рдырыц, рыхэ ршыар ртахызтгы, рызбахэхэартэгы роуан.

Ус акэымќаа, дара, дааракгы изакэу рзымдыруа, аха имодоу адача-туристтэ, аснобтэ стиль иатцанакуа шыоуки раќэзар, рызбахэ аххэатэызгы, иаххэатэымызгы иадырбон. Избан, изыхќозеи абри? Хара иахтэу, акультура аума, аеакы аума, изылшоз алазгалаз, уи зхы аќэызцахыоу азэы избахэ ахэаразы ыара хатцахатцрак зырнымпшуа, шаќа ихараны изавсуа иавсырц изашытоу? Ииашоуп, ара зызбахэ ххэаз

хара хзы акыр тцазкуа жәлақәоуп, иртынхазгы – убас, аха, хәарада, антытц ауаатәыџса ркультура азы итегы тцазкуа тџа рымам. Аха еиғы еицәоу нцәазом, хара хзы ацакы змоу ауаатәыџса ркультура зеггы рфы цакык амамкәа икалазом. Ауаатәыџса ркультура шеибарку, излеибарку уи ала ауп, арџашк аҕара алазтәоггы, цәыкәбар бзиақ алазтәоггы иара азы ацакы ду рымоуп.

Ацсны ахтнықалақ ағы ажәлар ркультура ачыдарақәа ирзеизгаган, ирхаҕсахьан, иагыаман иказар ахәтоуп, убарт ртәы зныцшуа архитектура, убарт рмотивқәа рыла еиҕкаау апаркқәа, аскверқәа, адекоративтә скульптурақәа, имырмацхәкәа, гьамала.

Убри аҕыза ахырхарта бзиа иалагамтан, иаххәап, агенерал Дбар иулицеи Воронов иулицеи рыбжьара анкятәи акинотеатр «Сухум» ашьтахь иҕатцаз «Ацангәара» хәа зыхьзыртцаз асквер (автор асахьаҕыхџы И. Чкадуа). Убри асквер ағы иҕагылаз акафе атзамцқәа руакы ахышәара-тышәара зеггы амеханакуа иҕатцан алакә-ажәабжьқәа рсиужет ссирқәа рыла атцанаа ирыххәааз атзамц сахьаҕыра ссир. (Асахьаҕыхџцәа Шьанаа А., Зизариа А., Чкадуа И.) Иара асквергы, иакәыршан атцангәара (ахахәгәара) астиль ала иҕатцаз ахахәгәара лаҕы. Аҕнытцқа иҕан убри астиль иакәнаго иҕатцаз афонтанқәа. Ажәакала, ари аипш асквер, атзамц сахьантца, ахьз – зеггы оригиналра злаз, хажәлар ркультура, рмифқәа рчыдарақәа зныцшуа, баџхатәра бзиала иҕатцаз, чыдала напы зыдкылатәыз, изыргатәыз, зыстиль итегыгы иаларцәатәыз усумтан.

Аха, рыцхарас икалаз, асквери акафе ахәтеи шыукуы иааимаркын, атзамц ианыз асахьаҕыра ду ршыит, иара акафе ахәта «Старый Сухум» хәа ахьзыртцеит. (Анкятәи Аҕәа ари араион ағы иабаҕаз, ара измахран, ишәарыцартан, уи иахаану ыҕоуп иахьагы.) Иахьа уажәраанзагы, ақалақ уаа, иара хпатриотцәоуп хәа

еснагъ згәы итасуаггы налацан, ирбо, ирахауа, асквер ахаҭаггы ахәира иаганы, афонтан хәыцқәа рмозаика пшзақәа маҭак асаба рықәчацан, иниас-ааиасуа, ауараш ыжәны икоу ирызқатәартахан инхеит.

Ари аицш ахамаҭышәара, авандалра дара ақалақь аихабыраггы, иара ус ақалақь администрация аусзуѳ-цәа рахьггы, азәы илацш иныцеимыршәеит. Атцанаа ирххәау алакә-жәабжытә сиужетқәа, дара атцанаа, ацсуа мифология агномқәа, рказшьа, рчыдарақәа, урт иныкәырго аҭәышра, алаф ссир – ажәлар инартбаан ирдыруа, наҭынатә ркультура иалатцәахьоу мифқәоуп. Жәлар ркультура аказшьарбагақәа зныцшуа асахьақәа, аскульптуратә усумтақәа ақалақь аладырпшзарц аныртахха, убарт иреицшу асиужетқәа иреиҭгу зықалом. Убас акыр ҭарцахьазарггы, убарт рыла акәын излалагатәыз. (Уи ала уалагарц азы ужәлар ркультура бзиан иудыруазароуп, иудыруазароуп урт ажәлар рыларцәара раҭхьа ишыргылатәу, бзиа иубозароуп. Аха хақалақь, уи аҭы амац зуа рзы артқәа аѳстаамусхәк еицшеит, ус аҭазара атәы здыруа ижәлар ркультура дацәтәымуп, зыжәлар ркультура здыруа азыҭатцара игуп.)

Уажәы ус еицш ақалақь аҭы изҭқәоу, урт ртематика, ақалақь аҭы тыцс иазалырхуа ухәа – еиқәымшәозар ҭалап. Иаагап, Ф. Искандер иажәабжықәа рперсонаж ала иҭатцоу ахәычы икульптура, акәтарцына шақәза икны игылоу. Аусумта ахаҭа цәгьам. Аха уи ргылатәызар ҭаларын, автор дахьыз аҭны ааигәара, ма дызтаз ашкол аштаҭ. Ускан, уи дызустаз, акәты зику – зеггы иараз-нак изгәалашәо ҭалон. Ақалақь аҭы, усқак еилымхкәа, иахьургылалакгы ҭалоит, иаххәап, Сандро Чегьемтәи икульптуратә сахьа акәзар. Сандро Чегьемтәи ихаҭ-сахьа ажәлар рҭынтәи иааит, дарггы дырдыруеит, Ф. Искандер иѳымтақәа зеггы ирдыргоуп, ажәлар ркультура ацәа ахоуп.

Акэты згэйтцаргэгэа изку ахэычы (Чик) итэы еиҗа иизааигэоу, Аҕэа анаоҕс, атэыла зегыы, ажэлар ркультура-зы иҕазшьарбагоу ринтерес змам, изгэыцхэым роуп.

Уртгыы егыртгыы еилзырго, ажэлар ркультура зегыы азы иҕазшьарбагои, еиҗа икамертэу, ақалақьтэ колорит иатэуи еизаашан рыҕацара ауп.

Убартқэа акгыы иазымхэыцкэа, рхы иааташэо, ишаа-ташэо икэаптеи-кэаптеины иҕартцо рҕынархар, имзыз жэабран мггалк аицш, тэыргэыла ықэгатэыс иҕалар алшоит. Убартқэа рзами изыҕоу ақалақь асахьаркыратэ кэша, иара аусзуоцэа.

Хэара атахым, ақалақь ахадарагыы ртагылазаашья иаартаху зегыы рылнаршом, ирымоу еиҕэырцчаны иаздырхалароуп. Иаарццакны зегыы ртыц рықэцараз макьана алшарақэа ыҕам. Аха ара зызбахэ хэақэоу зегыы рымч зықэхаша гхақэоуп. Убри иазхэыцырц ауп иахтаху.

Ақалақь ааскьатэи атоурых ағгыы иҕоуп, даара ицоуроу, узҕыцшыша, узызхэыцша аҕырпштэқэа. Иаххэап, Н. Лакоба ихаан, хыла иара инициативала, ақалақь усқантэи атагылазаашья, аперспектива иазхэыцны иҕацаз аргыларакэа: изылгамкэа инхаз аиҕабыра рыоҕны, Аҕэа визиттэ бҕыыцс иамаз асасааирта «Абхазия». Шаҕа ииашан, иатыцны ишьтатцааз ақалақь ҕыц аргылара ахароақэа. Рацхья иазгэататэу, Аҕэа ҕыц аргылара дадцхьалан усқан Асовет Еидгыла ахьынзаназаазоз иреиҕьаз, еицырдыруз архитекторцаа иреиуаз Шьчуко Вл. А. Насгыы, урт реицш иҕаз ахыбрақэа рыргылараз, ртыц ухэа ртэы иҕазтцоз ргэаанагарақэагыы, хэарада, ианырцшхон.

Ажэакала, хыхьтэи ацэажэарақэа рыҕгыы акырынтэ исхэахьазаргыы, иахьатэи амш аматц азуразы, уатэы хазлалаго иахья иаадырузарц, еиҗа иатахны иҕақэо иреиуоуп хазхысхьоу, уи аматц азызуаз – анхашы инаиркны ахэынтқарра иахагылаз иҕынза – рцышэа,

рхарѡа ахышьтартцоз, ишышьтартцоз аадыруазароуп, хақәныікәозароуп. Реликвиак аицш мацара акәымкәа, ихәартоу дырны иаалхны, егьи наік инышьтатцо. (Ахатара култ ауп ихәартоугыи ихәартамгыи ареликвиа рылзхуа, амтахырхәара анаѡс узаламкыысуа.)

Анацшѡы, иахьатәи аглобализация, атехнология зхы тнакьаны ікоу, ас еицш ацәажәарақәа раамта цахьейт ихәар алшоит. Аха уи ииҳәо шбашоу унарбоит, еиҳа ишцеигьу хәа уиазтцаар атак ахызымдыруа. Иара убас ікоуп, хәарада, изхәо ас еицш ікоу атагылазаашья змам ахәынтқаррагыи ыікам, жәларгыи хәа. Аха досу итагылазаашья тыршәшәааны иара идыруазароуп, еиҳа ихы дахьзо дахьиікоу, еиҳа иахьигу, зынза дахьымчымхо. Ікоуп ажәларқәа, атәылақәа, акомпенсацияқәа рзы аеакала зхы иахәартә ікоу, амчқәа зыпшаауа, уи ала иацәцо. Хәарада, урт рпышәагыи иахьынзауа ххы иахархәароуп, аха азәы ипышәа мацаралагыи аеазәы дзыбзасом. Иарбан жәларызаалак дара рпышәа, дара рқазшья, дара рхатара рымоуп, урт зегьи шытатцаны аеазәы итәы мацарахь изиасзом. Ус иауозаргыи, иртаххом, дара ртәы карыжьюам. Уи дара рзы изынасыцхом. Аматериалтә мазара анаѡсгыи, ауаѡы зкышықәсала ишья-ида иалан иааиго, ицәаѡахәоу иара изы хәы амазам. Уи ус иаармариан, ихазы амацәеицш инышьтатцан уцо іказар, ауаатәыѡса рыцстазаара атцакы хәа изышьтоу иаразнак икаҳауан. Ахақәитра захьзугыи, убри уақәитны, уара иштуаху уалабзартә ианумо ауп.

Абасала, рацхья иргылан, хара ихамоу апышәа, уи амч, хара хзы зыхьз хараку зегьи еснагь еицхарцаалароуп, хацстазаара еснагь шыатас иамазарц. Убас ікаҳамцозтгыи, иахья хазлакоу акы халабзасан хзыкалазомызт.

Абас, азцарақәа зегьи агәылакны ікоуп иахьатәи хтагылазаашья, хажәлар, ххәынтқарра, хграждантә

уаажәларра. Аамта цоит, хәарада, зегы рҕырыпсахуеит. Еихаракгы, хажәлар, хуаажәларра реипш, иаххысыз ашәышықәса антәамта инаркны мацара, адыд-мацәыс еипш, зда-зшьа абриакара тысны ицахьюу. Уи иаблыз, иазрыжәыз, иаркараз, иарфыхаз.

Хәара атахым, җажәа шықәса рыла акыр катцоуп, ахәынтқарра аргыларачегы, иара ус аргыларатцәкья, анхамҗа зегы аҕы. Ақыта азцаара иахья уажәраанзагы азбара шагугы, иара убас – ақалақь ағы хамч зықәхо ааглыхрагы, еихагы – акультуреи абызшәеи рызцаарақәа рғы. (Ахәаанхытынтә иаауа ашәахәацәа, ансамбльқәа – ицәгьюугы ицәгьямгы неилацаны – ихазхмырхозар.) Иара убас – аполитикаҕы. Урыстәыла хәхьазханатцаз, нас – ирацәамзаргы, аҕа тәылақәакгы хәхьазхарцаз, хәарада, хтоурыхаз, хажәлар рмилацтә, рыграждантә хдырра арыгәгәаразы, иахья изтагылоу, рапхьатәи рҕеипш еиха ргәы азтаны рыказаара мацараз иатцанакуа рацәоуп.

Акратцанакуеит иара ххәынтқарра қәыпш, иараз-нак ицәырцыз ауадаҗрақәа, апынгылақәа ирылго, мац-мац ашьақәыргылара амҗала иааишьоу, иахьынзааргахьюу, уи атәыла, ажәлар рыпсцазаара аиҕкаашья ишаныпшызгы.

Абас, абриакараамта ареспубликағы имҗапысуа, хәынтқаррак ағы ишыкалахьюу аипш, зегы рыцаркуеит: Амчра, уи иахагылоу, ажәлар, ауаажәларра, аппозиция. Убарц зегы аихьзарақәагы аихьымзарақәагы ирылахәуп.

Ареспублика аҗныцка икоу амчкәа ахьынзеикәшәо, иахьынзеикәымшәо, иахьынзеизааигәоу, иахьынзеизааибамго ухәа реизыказаашьяқәа аидкылан, макьяна атәыла, ахәынтқарра цхьяка аҕиара алдыршоит.

Аха аҕиара аказшьа, ахырхарта, амчкәа шака еизшоу, уатцәы хәхьнанагаша, еиха иахьыгәгәоу, еиха иахьпсы-

еу, ихырнаан, ажәоахыр иқәнажбыр ахьалшо – зеггы иархмырқазакәа алақш рхызароуп.

Уи барометрс иамоу рақхьа игылоуп ауаажәларра атагылазаашьа, афнытқатәи атмосфера.

Хуаажәларра ахата уахәақшуазар, ус хыхь-хыхьла аилазаарае усқак еиқакра қамлазшәа убоит. Қаса иазгәатаз ахәтақәа зеггы нхеит. Аха, хәарада, рцаки, рымчехаки реизықазашьеи акырцьара ирықсахит. Гәыпқәак, ианыцәгьараз, ашьа анкатәтәыиз, уафы илақш иахьытсамшәо иқазарц иашьытаз, уажәы уафы ибла ихыс-ло иқалеит. Убас, иқоуп зәыпсақьан, гәыпс иқоу зеггы ирылақсоу; зеггынцьара иқоушәа иубо, аха цьарггы зтып ззылымхыз.

Ауаажәларрае зтыпқәа, зеггы рзықазашьаггы р-цәак изымпсахуа ани адачатә-курорттә шытақәа рқын-тәи иаауа роуп. Урт еснагь атагылазаашьа ахы ахь-хоу рақхьа игәартәит. Ианаҗаху ишаҗаху ахархәараз. Ианакәызаалак ипқаны, ишәаны, изаны ишьтырх-хьоу адемократиеи ауаши рзинқәа, рабстракттә пқаррақәа рычәрыдкылан иқоуп. Цыдарақәак змоу аналогк иазхьапшырцггы иқазам. Иқәынтқарратәым аидкылақәа рыфгы убарт априпципқәа ирықәнықәан ауа аграждантә уаажәларра шырхьчо. Уи ахьчара еихаракггы дара ирусны ирыпхьазәит. Рақхьа иргы-лан, аусутә рнаҗәит. Уи, дара ишьақәдыргыло ажәлар, ареспублика азы ихаракны иқәтәоу алақәа иафьытқау ашәса ишеипшуггы. Аиҳабыреи дарей реиҗәцаара, рус еицушьаггы убри амшала ауа ишеиҗәкау. Урт ргәыцәтәқьаггы, иахьыпшуггы хазы партиак рыман иқазам, ус гәынхәтыстала еибаркуп, еихьыпшуп. Уажәы, егырт ауаажәларратә гәыпқәа еишышша-еихышша, ипсақьаны ианықоу, ирымыздо данықам, дара ирхәо назоит, агазетқәаггы, ажуриналистцәаггы еихарак дара рбызшәала ицәажәит.

Иахьагы, хауаажэларра цкъа уагэылапшны иубар, аакыскыатэи уи атоурых атэи пытк здыруа, иараз-нак игэеимтар залшом, зегь реиҗа ипсаҗыоу, еиоша-еихша инхаз, аибашьра аламталазгы, аибашьраангы хауаажэларра гэыцэс иамаз, амилаттэ-хақәитратэ қәпара айдеиа ныҗкәызгоз, итоурыхтэхаз ауаажэларратэ-политикатэ хейдкыла «Аидгылара» еиҗызкааз, зыабаагы, зтақпхықәрагы еиҗа ирацәаз рақәхеит.

Уртқәа зегы зыхкыз ара хзалагом. Уи, ари аамта ақхьатэи атоурыхоцәа ирусуп. (Ахытхыртқәа рыхылаара мацара акәымкәа, ахтыскәа ирылпшны, рытанза итапшны, инткааны, интыркәкәааны алкаақәа кәзцо.) Аха ара ихәатәуп, убарт, убриақара шытызхыз абицара иатәыз арена ақынтэи хәычы-хәычла рынаскыара заацәан ишалагаз. Уи дырцакит, са стәала, «Аидгылара» усқан иахагылаз, шамахамзар рышьтахь азәгы даанмыжызакәа иандепутатцәаха. Ииашоуп, депутатцәакәак рахасабала, урт руал нарыгзон ухәар, аха ари ауаажэларратэ-политикатэ хейдкыла тадырцәит, позиция амазамкәа иаанрыжыт.

Иахьагы, иахқәоит, ахеидкыла «Аидгылара» абзурала, аибашьра аламталаз усқантэи аиҗабыреи, ажәлари, дара аидгыларааи еидкылахеит, еизааигәахеит, еицәакхеит хәа. Уи ус акәын, еидгылеит, ахадарақәа рҗы ражәа акхеит. Аха иҗоуп хыцара зқәым обиективтә тагылазаашьагы, амчра зку, ахәынтқарра иахагылои, ажәлари, егырт ауаажэларратэ гәыпқәеи, ахеидкылақәеи адистанциа рыбжыамкәа кәлазом. Ахәынтқарра ықанатц ус акәхоит, иагьатахуп. Адистанциа, реиҗаара, рдиалог иатыпуп. Усқан ицаз, ахәынтқарра аусурахьтәкьахь ииасыз, ахеидкылаҗ изыпсахшаз азәгы днырмыжыт. Хәарада, ажәлар рҗы абриақара аусухьаз, завторитетгы ыкәз қасатэи аинициаторцәа, ус иалахәыз рахь абцар зкыртә икәз зегы ишьтырхит. Аибашьра ианналага, иаахжәаны ахеидкыла адыркит.

Аибашьра ашьтахь – уи атәы хатала зныкымкәа исхәахьеит, изыџхьеит – «Аидгылара» зегьрыла изырҕыцшаз ашьаҕьар хианы иҕазтҕыы, усҕак ҕа адымбалакәа еиҕеиҕыркаауан. Убри иара аусура ае-тап ҕыц акәхон, зидеиақәеи ҕыбабааи мызкәа ажәлар аиааира рылзыршаз, иаҕхьагылаз амчкәа иреиуаз. Уи уинахыстәи аусурагыы хәара атахымкәа, ауаажәларразгыы, ахәынтқарразгыы даара ихәартахон. Аха аибашьра ашьтахь уи еиҕеизаагоит хәа иалагаз, ма ахәынтқарра аматцураҕы иҕан, ма уахь рхы хан, ҕасатәи рсоциалтә шәхымс ихытхьан. Урт рзы уи аиҕш иҕаз ахеидкыла, аҕыц ҕагылазаашьақәа рҕы акәзаргыы, изхысхьаз, ирымтәахьаз усун. Ус цхыраагзан, ҕхьынхәалак аиҕш усҕак амехак змаз ахеидкыла аеунаҕомызт. Ус еиҕш иҕоу ахеидкыла аҕыц ҕагылазаашьақәа рҕы аитарҕыцра алшон, ҕыц иаҕагыло, иара аидеиақәа ҕыц ирыцгыло, иазхиаз аҕар иҕазтҕыы. Уи аамта атахын.

Ара аус злоу, уеизгыы-уеизгыы ахеидкыла аҕацара акәым, убри иаҕаху аидеиақәа змоу, ажәлар зда ихәартам азцаарақәа еилызкаартә, ишьтызхыртә, изыхьчартә, изырҕиартә иҕоу реицагылара ауп.

Сгәы иаанагоит, иахьа убас еиҕш иҕоу ажәлар рҕахәы зхәартә иҕоу аинтеллигенция ҕыц ртыҕ ҕацәны инханы изыиҕоу, дара реицагылара убриаҕара аамта атаххеит азы ауп хәа. Иаххахарштрим, аибашьра аламталаз абасҕак, иазыҕатқан, еицҕакны иҕаз шьтахька ацара ззымдырзоз ажәлар рҕеицәа рааира, рышьақәыргылара, шака аамтагыы, ачхарагыы, азыҕацарагыы атаххаз.

Ус еицагылаз аҕар иҕоуп. Ацара бзиа змоу, иахьатәи атехнологиа иалаазоу, абызшәа рацәа здыруа, дара хара ханрықәлаз ааста адунеи збахьоу. Аха абра, зегыы неилымхрыда аҕакчықәра ахьхаду, хгәы еихьызшьуагыы иҕоуп. Иаидкылан уахәацшуазар, убарт даара иахьаҕаху акырҕыара анапы рыгзар ҕалап. «Аҕари

аспорти» – абас ахъзуп ареспубликаѣ аѣар рызцаарақәа зегы зызбо ахеилак.

Аѣар дара ринтересқәагы ирылан иаабом, официал-ла издырпхьалогы, еснагь дара аѣаргы ихадароуп хәа ирыпхьазо ртәы анырхәогы, уртқәа еснагь ибжьахоит. Иаххәап, хәжәлар злажәлару акомплекс зегы иѣыцны, инарцаулан ацара, убри аѣы ахьчара зтаху ахьчара, арѣиара, аамтәи иарей ааибуа ақатцара рызцаарақәа, ажәлар рдоухатә культурей, рбызшәеи, шеи-шықәсентәи ус рыхцәажәарақәа ркынтәи аусахь риагара ухәа.

Уи хазтагылоу аамтаз изцаара дууп, збызшәагы миллионрацәала ирхәо, зкультура аматц азызуагы убас ирацәаџу ажәларқәагы, атәылақәагы рзы. Адоухатә культурей абызшәеи рызцаара иахьатыпым, ахаатца, ацаргәашә иаџызан ақазара ахьрыхәтам ахәынтқарра асистемаѣгы, анхамџаѣгы, аполитикаѣгы сферак ыказам.

Аполитика акаҳара, атшәахара зыхкьо рапхьа игылоуп адоухатә культура акѣажьра хәа иџуан хәамтазтәи поетк, хәыцџык.

Убартқәа зегы хѣар ицегь ирызѣлымхазар акәын иахьа.

Хара ххаан, ашкол хтанатгы иаабартә иқан еиҳа иахьуашәшәырақәаз, еиҳа иахьхәдыгәгәалоз, изыхкьозгы, ус иказтозгы. Хәшқәыпшзаснатә убарт рыхьчара, реикәырчара зегь рапхьа иҳаргылон.

Уажәтәи аѣар, изхаанхаз хәжәлар риааира ду, уи абзоурала ироуз ахақәитра, хырхартақәак, уажәларратә цакык атан ирымамзар қалап макьана. Уи, хәарада, дара рхала ирхаразам, ирыгхархазар акәхап, харгы, ахәынтқаррагы, аамтагы. Аиашаз, уажәытцәкьа изхьыпшышазгы қамлеит. Қаса уртқәа зегы шытызхуаз, ахъз зхәоз, аус азыруаз уажәы зынза аѣа ѣыхарақәак ирѣуп. Насгы, уажәы аамта ѣыц, атагылазаашьа ѣыц иаґаху,

зда ихэартам, уа ауаажэларра иалкаан ишьтырхшагы ус иихшьалара, алкаара мариам.

Иахьатэи хэар уаажэларра ргэыпк ахь рчадкылангы иказам. Абжыапны ақалақь ағы зызхаз афар еиха рхы хан акурорттэ-дачатэ шьтра атэи злоу хэа хзышьтоу ргэыпахь. Аха иахьатэиқэа уахь иагьхьампшит. Дара рыгьежыра рычэтагзаны икоуп. Насгы, акыр иахнагоит иахьа адунеиаф икоу аигэныџра ду, ателехэапшра, амобилтэ еимадарақэа, еихарак акомпютер, аинтернет. Урти дарей еизеибархоит хэа изыпхьазо маңоым, аха хара агэыгра хамоуп, атагылазаашьяқэа цкьа ианрылслак, убарт зегы ажэлар, аинтелигенция, афар реидкылар, реидгылар, рыжэлари ртэылеи зда ихэартам аусқэа рахь идырхап хэа.

Изаго, абриақараамта уағы ибартэ, иахартэ, агэыгра бзиақэа хазто мычны изыкамлақэо иреуазар акэхап, паса уи ныкэызгоз уажэи аамта аеа этапкахь иианагахьоу рдышэа ахышьтырымхыз. Изышьтырымхызгы, аиашаз, уажэтэи атагылазаашья уи аметодқэагы, ахықэкгы ахьяпсахыз ауп. Насгы, аиаша ххэап, убарт рполитология уажэшьта адемогра, аиҗахэарақэа иахьуадафьртэыз ыкоуп, еснагьтэи реицаажэарақэа рфгы.

Убрантэи иргартэ икоу, убасқан убри иазыкэпоз рахь, изылшоз ағы зхы иаеиэгзоз рыхныкэгашьа, рыцкьашья, рычхара ауп.

Зегы дара роуп, убарт, аеа этапкахь ииасит хэа хазфэ, уаанзатэи апышэа змоу зегы ирыхэтоу игэыгэҗаны инхаз апроблемақэа, азцаарақэа рахь, рабацэа, урт рабацэа рдышэахь, афар рхьарпшра ауп, уи хатыр рзақэзарц, ахата еилыркаарц, ахархэашья рдыруазарц. Хауаажэлар џныцқала еиха еидызкылаша, зышьаата ишиашоу ажэлар ирыларсу, зыграждантэ позиция зегы ринтересқэа атанакуа гэыцэ фыцны икаларц.

Убас, абицарақәа ажәлар рыхдырраҕ ишьтарцахьоу ахарџақәа рыцхраауеит дара зхаану, аамта ҕыц иашьашәало ахарџа ҕыцқәа рышьтатцараҕы, ишәаны-изаны, ирыцклапшны. Абас ииуеит, абас ахы акуеит, иҕәҕәахоит ажәлар, ахәынтқарра шытас, бҕас ирымоу абицарақәа реигәныџра, реибадырра, реибаркра.

Иахьатәи ауаажәларраҕы иахьеикәшәақәо, иахьеикәымшәақәо, иахьеикәшахатқәоу, иахьеикәшахатқәам, иахьеиҕыхо, иахьеизааибагақәо, иахьеицҕаку – зегы џнытқала иныкәызго мчны, абицарақәа реигәныџра, реибадырра, реибаркыра амџала хнанагоит макьана.

Уи амџа шыхацамџоуп. Ацстазаара мџа еснагь иџадаратцәкьоуп. Ацсуаа баша иахьзырымтцеит Ашьхациамџа хәа, ажәџан иалхәан инагоу аецтәарыцхра ду. Убри иалцхо аецтәақәаҕы харџақәоуп, еишьтагылан иа-аиуа абицарақәа амџа дзырбо.

Апрель – август, 2012

АХҚӘА

АЖӘАБЖЫҚӘА

Ахәхәабжь.....	3
Ашәалкъамра.....	34
Азыжь.....	60
Ахәмарра.....	71
Астол иахатәаз.....	74
Ақсра амш. Аира амш.....	77

АПУБЛИЦИСТИКА

Аҳарға – амға узырбо, ахра уағызго ахаҳә.....	147
---	-----

Алықса Ноча-иҫа Гогәуа

АЗЫЖЬ

Ажәабжьқәа
Апублицистика

Алексей Ночевич Гогуа

ЗАВОДЪ

Рассказы
Публицистика

На абхазском языке

*Аредактор Света Ладариа
Акорректор Мэиа Акаба
Асахьаҗыхы Руслан Габлиа
Компиуерла еиқәлыршәеит Астәнда Аңьынңьал*

Аформат 84x108/32. Атираж 500.
Иќацә. акь. бғы. 7. Инықә. акь. бғы. 11,8.
Ақатаққа №

